

ଜେଲ ଜୀବନ

(ଦ୍ଵିତୀୟ ଖଣ୍ଡ)

ଶ୍ରୀଭୁବନ ନାଥ ।

ମୂଲ୍ୟ :— ଦେଢ଼ଟଙ୍କା ।

প্রকাশক :—
লিথক বিজে ।

প্রথম তাৎপৰ্য :—১৯৫৮ চন ।

মুদ্রাবালয় :—
সবিতা আৰ্ট গ্ৰেছ, অহিদ বজাৰ
গুৱাহাটী ।

লিথকৰ দ্বাৰা সৰ্বস্বত্ব সংৰক্ষিত

পাতনি।

চলিত বছৰৰ প্ৰথম মাহতে, যোৰ এই ‘জেল জীৱন’ খনৰ প্ৰথম খণ্ডটো যেতিয়া প্ৰেছৰ পৰা মুক্ত হৈ আহি পাঠক সমাজৰ মাজত বুকুভৰা বেদনাবে হাতযোৰকৈ থিয় দিলে, তেতিয়া সহৃদয়শীল পাঠক সমাজত এটি অভূতপূৰ্ব আলোড়ন লক্ষ্য কৰিছিলো।

তেখেত সকলৰ আন্তৰিক স্নেহ-প্ৰীতিৰ প্ৰতিদান স্বৰূপে এই দ্বিতীয় খণ্ডটো অন্ততঃ আৰু তিনিমাহ আগতে প্ৰকাশ হ’ব লাগিছিল। কিন্তু সি হৈ ছুটিল আৰু ছুঠাত, ‘মই আন্তৰিক আঘাত অনুভৱ কৰিছো।

সকলোৱেই জানে, এনে ধৰণৰ এখন কিতাপ প্ৰকাশ কৰিব গ’লে, বছৰালৰ পৰা বছৰখনৰ বাধা-বিপত্তি আহি উপস্থিত হয়। আৰু সেই আটাইবোৰকে অতিক্ৰম কৰি আগ বাঢ়িবলৈ হ’লে প্ৰতিটো পদক্ষেপকে ভালকৈ ভাবি চিন্তি আৰু সম্মুখত থকা হুল-জোং বোৰৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখিহে আগবঢ়াব লগা হয়। ফল স্বৰূপে, সময়ে নিজৰ ওজন ব্যাঘাতৰে দাবী কৰি বঢ়াই লয়। যোৰ এই দ্বিতীয়খণ্ড-টোৱে এনে কিছুমান কাৰণত—সাজি-কাছি আগৰ পৰা

প্ৰস্তুত হৈ থকা সত্ত্বেও—বাইজৰ সন্মুখলৈ পলমকৈ ওলাল
—দোষ নিশ্চয় ক্ষমাযোগ্য।

এই কিতাপখন নামত 'দ্বিতীয় খণ্ড' হলেও কিতাপখনৰ
এটা নিজা বৈশিষ্ট্য আছে, যিটোৱে প্ৰথম খণ্ডটোৰ সৈতে
নিজৰ পাৰ্থক্য দেখুৱাই ন্যায্যভাৱে স্বাভাৱ্য দাবী কৰিব
পাবে। সেয়ে, কিতাপখন নামত 'দ্বিতীয়খণ্ড' বাখিও প্ৰথম
খণ্ডৰ পিঠিত ইয়াক জাপি নিদিলো।

এইখণ্ডটো প্ৰকাশৰ বাবে আগবঢ়াবৰ সময়ত এজন
মানুহ মোৰ অন্তৰৰ আশে-পাশে বৰকৈ ঘূৰা ফিৰা কৰি
থকা যেন অনুভৱ কৰিছো। মানুহজন আন কোনো নহয়—
এখেত হৈছে, দৰং কলেজৰ প্ৰফেচৰ জীযুত ঘনকান্ত চেতিয়া
ফুকন। এখেতক মই 'নব'ৰ মাজত থকা 'নাৰায়ণ' যেন
জ্ঞান কৰো। এই দেৱতুল্য মানুহজনৰ কথা মই পিচত
আপোনালোকক জনাম। সম্প্ৰতি তেখেতলৈ এটি আন্তৰিক
প্ৰণাম আগ বঢ়ালো।

লগতে আক এটি কথা উল্লেখ কৰি নথলে মোৰ
কৰ্তব্যৰ হানি হ'ব। মোৰ শিশু জীৱনৰ সহপাঠী, যৌৱন-
কালৰ পৰম বন্ধু জীৱীবেন্দ্ৰ নাথ বৰদলৈ আৰু জীজীৱেশ্বৰ
গোস্বামীক—তেখেতসকলে মোৰ প্ৰতি আগবঢ়োৱা সহায়ৰ
কাৰণে তেখেত সকলক মোৰ আন্তৰিক কৃতজ্ঞতা জনাই
থলো। কৃতজ্ঞতা—জীগোপাল চক্ৰৱৰ্ত্তি আৰু জীভগবান

ଦାସକୋ ଜ୍ଞାନାଲୋ । ପ୍ରଥମଜ୍ଞାନେ ବେଟୁପାତ୍ରର ନକ୍ସାଧନ ଆକ
 ଦ୍ଵିତୀୟଜ୍ଞାନେ ବେଟୁପାତ୍ରର ନାମଟୋ ଅନ୍ତର୍ଘିତ କରି ଦିହେ । ପ୍ରକ୍ଷୁଚାହି
 ସହାୟ କରାବ ବାବେ ବନ୍ଧୁ, ଶ୍ରୀକମଳ ଶର୍ମାକୋ କୃତଜ୍ଞତା ଜ୍ଞାନାଲୋ ।

ଅରଶେଷତ, ମୋର ପବନ ଶୁକ ସ୍ଵରୂପ ଶ୍ରୀବତ୍ସନାଥ ଚୌଧାବୀ,
 ପବନ ପୂଜନୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ ହେମ ବକରା, ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବାଧିକାବୀର ଦାସ
 ଆକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବେହୁଧର ଶର୍ମାଦେବଙ୍କ,— ଡେକେଡସକଳେ ମୋର
 କିତାପଧନ ଆନ୍ତରିକତାରେ ଉଚ୍ଚପ୍ରଶଂସା କରାବ ବାବେ, ଡେକେଡ-
 ସକଳଲେ ଭକ୍ତିର ଅଞ୍ଜଳି ଆଗ ବଢାଲୋ ।

ଏହିବାବ ପାଠକ ସମାଜକ ଏଟି ନମସ୍କାର ଜ୍ଞାନାହି ମୋର
 ବକ୍ତବ୍ୟର ସାମବଣି ମାରିଲୋ ।

—ଲେଖକ ।

মোৰ ক্ষুদ্ৰাতিক্ষুদ্ৰ জীৱনৰ সংক্ষিপ্তাভাস ।

মোৰোঁতেই নোকা মোৰ কালৰ বুকুত
ধুমুহাই গৰজি উঠিলে ;
তিৰবিৰ, চিকমিক কৰি দশোদিশ
নোকা মোৰ আৱৰি ধৰিলে ।

* * * * *

মৰিলো জীলোঁ, জীলোঁ মৰিলো
কত শত যে জনম মৰণৰ ধাৰা ;
১৪ গ'ল এই ক্ষুদ্ৰ জীৱনতে
কৰি মোক সৰ্বহাৰা আৰু হুঙ্কাৰা

* * * * *

কত শত স্মৃতি, কিমান যে বেদনা
কিমান যে দীৰ্ঘশ্বাস ;
তিল তিল কৰি সৰে ব'চে মিলি
মোৰ এই ক্ষুদ্ৰ,—
জীৱনৰ ইতিহাস ।

ঃভুবন নাথঃ

(এক)

দুৰ্নীতি দয়াময়ীৰ জয়ধ্বনি দি জেল-দেৱাল লভিলো
সঁচা, কিন্তু লগে লগে যেন আৰু এক বৃহৎ দেৱালৰ সন্মুখীন
হলোঁ। এই বৃহৎ দেৱাল আৰু আন একো নহয়, ই হৈছে
পুলিচদেৱাল। এই পুলিচ দেৱালৰ যেন সীমা নাই, ই
দেশ ব্যাপী আৰু সৰ্বব্যাপী। যিয়েই নহওক, অতি ঠেক
আৰু সঙ্কীৰ্ণ পৰিধিৰ জেলৰ পৰা মুক্ত হৈ বৃহৎ আৰু বিস্তীৰ্ণ
পুলিচ জেলত ভৰি দি মনটোক যেন বহু স্থানে বহল কৰি
পেলালো। প্ৰথমতে, মনটোৰ ডেউকা ছুখন বিশ্বব্যাপী
বিস্তাৰিত কৰিলো। ভাবিলো; গোটেই পৃথিৱীতে এনে এটি
দলৰ সৃষ্টি কৰো, যিটো দলে অকল দুৰ্নীতি দলন কৰিয়েই
ক্ষান্ত নেথাকিব, লগে লগে পৃথিৱীৰ শাসন ক্ষমতাও অধিকাৰ
কৰিবলৈ সমৰ্থ হ'ব। যদি সঁচাকৈয়ে এইটো সম্ভৱ হয়
তেম্বে; পৃথিৱীৰ প্ৰধান মন্ত্ৰীও ময়েই হ'ম। আৰু হৈ, মই
নিজেই এখন আইন ৰচনা কৰিম। এই আইনৰ নাম হ'ব
'বিশ্ব উৎপীড়িতৰ উন্নতি বিধান'। ইয়াৰ বন্ধা কৰ্তা হ'ব,

বিশ্বৰ উৎপীড়ক শ্ৰেণী । কিন্তু এই আইন পৰিচালনা কৰিব
বিশ্ব উৎপীড়ক শ্ৰেণীয়েহে । মোৰ উৎপীড়িত দলে অস্ত্ৰৰ
সহায়েৰে বিশ্ব বিজয় নকৰিব, কৰিব উৎপীড়কৰ হাতত বিশ্বৰ
বৃহত্তম পাশুপত অস্ত্ৰ তুলি দি ।

এই অস্ত্ৰ তুলি দি মোৰ উৎপীড়িত দলে কব:

হে মহান, মহাত্মা উৎপীড়ক—

উৎপীড়িত বন্ধু ! লোৱা,— গ্ৰহণ আৰু

প্ৰয়োগ কৰি এই নিষ্ঠুৰ অস্ত্ৰ তোমাৰ বিশ্ব

উৎপীড়ন তৃষ্ণা সমূলৰূপে দূৰ কৰা ।

ইয়াৰ সৰ্বব্যাপী উত্তৰত বিশ্ব উৎপীড়ক শ্ৰেণীৰ পৰা মোৰ

দলটোৱে এই কথা কেইটি আশা কৰিব । যেনে, বিশ্ব

উৎপীড়কে ক'ব : হে বিশ্বৰ মহৎ হৃদয়ী বিশ্ব উৎপীড়িত,

উৎপীড়ক-বন্ধু ! তোমাৰ অস্ত্ৰ মই আনন্দৰে

গ্ৰহণ কৰিলো । কিন্তু ইয়াৰ প্ৰয়োগ

কৰিম মই তোমাক সুধিছে । যিহেতু

তুমিয়েই এই অস্ত্ৰৰ উদ্ভাৱক ।

কিন্তু, মোৰ দলটোৱে লগে লগে সবিনয় আপত্তি

দৰ্শাই কব : নহয়, নহয় বন্ধু ! মই উদ্ভাৱক হ'লেও

ইয়াৰ উন্নতি বিধায়ক তুমি । তোমাবেই

বিশ্বশ্ৰাস লালসাই ইয়াক— এই অস্ত্ৰক

পৰিবৰ্দ্ধিত আৰু পৰিমাৰ্জিত কৰি

সৰ্বশ্ৰাসী আৰু সৰ্বনাশী কৰি তুলিছে ।

গতিকে, তুমিয়ে এই অস্ত্ৰ প্ৰয়োগৰ প্ৰকৃত

অধিকাৰী—মই নহয়, বন্ধু !

ইয়াৰ পিচত মোৰ দলটোৱে উৎপীড়কৰ ত্ৰিমুখ কমলৰ
 পৰা এই হৃদয় বিদায়ক উত্তৰটি আশা কৰিব। যেনে,
 উৎপীড়কে কব : হে, বিশাল হৃদয়ী উৎপীড়িত ! তোমাৰ
 বিশাল হৃদয়ৰ প্ৰাচুৰ্য্যই মোৰ সঙ্কীৰ্ণ
 হৃদয়ৰ দীনতাক দলিত মথিত কৰি জয়
 কৰিছে। সেয়ে, তুমি জয়ী আৰু মই
 পৰাজিত। মোৰ ঘৃণিত লালসা প্ৰবৃত্তিক
 লালিত পালিত কৰি বান্ধিত কৰিবলৈ, তুমি
 মোক অস্ত্ৰ প্ৰয়োগৰ যি বিশেষ অধিকাৰ
 দিছা আচলতে, সেয়ে মোৰ বাবে কঠোৰ
 শাস্তি। এই শাস্তি দানৰ পৰা মোক
 ক্ষমা কৰা, বন্ধু !

অৰ্থাৎ, মোৰ দলে বিশ্ব বিজয় কৰিব অস্ত্ৰৰ সহায়েৰে
 নহয়— কৰিব সহিষ্ণুতাৰ বলেৰে।

কিন্তু মোৰ বিশ্ব উৎপীড়িত দলে বিশ্ব বিজয় কৰিবলৈ
 বিশ্ব অভিযান নচলাব। মাথো ; নিজ ঘৰৰ চাৰিবেৰৰ
 ভিতৰত থাকি কব : হে, বিশ্বগ্ৰাস লিপ্সু— বিশ্ব অভিযান-
 কাৰী বিশ্ব উৎপীড়ক—মহৎ উৎপীড়িত-বন্ধু !
 যদি তোমাৰ বিশ্ব অভিযানত মোৰ ক্ষুদ্ৰ
 কুটীৰটো বাধা স্বৰূপ হৈছে ; তেন্তে তাক
 তোমাৰ বিদ্যুৎ কৌপ্ত পদক্ষেপত মমতাহীন

ভাৱে ধূলিস্যাৎ কবি আৰু ইয়াৰ অত্যন্তবহু
 ক্ষুদ্ৰ পৰিয়ালটিক সম্পূৰ্ণ আশ্ৰয়হীন কবি
 তোমাৰ বিশ্বগ্ৰাস লালসাক মূৰ্ত্ত ৰূপ দি তোমাৰ
 মহান অভিযান সফল কৰা। তোমাৰ জীৱনৰ
 সফলতাই হ'ব,—মোৰ জীৱনৰ বিফলতাৰ
 সাক্ষ্যনা।

যদি কথাৰ সুৰ অতি মাত্ৰায় কঠোৰ হৈছে বুলি বন্ধুৱে
 অভিযোগ তোলে তেন্তে; পুনৰ অতি বিনীতভাৱে ক'ম : হে
 বন্ধু! মই নোৰ ক্ষুদ্ৰ কুটীৰটো তোমাৰ
 বিশ্বগ্ৰাস লালসাৰ মহান অভিযানত বাধা দান
 কৰিবলৈ সজা নাছিলো। মই সেই কুটীৰটো
 সাজিছিলো এই কাৰণেই যে যাতে, মোৰ
 ক্ষুদ্ৰ জীৱনৰ অতি ক্ষুদ্ৰ সংসাৰখন এই কুটীৰৰ
 আশ্ৰয়ত থাকি বন্ধা পৰে।

বন্ধু! তুমি মোক ভুল হুবুজিৰা;
 মই তোমাৰ শত্ৰু নহওঁ। ময়ো তোমাক
 ভুল হুবুজো; তুমিও মোৰ শত্ৰু নোহোৱা।
 ...তোমাৰ আমাৰ কি শক্তি বন্ধু, পৰম্পৰে
 পৰম্পৰৰ অনিষ্ট সাধিবলৈ? তোমাৰ আমাৰ
 কি শক্তি বন্ধু — মহাকালৰ মহাপৰাক্ৰমী
 হস্তযুগলক বিশ্ব ব্ৰহ্মাণ্ডৰ বিচিত্ৰ গঢ়ন গুণনত
 বাধা দিবলৈ? মহাকালৰ বিচিত্ৰ গঢ়ন

ভগনেই জানো আক্ৰি মোক উৎপীড়িত আক
 তোমাক উৎপীড়ক কৰি গঢ়ি তোলা
 নাই ? এই মহাকালৰেই মহাত্মাতত জানো
 লক্ষ কোটি উৎপীড়ক ভাঁহি গৈ পুনৰ
 কালৰ গৰ্ভতেই লীন হোৱা নাই ? এই
 মহাকালেই জানো তাৰ লোহ হস্তেৰে
 পুনৰ উৎপীড়িতক উৎপীড়ক কৰি গঢ়ি তোলা
 নাই ? তেন্তে ; এই কাল প্ৰভাৱিত, কাল
 নিয়ন্ত্ৰিত বিশ্ব ব্ৰহ্মাণ্ডত অক্ষম, পঙ্গু মানুহ
 স্বৰূপে তুমিয়েই বা মোক শত্ৰু বুলি ভাবিবা
 কেলেই আক ময়েই বা তোমাক শত্ৰু বুলি
 ভাবিম কেলেই ? মানুহে মানুহৰ অনিষ্ট
 সাধিবলৈ কি শক্তি আছে ? তুমি আমিভো
 মহাকালৰ হাতত সৃষ্টি বহুসৰ ক্ৰীড়নক মাত্ৰ ।
 আমাক যেনেকৈ চলাইছে, তেনেকৈ চলিছো ।
 সেয়ে মই কওঁ, 'হে বিশ্বউৎপীড়ক—উৎপীড়িত-
 বন্ধু ! কালৰ গতিয়ে যদি তোমাক—মোৰ
 ক্ষুদ্ৰ কুটীৰটো ভাঙি দিবলৈ বাধ্য কৰে ; তেন্তে
 তুমি তাক নিঃসঙ্কোচে নিৰ্দ্দয় ভাৱে ভাঙিছিগি
 পদ দলিত কৰি আগ বাঢ়া.....আগ বাঢ়ি
 তোমাৰ বিশ্বগ্ৰাস লালসা প্ৰবৃত্তিক চৰিতাৰ্থ
 কৰা, মই তোমাৰ নিষ্ঠুৰ পদ তলত দলিত হৈ

কেকাই-গেঁথাই মৰো বা মোৰ ক্ষুদ্ৰ সংসাৰ
 খনৰ ক্ষুদ্ৰ আশাটি তোমাৰ পদতলত পিষ্ট হৈ
 শ্বাস কৰু হওঁক, তাত মোৰ দুখ নাই ! কিন্তু
 অতি মাত্ৰায় দুখিত হ'ম, যদি তোমাৰ মহৎ
 অভিযান ব্যৰ্থ হয়। কাৰণ, তোমাৰ সফলতা
 বিফলতাতেই নিহিত আছে মোৰ মুক্তিৰ পথ।
 সেয়ে, তুমি আগ বাঢ়া বন্ধু— আগবাঢ়া !

ইয়াৰ অব্যৱহিত পিচতেই মোৰ মূলে বিশ্ব উৎপীড়ক
 —মহান উৎপীড়িত বন্ধুৰ পৰা এই উদ্ভৱটি আশা কৰিব।
 যেনে উৎপীড়কে কৰ : হে দূৰদৃষ্টি সম্পন্ন বিশ্ব উৎপীড়িত
 —উৎপীড়ক বন্ধু ! তুমি যে মোক বিভাৎ
 গতিৰে আগ বাঢ়িব দিছা, ইয়াৰ অর্থ যে
 মই লুপ্তজো এনে নহয়। ইয়াৰ অর্থ হৈছে,
 এই পৃথিবীৰ পৰা মোৰ প্ৰয়োজন শেষত
 মোৰ বিদায়। অৰ্থাৎ যিমান সোনকালেই
 পৃথিবীত মোৰ প্ৰয়োজন শেষ হ'ব সিমান
 সোনকালেই মই এই পৃথিবীৰ পৰা লুপ্ত হৈ
 যাম। সেয়ে, মোৰ ধ্বংসৰ পথত মোক তুমি
 বেগেৰে আগবাঢ়িব দিছা। মই বুজিছো, তুমি
 অতীত অদৃষ্টবাদী নহয়—তুমি আধুনিক শাস্তি-
 বাদী। বন্ধু ! তুমি জানা, মাহুহ স্বৰূপে মই

মানুহৰ (তোমাৰ) শত্ৰু নহওঁ । মাথো; মোৰ
 অসীম লালসা প্ৰযুক্তিয়েই তোমাৰ শত্ৰু ।
 তুমি ইয়াকো জানা, মই এই লালসাক জন্ম
 দিয়া নাই—দিছে, মহাকালে । এই কালৰ
 গৰ্ভতেই ইয়াৰ সৃষ্টি আৰু কালৰ কোলাতেই
 ইয়াৰ বৃদ্ধি । ইয়াৰ বাবে মই দায়ী নহওঁ ।
 হয়তো, এই কালৰ গৰ্ভতেই এদিনাখন ই
 সম্পূৰ্ণ লোপ পাব । সেই শুভ দিনটো হয়তো
 আৰু বেছি দূৰৈত.....সেই কথা ভাবিলে
 মোৰ ভীষণ ভয় লাগে, বন্ধু !

মুহূৰ্ত্ত বৈ পুনৰ অম্লবোধৰ স্মৰত ক'ব : হে বিশ্বউৎ-
 পীড়িত — নিঃস্বার্থ উৎপীড়ক-বন্ধু ! মই
 উৎপীড়কেই হওঁ বা মহাপাপীয়েই হওঁ, কিন্তু
 এই স্মৰণ পৃথিবী ময়ো আৰু কিছুদিন
 ভোগ কৰি যাব খোজো । মোক ইমান লৰা
 লৰিকৈ অযথা উৎসাহিত কৰি ধ্বংসৰ মুখলৈ আগ
 বঢ়াই নিবিবা । মোৰ বৰ্ত্তমান উপস্থিতিত
 যদি তোমাৰ কিবা অনুবিধা হৈছে, তেন্তে
 ময়ো মোৰ ঘৰৰ চাৰি-বেৰৰ মাজত সোমাই
 থাকিম—যাতে, তোমাৰ কোনো অনুবিধা
 নহয় ।

অৰ্ধাং মোৰ দলে বিশ্ব উৎপীড়কৰ উৎপীড়ন ক্ষমতা প্ৰেমেৰে
বন্দী কৰি সিহঁতৰেই নিজ ঘৰৰ চাৰি-বেৰৰ মাজত আৱদ্ধ
ৰাখিব। আক ইয়াৰ পৰিবৰ্ত্তে মোৰ দলটোৱে নিজ নিজ
ঘৰত বহিয়েই বিশ্ব অভিযান চলাই পৃথিবীত অবিভাজ্য
অনাবিল শাস্তি স্থাপন কৰিব।

কিন্তু মোৰ বৰ্ত্তমান পৰিস্থিতিত মোৰ পক্ষে জানো
এনে এটি দল গঢ়ি তোলা সম্ভৱ ? মোৰ সৈতে জানো
এনে কোনো সম্বল আছে যাৰ সহায়ত মই এই দল
গঢ়িবলৈ সক্ষম হ'ম ?

— — —*— — —

(দুই)

মোৰ মনটো কি এটা কাৰণত যেন কোঁচ খাই আহিল।
মনৰ ডেউকা তখন চপাই আনি ভাৰতবৰ্ষত অৱস্থিত কৰালো।
ভাবিলো, পৃথিবীৰ কথা নেভাবি ভাৰতবৰ্ষৰ কথাই ভবা
উচিত। কাৰণ, পৃথিবীৰ ভিতৰত বৰ্ত্তমান ভাৰতেই দুৰ্নীতিত
ভুগিছে বেছি। অথচ, এই ভাৰতৰ মুখলৈয়েই সমস্ত পৃথি-
বীয়ে 'বিশ্ব' সমস্যা সমাধানৰ এটা নতুন আক বলিষ্ঠ ইঙ্গিতৰ
আশাত উদ্বিগ্ন হৈ চাই আছে। মই ভাবিলো, এই ভাৰততে
এনে এটা দল তৈয়াৰ কৰো, যিটো দলে দেশৰ বৰ্ত্তমান

দুৰ্বলতা দূৰ কৰি দেশক ভীষণ শক্তিশালী কৰি গঢ়ি তুলিব পাৰিব। ইয়াৰ বাবে, প্ৰথমে মোৰ দলটোৰ কাম হ'ব, দেশৰ সকলো ৰাজনৈতিক দলকে একতাবদ্ধ কৰা। আৰু এই উদ্দেশ্যে সকলো ৰাজনৈতিক দলৰে এখন সমূহীয়া সন্মিলন আহ্বান কৰি সেই সন্মিলনতেই এনে এটা সাধাৰণ সূত্ৰৰ আবিষ্কাৰ কৰা - যিটোক প্ৰত্যেক দলেই দেশৰ স্বাৰ্থৰ বাবে, বিশ্বৰ মঙ্গলৰ হ'কে আৰু মানৱতাৰ খাটিবত মানি লবলৈ বাধ্য হ'ব।

যদি এইটো সম্ভৱ হয় তেন্তে; প্ৰথমে মোৰ কাম হ'ব, এই বিভিন্ন সহ্য মিশ্ৰিত কৃত্ৰিম সাধাৰণ দলটোক এনে এটা মানৱ দৰদী ভাৱধাৰাৰ অমৃত বসেৰে মতলীয়া কৰি তোলা, যাৰ সেৱন ফলত সিহঁতে আপোন আপোন সহ্য পাহৰি গৈ এটা বৃহৎ অবিভাজ্য অকৃত্ৰিম দলত পৰিণত হ'ব।

ইয়াৰ পিচতে মোৰ দ্বিতীয় কাম হ'ব,—এই বৃহৎ দলটোক থিক পথত পৰিচালনা কৰিবলৈ দলৰ গুৰি বঠা নিজ হাতত তুলি লোৱা। দলটোক এনে ভাৱে, এনে পথে চলাই নিম, যাৰ ফলত দেশৰ নীচৰো নীচ, দৰিদ্ৰৰো দৰিদ্ৰ ব্যক্তিজনেকো উপলব্ধি কৰিব যে, এইখন তাৰ নিজৰ দেশ আৰু এই দেশৰ ভাগ্য নিৰ্দ্ধাৰণত তাৰো সম্পূৰ্ণ অধিকাৰ আছে। এনেকি, সি ইয়াকো উপলব্ধি কৰিব যে দেশৰ উন্নতিহে আচলতে তাৰ নিজৰ উন্নতি।

এনেকৈয়ে, দলটোৰ পৰিচালনাত দেশৰ উচ্চ-নীচ, ধনী দৰিদ্ৰ, জাতি-ধৰ্ম বৰ্ণ নিৰ্বিশেষে সকলোৱে দেশৰ বৃহত্তৰ স্বার্থ হকে,—নিজৰ ক্ষুদ্ৰ স্বার্থ আৰু ক্ষুদ্ৰ শ্ৰেণী আৰু দলগত স্বার্থ বিসৰ্জন দি দেশক উত্তৰোত্তৰ উন্নতিৰ পথত আগুৱাই নিব। যাৰ ফলত, সমস্ত ভাৰতবৰ্ষ অলপ দিনৰ ভিতৰতেই এখন শ্ৰেণীহীন, বৰ্ণহীন আৰু শোষণমুক্ত দেশত পৰিণত হ'ব।

কিন্তু মোৰ দ্বাৰা কি এনে এটা বৃহৎ দল গঢ়ি তোলা সম্ভৱ? মোৰ কথা কি ভাৰতবৰ্ষটো শুনিব?

এটি অজানিত কাৰণত মোৰ মনটো আকৌ কোঁচ খাই আহিল।

—:—

(তিনি)

এইবাৰ মনৰ ডেউকা দুখন চপাই আনি একেবাৰে অসমৰ চাৰি সীমাৰ ভিতৰত ৰাখিলো। ভাবিলো, ভাৰতবৰ্ষৰ ভিতৰত বৰ্তমান অসমত দুৰ্নীতি বেছি...ইমান বেছিযে, আৰু কিছুদিন এনেভাবে অসম চলিলে অসমত ন্যায়ৰ 'ন' আৰু ধৰ্মৰ 'ধ' টোকে বিচাৰি পোৱা টান হৈ পৰিব। অৰ্থাৎ অসম দেশ শুচি অঘৰীৰ দেশ হ'ব। সেইবাবে প্ৰথমে অসমতে

দল এটা গঠন কৰো। এই দলটোৱে নিশ্চয় ৰাজনীতিতো
 হাত দিব। কাৰণ, ৰাজনীতিৰ সুযোগ লৈয়েই দেশত দুৰ্নীতিয়ে
 শিপাইছে বেছি। কিন্তু, অকল ৰাজনীতিয়েই বা ৰাজ্যৰ
 শাসন ক্ষমতা হস্তগত কৰাই দলৰ মূল লক্ষ্য নহ'ব। দলটোৰ
 প্ৰধান কাম হ'ব, দেশৰ দুৰ্বল অৰ্থনীতিক দৃঢ় ভিত্তিৰ ওপৰত
 প্ৰতিষ্ঠিত কৰা। ইয়াৰ বাবে মোৰ দলে দেশৰ প্ৰত্যেকখন
 গাওঁকেই স্বাৱলম্বী কৰি গঢ়ি তুলিবলৈ সমবেত প্ৰচেষ্টা চলাব।
 দলৰ এই মহান প্ৰচেষ্টাক সফলতাৰ পথত আগবঢ়াই নিবলৈ
 মই নিজে এনে এটি সূত্ৰ আবিষ্কাৰ কৰিম, যিটো সূত্ৰই
 যাদু মন্ত্ৰৰ দৰে কাম কৰিব। অতি কম সময়ৰ ভিতৰতে দেশৰ
 প্ৰত্যেকজন মাথুহে খুব ভালকৈ উপলব্ধি কৰিব যে, দেশৰ এই
 দলটোহে দেশৰ প্ৰকৃত হিতাকাঙ্ক্ষী আৰু উন্নয়নকামী। এনেকি
 ইয়াকো উপলব্ধি কৰিব যে, এই দলটো আচলতে দলেই নহয়
 - ই হৈছে, দেশৰ হৃদপিণ্ড। কিন্তু দেশৰ হৃদপিণ্ডৰ দৰে
 এটি অদ্ভুত আৰু অতুলনীয় দল দেশক দান কৰাৰ কি
 কোনো শক্তি বা ক্ষমতা ৰোলা বস্তু মোৰ আছে? মোৰ
 এনে কি গুণ আছে, যি গুণৰ দ্বাৰা মই সেই মহান দলটো
 গঢ়ি তুলিম? অসমে জানো মোক ভাল পায়? অসমে
 কি মোক দাগী-ডকাইত আৰু পাপী-জেল, পলাতক বুলি ঘৃণা
 নকৰে?

মোৰ নিজ প্ৰশ্নৰ তীব্ৰতাই মোৰ বহল আৰু সবল
 মনটোক অতিমাত্ৰাই সঙ্কুচিত কৰি পেলালে। মনৰ ডেউকা

দুখন এইবাৰ আপোন। আপুনি সম্পূৰ্ণ কোঁচ খাই আহি
 আপোন দেহতে লীন হৈ পৰিল। ভাবিলো, পৃথিবীৰ প্ৰধান
 মন্ত্ৰী পিচতো হ'ম কিন্তু, আপাততঃ মই যাওঁ ক'ত ?...কৰো
 কি ? ...দগধা পুলিচৰ হাতৰ পৰাই বা বক্ষা পৰো কেনেকৈ ?
 মনটো বিৰক্তিয়ে ভৰি উঠিল।

--:~:--

(চাৰি)

মহাত্মা পাঠক ! মই আপোনালোকক 'জেল জীৱন'ৰ
 কথাহে জনাম বুলি কৈছিলো। এতিয়া মই জেলৰ বাহিৰলৈ
 ওলাইছো সচাঁ, কিন্তু তথাপি 'বাহিৰ জীৱন'ৰ কথা এই প্ৰসঙ্গলৈ
 টানি অনাটো অপ্ৰাসঙ্গিক হ'ব বুলি মই বিবেচনা কৰো।
 অৱশ্যে, আপোনালোকে যদি মোৰ 'বাহিৰ জীৱন'ৰ কথাও
 জানিবলৈ চুচু কৰে বিশেষকৈ, দাবী কৰে ; তেন্তে মই সেই
 সম্বন্ধেও লিখিবলৈ বাধ্য থাকিলো।

বৰ্তমান মই জেল-জীৱনৰ কথাহে কম। কিন্তু জেল-
 জীৱনৰ কথা ক'ব যোৱাৰ আগতে, মই কেনেকৈ পুনৰ
 জেলত পৰিলো সেই সম্বন্ধেই চমুকৈ কম।

জেলাৰ পৰা পলোৱাৰ এবছৰ পিচত, পুনৰ ঘৰলৈ উভতিলো। ৰোক দেখিয়েই মা-ব যে কি অৱস্থা হ'ল সেই কথা ইয়াত নিলিখো। এজন ডকাইতৰ মাকৰ চকুলোঁৰ আজিৰ পৃথিবীত কোনো মূল্য নাই। মা-ই তেওঁৰ বৈধব্য বস্ত্ৰখনিৰ অঁচল এটিৰে তেওঁৰ অশ্ৰুধাৰা প্ৰথমে মচি ললে। তাৰ পিচত সেই অঁচলটিৰেই মোৰ শোকাশ্ৰু দুধাবী মচি দি দি শাস্ত্ৰ সংযত কঠে ক'লে : নেকান্দিবি, বোপাই ! তোৰ মোৰ কান্দনে

পৃথিবীক কন্দোৱাৰ নোৱাৰে—হুঁ হাবহে।

—ধৰা দে...পলাই ফুৰিব নেলাগে...কিমান দিন পলাই ফুৰিব, বাচা !

এৰা, কিমান দিন আক পলাই ফুৰিম ? পলায়েই বা মুখ ক'ত ? প্ৰথমে ভাবিছিলো ; জেলাৰ পৰা কোনো মতে বাহিৰ ওলাব পাৰিলেই বোধ কৰো শাস্তি লভিম। কিন্তু আজি সেই ভয়ঙ্কৰ ভুল ভাঙিছে। আজি বুজিছো, জীৱন যাৰ দুখেৰে গঢ়া—মুখ তাৰ ক'তো নাই—স্বৰ্গতো নাই,—জেলাৰ বাহিৰতো নাই। জেলাৰ পৰা পলাই দুহাতে আকৌ দুখহে বঢ়াই লৈছো। অৱশ্যে, দুৰ্ভাগীয়াৰ দুখ এনেভাবেই বাঢ়ে—নেবাঢ়িলেও নিজে বঢ়াই লয়। মোৰ জানো উচিত আছিল, জেলাৰ পৰা পলোৱাটো ? ভাবিছো, আজি নিশ্চয় ধৰা দিম। তাৰোপৰি ; মাতৃৰ আদেশ লঙ্ঘন কৰিব নোৱাৰো।—লঙ্ঘন কৰিবৰ শক্তিও মোৰ নাই।

মা-ক ক'লো : মা, পলাই আক ছুফুৰো ; আজিয়েই ধৰা
 দিম। ধৰা দিয়াৰ এটি সু-ব্যৱস্থা তই
 হাতে কৰি দিয়, মা !

মা-ই মোৰ ওচৰৰ পৰা উঠিবৰ সময়ত মোৰ কপালত
 এটি চুমা খালে, আক লগে লগে স্নেহৰ ভক্ত অশ্রুধাৰাবে মোৰ
 সমস্ত মুখমণ্ডল তিয়াই দিলে। সম্ভাৱনক নিজে ধৰাট দ
 জেললৈ পঠিওৱাটো মাতৃৰ পক্ষে যে কি ভয়ঙ্কৰ খাতি সেট
 কথা মাতৃ জাতিৰ বাহিৰে আনে বুজিব নোৱাৰে ? তথাপি
 মোৰ মজলকামী মাতৃয়ে এট কামলৈ আগ ৰাঢ়িলে।

মহতী,— বহুবাৰ ওচৰত তোৰ আজি পৰাজয় দেখিলো।

—:~:—

(পাচ)

মা-ৰ বন্দোবস্ত মতেই ওপৰা-ওপৰিকৈ দুদিন আদালতলৈ
 গ'লো। কিন্তু দুয়োদিনেই ধৰা দিবলৈ সক্ষম নহলো।
 আদালত প্ৰাঙ্গন পোৱাৰ ল'গ লগে মনটো এনেকুৱা হৈ উঠে
 যে মোৰ সমস্ত ইচ্ছা, সমস্ত চেষ্টা সেই মুহূৰ্ত্তে ব্যৰ্থ হৈ যায়।
 মা-ই হয়তো মোৰ এই কাপুৰুষতাৰ বাবে, চিন্ত অস্থিৰতাৰ বাবে
 ভিতৰে ভিতৰে দুখ পাঠিছে। কিন্তু মই ক'বো কি কোৱা ?

মা-ই তো নেজানে জেলৰ নিষ্ঠুৰ পৰিবেশৰ কথা, মা-ই তো নেজানে জেলৰ বৰ্বৰতাৰ কথা। কি হৃদয়হীন নিষ্ঠুৰ কঠোৰ জেল ! কি ভয়ানক ভীষণ শাসন ইয়াৰ ! এই জেললৈ মই পুনৰ ফিৰি যাওঁ কেনেকৈ ? কেনেকৈ মই নিজ ইচ্ছাবে এই মান-ৱতাৰ বলিখাল, ন্যায়-ধৰ্ম্মৰ কসাইখানাটোলৈ ওভতো কোৱা ? তাত থাকিব নোৱাৰিয়েইতো তাৰ পৰা মই পলাই আহিছো। এতিয়া আকৌ তালৈ মই নিজ ইচ্ছাবে যাব পাৰোনে ? —নহয় যাবই লাগিব—মাতৃৰ আদেশ। মাতৃৰ আদেশ মই লঙ্ঘন কৰিব নোৱাৰো। ছুদিন লঙ্ঘন কৰিলো। কিন্তু আজি আক নকৰো। আজি আত্মসমৰ্পন কৰিমই। এৰা, নিশ্চয় আত্ম-সমৰ্পন কৰিম।

আবেলি তিনিটা মান বজাত প্ৰাইভেট মটৰ এখনড উঠি তাতি সাৱধানে আদালত প্ৰাঙ্গনত উপস্থিত হলো। হায়, কপাল ! সেই একে অৱস্থা। জেলখনে যেন ভয়ঙ্কৰ মূৰ্ত্তিৰে, বক্ত চকুৰে, বক্ত দন্তেৰে—দাঁত কটকটাই মোৰ ফালে একদৃষ্টে চাই আছে ! মোৰেই অপেক্ষাত যেন তাৰ হিংস্ৰ চকুযুৰিত দিন বাতি টোপনি নাই ! যেন, ই মোক গ্ৰাসিব আৰু নাশিব ধোজে। উহ ! কোনো মতেই মই এই ভয়ঙ্কৰ জেললৈ ফিৰিব নোৱাৰো—কোনো মতেই নোৱাৰো। অৱশ্যে, বাহিৰতো মোৰ শাস্তি নাই সঁচা ; কিন্তু জেলৰ ভিতৰত আৰু বেছি অশাস্তিত, আৰু বেছি অসুখিধাত মই জীৱন কটাব লাগিব। জেলত যোৱাত কৈ মই যমপুৰিলৈ যোৱাটোৱেই ভাল। তাৰিলো, আত্মসমৰ্পন কৰাভকৈ

আত্মহত্যাই কৰো.. সকলো জ্বলাৰ পৰা মুক্তি পাম ! আত্ম
সমৰ্পন নকৰিলো। মটৰখনতে উঠি অলপ ইকালে সিকালে
অবাবতে ঘূৰা পকা কৰিলো।

সন্ধিয়া হ'ল। আৰতিৰ কাঁহ ঘণ্টা মন্দিৰে মন্দিৰে
বাজি উঠিল। মচ্‌জিদে মচ্‌জিদে উঠিল আজানৰ সুবধনি।
নিশাৰ অন্ধকাৰে পৃথিৱী ছাঁটি ধৰিলে। আত্মহত্যাৰ উপযুক্ত
সময়। যি জীৱন এদিন স্বৰ্গীয় সুখ-শান্তিৰ আশাৰ-স্বৰূপ
আছিল; সেই জীৱন আজি নাবকীয় দুখ-কষ্টৰ কাৰণ
স্বৰূপ হৈ উঠিছে। যি নব-জীৱনৰ বাবে স্বৰ্গৰ দেৱতাও
লালায়িত, সেই মানৱ জীৱনেই আজি মোৰ বাবে 'দুৰ্ব্বহ
বোজা হৈ পৰিছে। এই বোজা মই ব'ব নোৱাৰো,—নমাব
লাগিব—নমাবই লাগিব। মটৰখন বিদায় দি মই নামি
পৰিলো। চূৰ্ণ-ছিন্ন হৃদয়েৰে, কম্পমান দুৰ্ব্বল ভৰি দুখনেৰে
মই পূৰ্ব্বাভিমুখে খোজ দিলো। আজি তিনি দিন ধৰি মোৰ
গা অসুখ। এই অসুখীয়া গাৰেট ধৰা দিম বুলি আহিছিলো।
কিন্তু নোৱাৰিলো।

—কি কষ্ট পাইছো প্ৰতিটো খোজতে! —কি
দুৰ্ব্বল লাগিছে সমস্ত শৰীৰ মন! —কি তীব্ৰ ব্যতনা এই
দুৰ্ব্বহ জীৱনৰ! হে, পৰমেশ্বৰ! তোমাবেই সৃষ্ট এই ব্যৰ্থ
জীৱনটিক ভূমিয়ে স্বহস্তে সংহাৰ কৰা, প্ৰভু। কিজানিবা,
পৃথিৱীৰ পৰা এডাল কাঁইট আঁতৰেই!

(ছয়)

কিন্তু ঈশ্বৰে মোক সংহাৰ নকৰিলে; আৰু ময়ো আত্ম-
হত্যা কৰিব নোৱাৰিলো। সেই সঙ্কটময় মুহূৰ্ত্ততেই নাটকীয়
ভঙ্গীত ধৰা পৰিলো। কি ভাৱে ধৰা পৰিলো, সেই কথাটো
আৰু চাপলি নেমেলো। মূঠতে ইয়াকে কওঁ,—মোক পুলিচ
থানালৈ আনিলে। থানাত দুদিন বাখাৰ পিচত তৃতীয় দিনা
দহমান বজাত কোৰ্টৰ 'লক-আপ'লৈ আনিলে। এই ক্ষুদ্ৰ
'লক-আপ'টিত জেলৰ পৰা বিচাৰ কৰিব অনা প্ৰায় চল্লিশজন
আচামী আগৰ পৰাই বন্ধ হৈ আছিল। এতিয়া ময়ো এওঁ-
লোকৰে এজন হৈ পৰিলো। এওঁলোকৰে এজনে সুধিলে—

: আপুনিযেই জেলৰ পৰা পলাইছিল মহয় নে ?

: হয়। পিচে, সুধিলে কিয় ?

: আপোনাক মাৰিবলৈ পৰহিব পৰাই জেলৰ
চিপাহীবোৰে খাপ লৈ আছিল।

: তেন্তে আজিও নিশ্চয় আছে ?

: হয়তো থাকিব পাৰে।—মুহূৰ্ত্ত বৈ পুনৰ কলে,
কিন্তু আপুনি যদি, এতিয়া আপোনাক হাকিমৰ
ওচৰত হাজিৰ কৰোতে, এই বিষয়ে 'হাকিমক

বুজাই কৈ তেখেতৰ পৰা এটা ছকুম লব পাৰে,
তেখেত ; আপোনাক নিশ্চয় মাৰ-ধৰ কৰিব
নোৱাৰিব ।

দেখিলো, এই কঠোৰ কাৰাগাৰতো কোমল হৃদয়ৰ মানুহ
আছে। উপযুক্ত সময়ত উপযুক্ত বুদ্ধি দিয়াৰ বাবে, এই
অচিনাকী সন্তদয়শীল আচামীজনৰ ওচৰত মই কৃতজ্ঞতা প্ৰকাশ
কৰিলো। প্ৰায় দুঘণ্টা পিচত, বিজাৰ্ডৰ চাৰিজন চিপাহীয়ে, কোৰ্ট
ইন্সপেক্টৰৰ নিৰ্দেশত মোক হাকিমৰ ওচৰত হাজিৰ কৰিলে।
আন কথাৰ লগতে হাকিমক জেলৰ কথাও বুজাই ক'লো।
তেখেতে দয়া-পৰবশ হৈ এটুকুৰা কাগজ লিখি মোক হাজিৰ
কৰিব নিয়া চিপাহী এজনৰ হাতত দি কলে : এইখন জেই-
লাৰক দিবা।

তেখেতে দুদিন পিচত মোৰ বিচাৰৰ তাৰিখ পেলালে।
চিপাহীকেইজনে মোক হাকিমৰ ওচৰৰ পৰা আনি আদালত
শেষ নোহোৱা পৰ্য্যন্ত কোৰ্টৰ 'লক আপ'ত ৰাখিলে। আদালত
শেষ হ'লত, আমাক আটাইকে সাঙুৰি জেললৈ আনিলে।
মই কোনো মতেহে জেললৈ আহিলো। কাৰণ যোৱা পাঁচ
দিনেই মোৰ পেটত ভাত, চকুত টোপনি নাই বুলিলেই হয়।
অসুখীয়া গা-ৰে কেনেকৈ যে, মই শীৰ্ণ দুৰ্বল ভৰি দুখনৰ ওপৰত
ভৰ দি দি আহি জেল গেট পাইছো সেই কথা একমাত্ৰ মইহে
বুজো।

হাকিমে দিয়া কাগজ টুকুৰা চিপাহীয়ে জেইলাৰক

দিলে নে, নাই মই নেজানো। বাকী কেইজন আচামীক উদ্ধাসী কৰি আক গোট বহীত সিহঁতৰ নাম লিখি সিহঁতক জেলৰ ভিতৰলৈ পঠিয়াই দিলে। মোক জেল গোটতে ৰাখিলে। কয়দী পোছাক পিন্ধালে। ইতিমধ্যে একাৰ হৈছে। জেলৰ সমস্ত হাজোতি কয়দী নম্বৰে নম্বৰে বন্ধ হৈ গৈছে। মোৰ চিভিল কাপোৰ-কানিবোৰ জেল গোটতে ৰাখি এজন এছিষ্টেণ্ট জেইলাৰ আৰু ক্ৰেচ্‌বেণ্ট জামাদাবে জেলৰ প্ৰধান দৰাৰখন খুলি মোক ভিতৰ সূমুৱালে।

জেলৰ কয়দীবোৰ ভীষণ সাহসী। ইহঁতে খাঁটি যমদূতকো ভয় নকৰে। এনেকি, ঈশ্বৰৰ নামতো নকঁপে। কিন্তু মহাশয়, এট ক্ৰেচ্‌বেণ্ট জামাদাৰৰ নাম শুনিলে ইহঁতৰ প্ৰত্যেকেই থৰ্থৰ্ কৰি কঁপিব ধৰে। কাৰণ, ইহঁতে জানে, এই জামাদাৰজন কয়দীক অত্যাচাৰ উৎপীড়ন কৰাত নবন্ধৰ নিষ্ঠুৰ যমদূততকৈও বেছি ভয়াবহ!

মই জেলৰ ভিতৰলৈ দ্বিতীয় খোজ আগবঢ়ালো নে নাই এনেতে, এই জামাদাৰজনকে আদি কৰি আৰু প্ৰায় দহজন চিপাহীয়ে মোৰ ওপৰত অসীম বীৰত্বেৰে বাঘৰ দৰে জপিয়াট পৰিলে। মই বাগৰি পৰিলো। সিহঁত ক্ৰান্ত হ'ল। মই উঠি আকৌ খোজ দিলো। দুখোজ যাওঁতে নেযাওঁতেই আকৌ অত্যাচাৰ আৰম্ভ হ'ল। মই খোলাৰ সন্মুখত গৈ নিঃসহায় ভাৱে বাগৰি পৰিলো। সিহঁত পুনৰ ক্ৰান্ত হ'ল। মই খৰীৰৰ সমস্ত শক্তি প্ৰয়োগ কৰি পুনৰ ধিয় দিলো। সিহঁতৰ নিৰ্দেশ-

মডেই কমাৰ চালিৰ ফালে খোজ দিলো। কমাৰে মোৰ ভৰিত পাঁচ সেৰি ওজনৰ লোহাৰ ডাণ্ডাবেটি লগাই দিলে। ডাণ্ডাবেটি লগাই কমাৰচালিৰ পৰা বাহিৰ ওলোৱাৰ লগে লগেই পুনৰ আটাইকেইজনে মোৰ ওপৰত জপিয়াই পৰিলে। এইবাৰ মই ভালকৈয়ে বাগৰি পৰিলো। কিছু সময়ৰ বাবে চেতনাও হেৰুৱালো। পুনৰ চেতনা আছিল। ছজন চিপাহীয়ে মোৰ ছয়ো বাহুত ধৰি মোক জোৰকৈ ধিয় কৰালে। তাৰ পিচত টানি-আঁজোৰি, ঠেলি-হেঁচি, চোচ'বাঠ-বগৰাই আনি ন নম্বৰ চেলটোত বন্ধ কৰিলে। —বন্ধ কৰিয়েই বীৰসকল আনন্দেৰে আঁতৰি গ'ল। মোৰ কিন্তু মৃত্যু ঘটিল।

মৃত্যুৰ পিচত মোৰ নিপীড়িত-লাঞ্ছিত দেহমুক্ত আত্মা-টোৱে চেলৰ পৰা ওলাব নোৱাৰি, চেলৰ ভিতৰতে ঘূৰা পকা কৰিব ধৰিলে। কিছু সময় নিষ্ফল ঘূৰা-ফিৰাৰ পিচত, বন্দী আত্মাটোৱে অতিষ্ঠ হৈ কবৌ-কোকালি কৰি জেলৰ চিপাহী-বোৰক চিঞৰি চিঞৰি মাতি ক'ব ধৰিলে, 'হেৰা, চিপাহী ভাইহঁত! তোমালোকে মোক ইয়াত বন্দী কৰি নাৰাখিবা ভাইহঁত! তোমালোকৰ অমানুষিক অভ্যাস-উৎপীড়ন সহিব নোৱাৰিয়েই মই মোৰ নম্বৰ দেহ পৰিত্যাগ কৰিলো। এতিয়া মোৰ এই আত্মটোক মুক্তি দিয়া। সকলোৰে আত্মা এক—ঈশ্বৰো এক। ঈশ্বৰৰ ওচৰলৈ গৈ তোমালোকৰ মঙ্গলৰ বাবে আক মুক্তিৰ হ'কে মই প্ৰাৰ্থনা জনাম। তোমালোকে মোক এতিয়া মুক্তি দিয়া, ভাইহঁত!'

কিন্তু মোৰ এই অলৌকিক আত্মাৰ কাণ্ডৰ আত্মান
লৌকিক পৃথিবীৰ নিষ্ঠুৰ মানৱে শুনা নাপালে। মোৰ বন্দী
আত্মাই পুনৰ চেলৰ ভিতৰতে ঘূৰি পকি তাপিত মনেবে,
ব্যথিত প্ৰাণেৰে স্বৰ্গীয় গীত গাব ধৰিলে :—

হে, মূৰ্খ মানৱ অত্যাচাৰী,

ভোমাৰ জীৱন—

পাপৰ ভাৰেৰে কৰিলা ভাৰি

তথাপিও তুমি ভবা—

তুমিয়ে সত্যৰ ধ্বজাধাৰী

ছিঃ ছিঃ মূৰ্খ মানৱ অত্যাচাৰী।...

আত্মাই আত্মাৰ গীত গালে।— গাই গাই বেচেৰা
ভাগৰি পৰিল। কিন্তু দেহী ঐ ! তথাপিও তাৰ মুক্তি নাই,
বন্দী। ক্লান্ত ক্লিষ্ট হৈ ক'লৈ যাব, কি কৰিব একো স্থিৰ
কৰিব নোৱাৰি উপায়হীন ভাৱে পুনৰ মোৰ নখৰ দেহটোত
বিজ্ৰাম ললে। মই এণ্ডামুৰি দি সাৰ পাই উঠিলো। বাতিৰ
অন্ধকাৰ সম্পূৰ্ণ আঁতৰি গৈছে। নব প্ৰভাতৰ নিৰ্মল আলোৰে
পৃথিবী উদ্ভাসিত হৈ উঠিছে। পুৰণি চিপাহীৰ সলনিৰ পিচত
নতুন চিপাহীয়ে নিজৰ দায়িত্ব সমাধি লৈছে। মই মোৰ চকু
ছটা ভালকৈ মোহাৰি দিলো। হাত ভৰি কেইখন অলপ
জোকাৰি দিলো। শৰীৰৰ সমস্ত শক্তি প্ৰয়োগ কৰি কোনো-
মতে কেঁকাই-গেঁধাই উঠি বহিলো। ক'তা, মইতো মৰা
নাই ! মোৰ দেহততো এতিয়াও জৈৱ চেতনা আছে। এৰা,

মই মৰা নাই। কি সৌভাগ্য মোৰ!—কি সুখ, কি শান্তি
মোৰ! নেহেৰুৱে তেওঁৰ 'ডিচ্‌কভাবী অৱ ইণ্ডিয়া'ত উল্লেখ
বৰা ইউৰিপিদিচৰ কবিতাটোলৈ মনত পৰিছে—

ক্লান্ত সমুদ্ৰ পাৰ হৈ

ধুমুহা কবল মুক্ত বন্দবত

যিজনে তেওঁৰ জাহাজ লগালে

তেওঁ সুখী।

সংগ্ৰাম সজ্জাবৰ উৰ্দ্ধত উঠিছে

যি মুক্ত পুৰুষ,

তেওঁ সুখী।

বিচিত্ৰ কাকময় জীৱনৰ শিল্পত

বিস্তৃত আৰু শক্তিৰ ক্ষেত্ৰত

ইয়াত ভাই ভাইৰ প্ৰতিদ্বন্দ্বী।

অগণিত নবনাবী ভাঁহি গৈ জীৱন সমুদ্ৰত

ঘূৰপাক খায় অসংখ্য আশাৰ আৱৰ্জত।

কোনোৱে—লক্ষ্য সন্ধান কৰি পায়,

কোনোৱে বা নেপায়

আশাৰ সমাধি ঘটে উৎকণ্ঠা বিধুৰ জীৱনত

বৈ যায় দীৰ্ঘদিন

তাৰেই কোনোবা ক্ষণত

যিজনে জানিব পাৰে

বাঁচি থকাটোৱেই আনন্দ

তেওঁ সুখী।

এৰা, ময়ো সুখী, মই এতিয়াও বাঁচি আছো।

(মাত)

কিন্তু ছুদিন পিচত এই বাঁচি থকাৰো কোনো মূল্য নোহোৱা যেন লাগিল। জীৱনটি অসহ্য হৈ উঠিল। অৰ্থহীন, জীৱনৰ আৱশ্যকো নেদেখো। বন্দী জীৱনৰ মূল্যও নাই। উদ্দেশ্যহীন, লক্ষ্যহীন জীৱন। আদৰ্শহীন, চৰিত্ৰহীন জীৱন।—ব্যৰ্থ, তিস্ত, পজু জীৱন —এই জীৱন দেশৰ বোজা, সমাজৰ কলঙ্ক, মানৱ জাতিৰ গলগ্ৰহ! এই জীৱন পৃথিৱীৰ ধুমকেতু, নৰকৰ কীট, পথৰ আৱৰ্জনা। এই নিষ্ফল জীৱনটিক লৈ মই কৰিম কি? এই বিফল জীৱনৰ জ্বাৰা মোৰ হ'ব কি? কাৰ পূজাত ইয়াক লগাম? কাৰ সেৱাত ইয়াক খটাম? কোনে ইয়াক মূল্য দিব? কোনে ইয়াক উত্ততি চাব? দাম আছে নে, এই জীৱনৰ? গুণ আছে নে, এই জীৱনৰ? ছিঃ ছিঃ কি পাপী, হৃণনীয় নাৰকীয় জীৱন ই!—কি কুন্ধাচ, কদাকাৰ, কদৰ্থা জীৱন ই!—কি হুৰ্ভাগা, অভাগা মৰ্মহত জীৱন ই! মই এই জীৱনক হুণা কৰো...এই জীৱনক অৱজ্ঞা কৰো...গোৰ মাৰো শত সহস্ৰবাৰ এই জীৱনৰ বেদীমূলত। যি জীৱনে 'যাওঁ' বুলি যাব নোৱাৰে, 'খাওঁ' বুলি খাব নোৱাৰে, 'কৰো' বুলি কৰিব নোৱাৰে; সিও

কোনো জীৱন ? যি জীৱনে কান্দিব জানে, হাঁহিব নেজানে ;
 যি জীৱনে হাবিব জানে, জিকিব নেজানে; যি জীৱনে মৰিব
 জানে, জীৱলৈ নেজানে, সিও কোনো জীৱন নে ? এই
 জীৱন্ত জীৱনটিক লৈ মই কি কৰিম ? এই ক্লান্ত-ক্লিষ্ট
 অৱশ্য জীৱনটি কোন জীৱৰ উপকাৰত লাগিব ? পৃথিৱীত ই
 অকল দুখৰ উপৰি দুখ বঢ়াইছে, পাপৰ উপৰি পাপ আৰু
 জুলুমৰ উপৰি জুলুম । ই সমাজত শাস্তিৰ সলনি অশাস্তিৰ
 সৃষ্টি কৰিছে । শুনীতিৰ সলনি দুৰ্নীতিৰ ধ্বজা ধৰিছে ।
 মানৱতাৰ নামত দানৱতাক সহায় কৰিছে । ইয়াৰ আদৰ্শ
 দুৰ্ব্বল, স্বার্থ নীচ, মন ঠেক । এই শীৰ্ষ, দীৰ্ঘ, জীৰ্ণ জীৱনৰ
 পৃথিৱীত বাঁচি থাকিবৰ কোনো অধিকাৰ নাই । দেশৰ
 ওপৰত ইয়াৰ দাবীও নাই, সমাজতো কোনো প্ৰতিষ্ঠা নাই ।

হে প্ৰভু. জ্ঞানময়-দয়াময় ! হে প্ৰভু, দীনবন্ধু-কৃপা-
 সিদ্ধ ! হে পতিত পাৱন, পাপ-তাপ ভঞ্জনকাৰী, ভক্ত বৎসল
 জগদীশ্বৰ ! তোমাৰ অতুল চৰণ দুখনিত শত কোটিবাৰ
 প্ৰণাম জনাইছো প্ৰভু, তুমি যেন এই বাৰ্ধ-বীতৰাগ
 জীৱনটিক তোমাৰ কপে-বসে, গোন্ধে ভৰা বিচিত্ৰময় পৃথিৱীৰ
 পৰা অতি শীঘ্ৰে জীৱন্ত কৰি নিয়া ।—নিয়া প্ৰভু, অতি
 শীঘ্ৰে নিয়া ।

— * —

(আঠ)

কিন্তু মোৰ এই কাতৰ আহ্বান প্ৰভুৱে হুগুনিলে।
হয়তো শুনিবৰ প্ৰয়োজনো নাছিল। সময়ো নাছিল। ময়ো
আৰু তেওঁক আমনি কৰিবলৈ ইচ্ছা নকৰিলো। নিজকে
যথা সম্ভৱ শাস্ত্ৰ সংযত কৰি নিজৰ উদ্গাদনা অধীৰতাক
দমাই ৰাখিবলৈ কৃত সক্ষম হৈছো।

যোৱা কালি, মই জেলৰ পৰা পলোৱা বাবে মোৰ
নতুনকৈ আৰু দেৰ বছৰ জেল হৈছে। ইয়াকো মই ঈশ্বৰৰেই
প্ৰতিবিধান বুলি ধৰি লৈছো। যিমানেই দুখ নাহক,
যিমানেই বিপদে নেপাওঁক সকলোকে নিৰ্বিৰবাদে উদাসভাৱে
ঈশ্বৰৰেই দান ৰূপে গ্ৰহণ কৰিম বুলি স্থিৰ কৰিছো। ঈশ্বৰৰেই
সৃষ্ট এই বিশ্ব ব্ৰহ্মাণ্ড। তেৱেই সৰ্ব্ব জীৱৰ সৃষ্টা, ঐষ্টা,
ৰক্ষক, পালক। তেওঁৰেই ইন্দ্ৰিত্য নাচিছে জীৱ জগত, গ্ৰহ
নক্ষত্ৰ। তেওঁৰ হাতৰ পুতলা স্বৰূপে তেওঁ যেনেকৈ আমাক
চলাইছে, তেনেকৈ আমি চলিছো। গীতাৰ উপদেশ এটিলৈ
মনত পৰিছে। ঐকৃষ্ণই অৰ্জুনক কৈছে—

ঈশ্বৰঃ সৰ্বভূতানাং হৃদ্যেশেহৰ্জুন তিষ্ঠতি।

ভ্ৰাময়ন সৰ্বভূতানি যন্ত্ৰাকঢ়ানি মায়ায়া ॥

নিশ্চয়, জগদীশ্বৰেই হাতৰ আমি পুতলা। সেয়ে,
ভাগ্যৰ সুখ-দুখ, হাব-জ্বিত, মান-অপমান সকলোকে সমান
ভাৱে লৈছে। শত্ৰু মিত্ৰক তুল্য দৃষ্টিৰে চাইছে। নিন্দা
স্তুতিত সমভাৱাপন্ন হ'বলৈ চেষ্টা কৰিছে।

সৰ্ব শত্ৰৌচ মিত্ৰৌচ তথা মানাপমানয়ো :

জীভোক সুখঃ দুঃখেষু সমঃ সঙ্গ বিৰজ্জিতঃ ॥

তুলা নিন্দা স্তুতিশ্চৌনী সন্তুষ্টৌ যেনকেনচিৎ ।

অনিকেতঃ স্থিৰমতি ভক্তিমান মে প্ৰিয়োনবঃ ॥

অৱশ্যে, মই জিতেদ্ৰিয় নহয়, ঈশ্বৰৰ প্ৰিয়পাত্ৰও
নহয়। তথাপি গীতাৰ উপদেশানুযায়ী চলিবলৈ চেষ্টা
কৰিছো। জেলৰ ভিতৰ বাহিৰ এক বুলিয়েই ধৰি লৈছো।
এখনেই পৃথিৱী। এখনেই আকাশ। এক চন্দ্ৰ, এক সূৰ্য্য।
একেই বায়ু, জল, স্থল। জেলৰ বাহিৰত থকা যি, ভিতৰত
থকাও সেই। অৱশ্যে, জেলৰ ভিতৰত পাপী .. :— পাপী ?
পাপী জানো অকল জেলৰ ভিতৰতহে আছে ? বাহিৰত
জানো পাপী নাই ? কি হাঁহি উঠা কথা ? — কি হাঁহি উঠা
কথা, যেতিয়া এজন পাপীয়ে আন এজন পাপীক কয়,
'তুমি দোষী, তোমাক দণ্ড বিহিলো।' হয়, হয়, মূৰ্খ মানৱ !
—কি মূৰ্খ তুমি প্ৰভুৰ ৰাজ্যত। কোনে কাক দোষী
সাব্যস্ত কৰিব পাৰে কোৱা ? দয়াময়ৰ ৰাজ্যত
সমূহীয়া ভাৱে সকলোৱে দোষী, সকলোৱে নিৰ্দোষী। কি
কৈছা, তুমি ? সমাজ বন্ধা কৰাৰ কথা কৈছা ? হয়, বাম !

কি যে মূৰ্খ তুমি ! সমাজক তুমি বন্ধা কবোতা কোন ?
 কি শক্তি আছে তোমাৰ—কালৰ অমোঘ গতিক বাধা দিবলৈ ?
 যদি মানুহৰ ইমানখিনি শক্তিয়েই থাকিলেহেঁতেন ভেস্তে ;
 সমাজ ব্যৱস্থাৰ দেখোন পুনঃ পুনঃ পৰিবৰ্তনেই নঘটিলহেঁতেন !
 আজি যি সমাজ ব্যৱস্থাক তুমি নিৰ্ভুল বুলি ধৰি লৈছা,
 কাইলৈ দেখিবা সেই সমাজ ব্যৱস্থাৰ মূলতে ভুলৰ
 পোকাই ধৰিছে । আজি তুমি মোক দোষী বুলি দণ্ড
 বিহিছা—কাইলৈ দেখিবা, তোমাৰ পুত্ৰই তোমাক দণ্ড
 বিহিব—মোক শাস্তি দিয়াৰ বাবে । আজি তুমি যি ব্যৱস্থাক
 'শুদ্ধ ব্যৱস্থা' বুলি মনে-প্ৰাণে ধৰি ৰাখিবলৈ চেষ্টা কৰিছা ;
 কাইলৈ দেখিবা, তোমাৰ এই ধৰি ৰাখিব খোজা অপচেষ্টাৰ
 বাবে তোমাবেই অতিপ্ৰিয় উত্তৰাধিকাৰীৰ ওচৰত তুমি অতি
 নিম্নম ভাৱে জৰাৰদিহি কৰিব লাগিব । মোৰ কথা বিশ্বাস
 নকৰিলে তোমাৰ নিজৰ ইতিহাসৰ ফালে তুমি ওভতি চোৱা ।
 ওভতি চোৱা মানৱ সমাজৰ আওপুৰণি ইতিহাসৰ পৰা আৰম্ভ
 কৰি যোৱা কালৰ অতি আধুনিক ইতিহাস পৰ্য্যন্ত । মেলি
 চোৱা ইতিহাসৰ প্ৰতিটো পৃষ্ঠা—দেখিবা, মোবেই কথাৰ জলন্ত
 প্ৰমাণ সমস্ত ইতিহাস জুৰি জিলিকি বৈছে দেখিবা, মোবেই
 কথাৰ সাক্ষী ৰূপে প্ৰতিটো পৃষ্ঠাই দণ্ডায়মান আছে । ভেস্তে
 হে, বৰ্ত্তমান-সমাজ বন্ধক ! তুমি এতিয়া নিশ্চয় বুজিছা
 মোৰ কথা কি কঢ় সত্য ! ভেস্তে কোৱা বন্ধু, এই পৃথিবীত
 প্ৰকৃত দোষী কোন, নিৰ্দোষী কোন এই কথাৰ বিচাৰ তুমি

কিৰূপে কৰিবা ? মই যদি কওঁ, 'বৰ্ত্তমান সমাজ ব্যৱস্থা
অতিশয় দোষযুক্ত . ই সমাজৰ বৃহৎ অংশৰ উন্নতিৰ যোৰ
পৰিপন্থী...মুষ্টিমেয়ৰ ঠেক স্বার্থ সিদ্ধিৰ বাবেই এই কু-ব্যৱস্থা
জীয়াই ৰখা হৈছে . এই ব্যৱস্থাৰ হাড়-মাংসৰ মজ্জাই মজ্জাই
চুৰ্ণীভৱ লম্বা লম্বা পোকে ধৰিছে' — তেন্তে নি মোৰ এই
কথা একেবাৰে 'গাকাট মিছা' বুলি প্ৰমাণিত হ'ব ? যদি
মই কওঁ, 'এই কু-ব্যৱস্থাক প্ৰৱৰ্ত্তাই ৰাখি যিবোৰ মহাপাপীয়ে
সমাজৰ বৃহৎ অংশৰ অনিষ্ট সাধিছে...যিবোৰ মহাপাপীয়ে এই
বাবে নিজৰ দোষ ঢাকি আনক দোষী সাব্যস্ত কৰিছে,
প্ৰথমতে সিহঁতকে এই সমাজৰ পৰা তথা পৃথিৱীৰ পৰা
দূৰ কৰা উচিত ..তেন্তে কি তোমাকেই প্ৰথম দোষী
সাব্যস্ত কৰি এই পৃথিৱীৰ পৰা দূৰ কৰিব নেলাগিব, বন্ধু ?
চোৱা, এই পৃথিৱীত দোষী নিৰ্দোষী বিচাৰ কৰাৰ ক্ষমতা
তোমাৰ, মোৰ নাই। ঈশ্বৰেই ইয়াৰ একমাত্ৰ নিৰ্ণায়ক !
মানুহৰ আইন-কাইন মহাকালৰ লোহ হস্তত ভেৰ্কে-ভাওনা
মাথোন ।

দেখিলা, মই কি মহাপাপী ? নিজৰ দোষ ঢাকিবৰ
বাবেই কত কথাৰ অৱতারণা কৰিছো ? এনেকুৱা কথাৰেই
অৱতারণা জানো, আজিৰ সমাজ মুৰব্বীসকলেও কৰা নাই—
তেওঁলোকৰ জঘন্য দোষ পাপবোৰ ঢাকি ৰাখিবলৈ ? আকৌ
সেই নিজৰ দোষ ঢাকিবৰ অপচেষ্টা ! ক্ষমা কৰা বন্ধু !
মই অকল মূৰ্খই নহওঁ—পাপীও ।

—:~:~:~:—

(ন)

আকৌ সেই একটানা, এক সুৰীয়া জীৱন। ওলা-
ছাবিৰ বন্থাননি, বুট জোতাৰ খট্‌খটনি, ডাঙাবেড়িৰ
ঠঙ্‌ঠঙনি—গধূলি হলেই কানৰ ওচৰত মহৰ বিবক্তিকৰ
কুন্‌কুননি। আজি যি কৰিছো, কালিও তাকেই কৰিম।
আজি যাৰ মুখ দেখিছো, কালিও তাৰেই মুখ দেখিম।
আজি যি বিষয়ে জামাদাৰৰ ওচৰত অভিযোগ তুলিছো,
কালিও সেই বিষয়েই অভিযোগ তুলিম। আজি জামাদাৰে
যি উত্তৰ দিছে, কালিও সেই একে উত্তৰকে দিব। আজি
যি খাদ্য খাইছো, কালিও সেই একে খাদ্যকে খাম।
আজি যি পোছাক পিন্ধিছো, কালিও সেই একে পোছাককে
পিন্ধিম। আজি মোৰ সিফালৰ কোঠাটিত যিটো গান শুনিছো,
কালি সেই কোঠাটিত আকৌ সেই গানটিকে শুনিম। আজি
মোৰ ইফালৰ কোঠাটিত যিটো পাগলৰ চিঞৰ শুনিছো,
কালিও এই কোঠাটিত এই পাগলটিৰেই চিঞৰ শুনিম।
আজি যি ঠাইত বহিছো, কালিও সেই ঠাইতেই বহিম।
আজি যি ঠাই খণ্ডত ঘূৰিছো, কালিও সেই ঠাইতেই ঘূৰিম।

আজি বাতিপূরা যি সময়ত সাব পাইছো, কালিও বাতিপূরা
সেই সময়তে সাব পাৰ লাগিব। আজি যি সময়ত বন্ধ
হৈছো, কালিও সেই সময়তে বন্ধ হ'ব লাগিব। চমুকৈ
কবলৈ গলে খোৱা-লোৱা, উঠা-বহা ঘূৰা-ঘূৰা, সকলো এক।
—এক সুব, এক সময়, এক নিয়ম। তথাপি এই একটানা
জীৱনতো মাতে মাতে ছন্দ পতন ঘটে।

কালি মোক শুনাই দিয়া হৈছে যে, মোৰ ওপৰত
হেনো আক এটি ডকাইতি মোকৰ্দ্দমা আছে। কথাবাব
শুনি প্ৰথমতে মই হতভম্ব হৈ পৰিছিলো। কিন্তু পিচত
নিজকে চম্ভালি লৈছো। স্থিৰ কৰিছো, ভাগ্যত যি আছে
তাকেই সাদৰেবে গ্ৰহণ কৰিম। যদি কাঁচিবো হুকুম হয়
তথাপি তাকে আনন্দেৰে আকোঁৱালি লম। ইয়াৰ বাবে
দেশক নোদোষো, সমাজক নোদোষো, এনেকি—নিজৰ ভাগ্যকে
দোষ নিদিও। বৰঞ্চ; এই ভাগ্যক মই শতমুখে প্ৰশংসা
কৰিম—মই যে এই মহান ভাবভূমিত জন্মিছো, ই মোৰ পক্ষে
কম ভাগ্যৰ কথা নহয়। শত হুখ, শত কষ্ট পালেও মই
ভাগ্যবান। মোৰ ভাগ্যক পৰিহাস কৰিব পৰা শক্তি
বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ডত নাই। ‘ভাবত-সন্তান’ এই নামটোৱেই বিশ্ব গৌৰৱ
এটি মহান উপাধি। ভাবতৰ বুকুত মোৰ জন্ম। ভাবতৰ
কোলাত মই লালিত পালিত। ভাবতৰ জলবায়ুৰে মই পৰিপুষ্ট।
মই ভাবতীয়। মই ভাবত সন্তান। চোৱা, কি মহাভাগ্যবান
মই! চোৱা, মোৰ এই মহৎভাগ্যৰ ওচৰত কি নগন্য

গৌন মোৰ আজিৰ এই ব্যক্তিগত হৃৎ, তাপ । তেন্তে, মই
 কিহৰ বাবে মোৰ ভাগ্যক দোষিম, কোৱা ? কিয়
 সামান্য ব্যক্তিগত হৃৎ তাপতেই মই জৰ্জৰিত হৈ পৰিম,
 কোৱা ? অৱশ্যে, সমূহীয়াভাৱে আজিৰ ভাৰতৰ অৱস্থা
 দেখিলে—চিন্তা কৰিলে মনটি ব্যথিত হৈ উঠে । ভাৰতক
 যেন আজি বার্ককাই পাইছে । ভাৰতৰ যেন আজি জড়ত্ব
 প্ৰাপ্তি হৈছে । ভাৰত যেন আজি নিষ্ক্ৰিয়, নিৰ্জীৱ হৈ ঘুমন্ত
 অৱস্থাত আছে । কিন্তু মোৰ এই ধাৰণা সম্পূৰ্ণ ভুল ।
 দৃষ্টিভঙ্গীও ভুল । ভাৰত আজি ঘুমন্ত অৱস্থাত নাই ।
 ভাৰত নিৰ্জীৱ, নিষ্ক্ৰিয়ও নহয় । ভাৰতৰ জড়ত্ব প্ৰাপ্তিও
 হোৱা নাই, বার্ককাও অহা নাই । যাক আমি নিষ্ক্ৰিয়,
 নিৰ্জীৱ, জড়ত্ব, বার্ককা, ঘুমন্ত বুলিছো আচলতে সি ভাৰতৰ
 মৌণীভাৱ—ধ্যানমগ্ন অৱস্থা । পৃথিবীক চমকু খুৱাবৰ বাবেই
 মাতৃয়ে মাজে মাজে এনে আশ্চৰ্য্য ৰূপ ধৰণ কৰে । বাহিৰে
 মাতৃক এনে দেখিলেও ভিতৰে ভিতৰে মাতৃ সজ্জিয়, সজীৱ,
 সজাগ । মাতৃ চিৰ যৌৱনা, চিৰ জাগ্ৰতা । যদি মাতৃৰ
 এই গুণ নেথাকিলহেঁতেন তেন্তে, মাতৃয়ে আজি স্বামী
 বিবেকানন্দৰ দৰে পুত্ৰ কেনেকৈ প্ৰসৱ কৰিলেহেঁতেন ?
 কেনেকৈ আজি গান্ধী, ববীন্দ্ৰনাথ, সুভাষ, নেহৰুৰ দৰে
 পুত্ৰ জন্ম দিলেহেঁতেন ? সৌ সিদিনাওতো মাতৃ দেবীয়ে ৰামকৃষ্ণ
 পৰমহংস, ৰামমোহন ৰায়, গোপালকৃষ্ণ গোখলে, লোকমান্য
 ভিলকক জন্ম দিছিলে । তেন্তে মাতৃদেবীৰ বার্ককা আছিল

ক'ত কোৱা ? মাতৃক নিষ্ক্ৰিয়া আৰু নিষ্ক্ৰিয়াই
 বা বুলিবা কেনেকৈ, কোৱা ?... মাতৃ যদি নিষ্ক্ৰিয়া আৰু নিষ্ক্ৰিয়াই
 হ'লহেঁতেন তেন্তে, উচিত সময়ত উপযুক্ত পুত্ৰক মাতৃয়ে জন্মাই বা
 কেনেকৈ দিলেহেঁতেন, কোৱা ? আচলতে, মাতৃৰ গুণাগুণ
 সম্বন্ধে আমি সিমান সজাগ আৰু সচেতন নহয়। সেই
 বাবেই মাতৃ সম্বন্ধে মাজে মাজে আমাৰ ভুল-ভ্ৰান্তি ঘটে।
 কিন্তু তথাপিও ভাৰতবাসীয়ে ভাৰতমাতৃক কিছু পৰিমাণে
 জানে, বুজে আৰু চিনে। শত হ'লেও নিজৰ মাতৃ। সম্বন্ধে
 মাতৃক চিনিবই। আজি মোৰ মন মাতৃৰ অতীত গৌৰৱ,
 অতি পুৰণি মহান সংস্কৃতিৰ ফালে প্ৰৱল বেগে ধাৱিত হৈছে।
 মনটিক মই বাধা দিও বাখিব পৰা নাই।

— —:— —

(৮৮)

মোৰ আত্মাই আজি পাঁচ হাজাৰ বছৰ পিচুৱাই
 আহি সেই সুপ্ৰাচীন কালৰ ভাৰতীয় সভ্যতাৰ জ্বলন্ত নিদৰ্শন
 মহেঞ্জোদাৰো আৰু হৰাপ্পাৰ ধ্বংস স্তূপৰ ওপৰত থিয়
 হৈছে। মোৰ এই আত্মাই অমৰ ভাৰতৰ অক্ষয়ত্মা। এই
 আত্মাই যুগ যুগ ধৰি ভাৰতৰ আকাশে-বতাহে, জলে-স্থলে,

হৃদয়ে-মনে প্রবাহিত হৈছে। মোৰ কানত আজি গুণবিত
 হৈছে, মোৰ পূৰ্বপুৰুষ সকলৰ— জগৎ সম্বন্ধে, জীৱন সম্বন্ধে,
 অসীম জিজ্ঞাসা। দেখিব পাইছো, তেওঁলোকৰ অসীম
 কোতূহল,—জগতক জানিবলৈ, বুজিবলৈ। শুনিব পাইচো,
 ঋগ্বেদৰ তুৰ্থা ধ্বনি, সাম্য অথৰ্বব লোক ধ্বনি, যজুৰ্বেদৰ
 শঙ্খধ্বনি। সো দেখিছো, শৌৰ্ণকায়, সৌম্যমূৰ্ত্তি, উপবাস ব্ৰহ্ম-
 ধাৰী মহৰ্ষি বাল্মিকি, বৌদ্ৰকিৰণোজ্জ্বল শ্ৰোতস্থিৰীৰ তীব্ৰভূমিৰ
 তৃণাসনত বহি নিৰ্জৰ্ণ কাননৰ, কুমুদিত গুল্ম-ভকৰাজিৰ শূশীতল
 ছায়াৰ আশ্ৰয়ত, মহাকাব্য বামায়াণ বচনাত ব্যস্ত। সেইজন
 কোন দীৰ্ঘ বলিষ্ঠ, কোপিন্ পৰিহিত, জটিল জটাধাৰী
 হস্তদস্ত হৈ হাতত কমণ্ডলু আৰু কাষলতিত বিশ্বৰ বিন্ময় লৈ
 মন্মাকিণীৰ পাবে পাবে, জাহ্নবীৰ তীৰে তীৰে, গাৰ-কন্দৰব
 মাজে মাজে 'ওঙ্কাৰ' ধ্বনিৰে ঘূৰি ঘূৰিছে? চিনিছো, এই
 জনেই মুনিশ্ৰেষ্ঠ, মহাবেদজ্ঞ, মহাভাৰত ৰচয়িতা মহামুনি ব্যাস।

আৰু অলপ আগুৱাই আহিছো। এইবাৰ দেখিছো,
 সাম্য-সৌম্য মূৰ্ত্তি, নিমিলিত নেত্ৰ, উল্লাসিক বুদ্ধক—বজ্ৰ নিৰ্ঘোষে
 অহিংসাৰ বাণী উচ্চাৰিছে। আৰু চোৱা, সো একাগ্ৰচিত্ত
 যৌন কপিলক—তেওঁৰ সাংখ্য লৈয়ে তেওঁ ব্যস্ত! সৌফালে
 চোৱা পতঞ্জলিক—তেওঁৰ যোগসূত্ৰ লৈ তেওঁ ব্যস্ত! তীক্ষ্ণ
 বুদ্ধি কণাদে কি এতিয়াৰ পৰাই পৰমাত্ম গবেষণাত লাগিছে?
 দেখিছানে, কি জেদ গুণাঢ্যৰ! তেওঁ বিশুদ্ধ কথ্যভাষাত
 মহাকাব্য ৰচনা কৰিবই। সেয়ে, একান্তমনে তেওঁ জগতৰ

বৃহৎকাব্য ‘বৃহৎকথা’ বচনাত বাস্তব আছে। এইজন কোন
 ব্যাকৰণবিদ,— জগত বিখ্যাত পানিনি ? আৰু এইজন ? অ’
 এইজনেই কুশাৰ্য্য বুদ্ধিবেত্তা চানক্য !— কি আশ্চৰ্য্য এওঁৰ
 অৰ্থশাস্ত্ৰ !—কি আশ্চৰ্য্য চোৱা, নাগাৰ্জুনৰ মতবাদ—ভেওঁৰ
 নিৰ্ম্মম তীক্ষ্ণ যুক্তি ধাৰা ! আৰু চোৱা সৌ আশ্চৰ্য্য মাল্লহ-
 টিক,—তেৱেই নাট্য-কবি ভাস ! ভেওঁৰ ওচৰতে সেইজন
 চোৱা অশ্বঘোষ—যাৰ বুদ্ধি চৰিতে জগতক চমকু খুৱাইছিল।
 আহা আগুৱাই—চোৱা, শূদ্ৰকৰ মূৰ্ছকটিক নাটকৰ
 অপূৰ্ব অভিনয় ! দেখিছানে, ৰাজনটী বসন্তসেনা কি
 গুণৱতী ৰূপৱতী ? হিঃ, হিঃ, কি নীচ—ৰাজকুলজাত
 শক’ৰ ! হিঃ, হিঃ, শবিলক ! ব্ৰাহ্মণ কুলত
 জন্মিও তুমি চুৰি কৰিছা !—কি আশ্চৰ্য্য অভিনয় !
 কি অদ্ভুত কোণিলী নাট্যকাৰ ! এইবাৰ মোৰ চকুৰ আগত
 এইজন কোন সূৰ্য্যৰ ন্যায় জিলিকি উঠিছে ? এৱেই কি
 কবিকুল চূড়ামণি কালিদাস ? এৱেই কি পূৰ্ব আৰু উত্তৰ
 মেঘক দূত সজাই ঘনঘোৰ বাৰিষা নিৰ্ব্বাসিত যক্ষৰ বিবহ
 বেদনাৰ কথা যক্ষ প্ৰিয়াক জনাবলৈ বুজাই বঢ়াই পঠিয়াইছিল ?
 সৌ জনক দেখিয়ে চিনিছো, তেৱেই মুদ্ৰাবাক্স বচয়িতা,
 বিশাখদত্ত । কিন্তু ভেওঁৰ ওচৰতে সেইজন আকৌ উজ্জল
 জ্যোতিষ্কৰ ন্যায় কোন জিলিকিছে ? চিনিছো, চিনিছো !
 এৱেই অক্ষয়, অজয়, অমৰ নাট্যকাৰ ভুবন বিখ্যাত ভবভূতি !
 চোৱা, কি শাস্ত্ৰ, শিষ্ট, কান্যকুব্জৰাজ ! ভেওঁ বহুৱালী,

নাগানন্দ, প্ৰিয়দৰ্শিকা বচনাত ব্যস্ত ! সৌ বামায়াণ
 মহাভাবতৰূপী অদ্ভুত আশ্চৰ্য্য কাব্যৱতী গাভী হৃদয়লৈ
 চোৱা। চোৱাচোঁ, ছয়োজনীকে কেনেকৈ গোটেই ভাবতবাসীয়ে
 অবিৰাম দোহন কৰিছে। ছয়োজনীৰ পৰাই মহাকাব্য ভাসে
 হুহি নিলে; পঞ্চবাতি, কৰ্ণভাৰ, দূত-বাক্য, উকভঙ্গ, অভিষেক
 আৰু প্ৰতিমা নাটক আদি। কালিদাসে হুহিলে; অভিপ্ৰাণ
 শকুন্তলম্, বহুবংশ, কুমাৰ-সম্ভৱ কাব্য, বিক্ৰমোৰ্বশীয়, মালা-
 বিকাশিমিত্ৰ আৰু অসংখ্য মহাকাব্য! ভবভূতিয়ে হুহিলে;
 বামচৰিত, মহাবীৰ চৰিত আৰু অলেখ খণ্ড কাব্য। ভট্টহৰিয়ে;
 ভট্টাকাব্য—দিগুনাগে; কুন্দমালা,—কুমাৰ দাসে; জ্ঞানকীৰ্ত্তণ—
 ভাৰবিয়ে; কিৰাতাজ্জুনীয়ম,—ঐহৰ্ষে; নৈষধংগ,—মাঘে।
 শিশুপাল বধ,—চক্ৰকবিয়ে; জ্ঞানকৌ-পৰিণয়,—শক্তিভদ্ৰে; আশ্চৰ্য্য
 চূড়ামণি,—ভট্ট নাৰায়ণে; বেনীসংহাৰ,—ক্ষেমেন্দ্ৰই; বামায়াণ
 মঞ্জৱী আৰু লক্ষ্মী জনে হুহিলে লক্ষ্মী লক্ষ্মী মহাকাব্য, নাটক
 নাটিকা। লগতে, আৰু কত কি যে হুহি নিলে! তথাপি
 কি যে অক্ষয়, অমৰ, আশ্চৰ্য্য গাভী! যুগ যুগ ধৰি নাই
 বান্ধক্য, নাই দৌৰ্বল্য—যথা পূৰ্বং তথা পৰম! আছেনে
 এনে অদ্ভুত, আশ্চৰ্য্যময়ী, কাব্যৱতী গাভী পৃথিবীৰ অন্য
 কোনো দেশত? আৰু সৌজনী গাভীৰ নাম, পঞ্চতন্ত্ৰ!
 সিকালৰ জনীৰ নাম, বৃহৎকথা। ইহঁতেও অসংখ্য পোৱালী
 দিছে।

এইবাব মোৰ আত্মা ওভতি আহিছে, মহাবাজ লক্ষ্যবধৰ
 বাস্তবতালৈ । প্ৰিয় পত্নী কৈকেয়ীক মহাবাজে যি কথা দিছে,
 সেই কথা তেওঁ বাখিবই লাগিব । প্ৰাণ গ'লেও তেওঁ
 সত্যৰ পৰা বিচলিত হ'ব নোৱাৰে । বামে বনলৈ যাব
 ওলাইছে,—পিতৃৰ আদেশ পুত্ৰৰ শিৰোধাৰ্থ ।—কি অপূৰ্ণ
 ভ্ৰাতৃপ্ৰেম ভৰতৰ ! —কি অপূৰ্ণ ভক্তি ভক্ত হনুমানৰ !
 সীতাৰ দৰে সতী পৃথিৱীৰ আৰু ক'ত আছে, কোৱা ?
 উপস্থিত হৈছে আহি হস্তিনাৰ ৰাজসভাত ।—শুনিছো,
 নিচৰ উপদেশবাণী,—তুমি তুমি চুৰ্য্যোধনৰ প্ৰতি । দেখিছো,
 দ্ৰোণদীৰ লজ্জা নিবারণ, পণ্ডিত পাৰদৰ্শীকৃত্য দ্বাৰা ।
 শুনা, ধাৰ্মিক শ্ৰেষ্ঠ যুধিষ্ঠিৰৰ ধৰ্ম্মবাণী আৰু বীৰ শ্ৰেষ্ঠ
 অৰ্জুনৰ গাণ্ডীৱ টঙ্কাৰ । চোৱা, কুকৰ্ণেত্ৰত কৰ্ম্ম আৰু
 ধৰ্ম্মৰ মত আৰু পথৰ কি অপূৰ্ণ সময় ! তুমি
 ভাগবি পৰিছা ? আহা, সৌ গীতা ৰূপী গাভীৰুজীৰ পৰা
 অলপ জ্ঞান ৰূপ তুচ্ছ পান কৰা ।

ব'লা আগুৱাই । শুনা, পূজাৰীৰ মন্ত্ৰোচ্চাৰণঃ—

শিৱো শুক শিৱো দেৱঃ,

শিৱো বহুঃ শৰীৰিনিম ।

শিৱাত্মা শিৱো জীৱঃ,

শিৱাদন্যম্ কিঞ্চন ।

চিনিহানে, এই পূজ্যজনক ? এৱেই স্বৰ্গৰ দেৱাদিদেৱ,
 মহাদেৱ । প্ৰকৃততে এওঁ ভাবভৰ । এই ভাবতীয় দেৱতাজনে

অকল ভাবতবেই পূজা খোৱা নাই, গোটেই পৃথিৱাবে পূজা
 পূজা থাই ফুৰিছে। বিশ্বাস নকৰিলে চোৱা— ইন্দোনেচীয়াত,
 কন্বোদিয়াত, সুমাত্ৰাত আনামত, বালিদ্বীপত। আৰু ইকালে
 চোৱা, আফ্গানিস্থান, তিব্বত, বাচিয়া, ইবাণ, মিছৰ,
 মেক্সিকো আৰু আমেৰিকাত কেনেদৰে পূজা থাই ফুৰিছে।
 আকৌ কানপাতি শুনা পৃথিৱীৰ গুৰু গম্ভীৰ মন্ত্ৰোচ্চাৰণ :—

বুদ্ধং শৰনম্ গচ্ছামি !

সত্ত্বং শৰনম্ গচ্ছামি !!

ধৰ্ম্মং শৰনম্ গচ্ছামি !!!

এই ভগবান বুদ্ধও ভাবভায়ী।

দেখিলানে, ভাবভাৱাৰ কি অসীম, অক্ষয় প্ৰভাৱ পৃথিৱীময়।
 এইবাৰ অন্যকালে চকু পৰিছে। দেখিছো, মহাপৰাক্ৰমী
 নৃপশ্ৰেষ্ঠ চন্দ্ৰগুপ্তক—প্ৰভাত সূৰ্য্যৰ ন্যায় ইতিহাসৰ পৃষ্ঠাত
 জ্বলি আছে। আৰু দেখিছো ৰাজ ৰাজেশ্বৰ, অশোকক
 —পৃথিৱীৰ সমস্ত ৰজাক চেৰ পেলাই মধ্যাহ্ন সূৰ্য্যৰ দৰে
 নিজ প্ৰভাৱে, নিজ মহাত্ম্যে, প্ৰৱল প্ৰতাপে সকলোৰে
 মাজত জ্বলি আছে। দেখিছো, প্ৰৱল প্ৰতাপী কনিষ্ক
 আৰু সমুদ্ৰগুপ্তক। আৰু দেখিছো, ভূপশ্ৰেষ্ঠ, গুণশ্ৰেষ্ঠ
 জ্ঞানশ্ৰেষ্ঠ বিক্ৰমাদিত্যক—লগতে, তেওঁৰ ইন্দ্ৰপুৰী সদৃশ
 ৰাজসভা আৰু নৱবত্নক। চোৱা, দিগ্বিজয়ী শৈলেন্দ্ৰৰ সমুদ্ৰ
 যাত্ৰা আৰু লগতে বিজয়াভিযান। চোৱা, আৰবৰ মহত্ব
 আৰু শিৱাজীৰ বীৰত্ব। দেখিছানে, কি অপূৰ্ব দেশপ্ৰেম

চিৰাজুছোলাৰ !— কি অপূৰ্ণ দেখপ্ৰেম হায়দৰআলীৰ, টিপুৰ, নানা ফাৰ্ণাৰিষৰ আৰু বজ্জিৎ সিংহৰ ! চিনিছানে, প্ৰথম স্বাধীনতা যুদ্ধৰ বীৰ শহীদ সকলক— বাণী লক্ষ্মীবাইক, ভাস্কৰিয়া টোপীক, কোঁৱৰ সিঙক, নানা চাহেবক আৰু মণিৰাম দেৱানক ? ওভতি বলাচোঁ আকৌ এবাৰ সেই উজ্জল অতীতলৈ। চোৱা, এইখনেই জগত বিখ্যাত নালন্দা বিশ্ববিদ্যালয়, সোধন তক্ষশীলা। আৰু সেইকেইখন বল্লভী, বিজ্ঞান-শীলা আৰু অমৰাৱতী। উজ্জয়িনীৰ বিশ্ববিদ্যালয়খনো এবাৰ ভালকৈ চকু ফুৰাই চাই লোৱা। চাই লোৱা পাটলিপুত্ৰ নগৰখন আৰু তাৰ সু-উন্নত বিধি-ব্যৱস্থাবোৰ। আৰু অলপ দৃষ্টি সম্প্ৰসাৰিত কৰি চাই লোৱা, সৌ অক্ষয় কীৰ্ত্তি অজন্তা-ইলোৰাক, তাজমহল-কুতুবমিনাৰক আৰু জগদ্বিখ্যাত ময়ূৰ সিংহাসনক।

দেখিলানে, কি আশ্চৰ্য্যময়ী, ঐশ্বৰ্য্যময়ী এই ভাৰত ভূস্বৰ্গ ? দেখিলানে, কি অদ্ভুত, অকুৰন্ত ইয়াৰ প্ৰাণশক্তি— প্ৰাণ সম্পদ ? এই বিশাল ভাৰতৰ বুকুৰ মাজেৰেই জাতিৰ অক্ষয় প্ৰাণধাৰাৰ দৰে যুগ যুগান্তৰ ধৰি প্ৰৱাহিত হৈছে, পূৰ্ণিবাৰ পৰম পবিত্ৰ নদী কেইখন— যমুনা, গঙ্গা, ব্ৰহ্মপুত্ৰ, সিন্ধু। এই ভাৰতৰ বুকুতেই জাতিৰ জাগ্ৰত প্ৰহৰাৰ দৰে চিৰ দগুৱমান আছে, ভুবন বিখ্যাত হিমালয়। এই ভাৰতৰেই চুকে-কোণে বিয়পি আছে, কত-খত মঠ-মন্দিৰ, সবাইখানা-পান্থ-নিবাস। সিঁচৰিত হৈ আছে, কত খত তাম্ৰলিপি-খিলালিপি, ধ্বংসস্তূপ-প্ৰাচীৰলিপি। এই ভাৰত পৃথিৱীৰ

ভিতৰতেই পৰিত্ৰাহান। ইয়াতেই আছে— কাশী-গয়া, মথুৰা
 বৃন্দাবন, দেৱপ্ৰয়াগ-কছপ্ৰয়াগ, কেদাৰনাথ-বজ্জীনাথ, গন্ধেত্ৰি
 গোমুখী, হৰিদ্বাৰ-স্বৰ্গদ্বাৰ আৰু সৰ্ব্ব কালৰ সৰ্ব্বমানৱৰ
 সিদ্ধিদাত্ৰী, অভয়দাত্ৰী কামৰূপৰ মা কামাখ্যাদেৱী। এই
 ভাৰত মাতৃবেই অমৰ সন্তান শুকনানক-কবীৰ, বামদেৱ-
 বামানন্দ, শঙ্কৰাচাৰ্য্য, ধৰ্ম্মদাস, চৈতন্য-দামোদৰ, শঙ্কৰদেৱ-
 মাধৱদেৱ। শুনা, বিখ্যাত বিদেশী পণ্ডিত মাক্সমুলাৰে কি
 কয়, “যদি গোটেই পৃথিৱী ঘূৰি ফুৰি চোৱা যায় কোন
 দেশক প্ৰকৃতিয়ে সকলোতকৈ অধিক ঐশ্বৰ্য্য, শক্তি আৰু
 সৌন্দৰ্য্যৰে সজাইছে, কোন ভূপৃষ্ঠত স্বৰ্গৰ শোভা ফুটি
 উঠিছে তেন্তে, মই ভাৰতবৰ্ষক দেখুৱাই দিম।”

ফৰাচী বুৰঞ্জীবিদ মিচেলৈ ভাৰতৰ গ্ৰন্থৰাজি সন্মুখে
 কি কয় শুনা, “...পাশ্চাত্যৰ সমস্তই সঙ্কীৰ্ণ। গ্ৰীচ ক্ষুদ্ৰ,
 তাত মোৰ ফেঁপনি উঠে। মহিমাৱিত এচিয়াৰ ফালে, গম্ভীৰ
 প্ৰাচ্যৰ ফালে অলপ সময়ৰ বাবে চাব খোজো।—তাতেই
 আছে মোৰ মহান কাব্য— ভাৰত মহাসমুদ্ৰৰ গ্ৰাৱ বিখাল,
 ধন্য, সূৰ্য্য কিৰণেৰে স্বৰ্ণাভ, মাধুৰ্য্যপূৰ্ণ, দিবা সন্ধ্যাৰ গ্ৰন্থ—
 তাত সুৰবিহীন একো নাই,—নিৰ্ম্মল শাস্তি তাত, বিৰোধৰ
 ভিতৰতো অফুৰন্ত মধুৰতা, অসীম ভ্ৰাতৃত্ব বিয়পি আছে।
 সকলো জীৱতে প্ৰেম, দয়া, দান্ধিগ্যৰ অভল অসীম মহাসমুদ্ৰ।”

বিখ্যাত পৰিত্ৰাজক ই-সিঙে ভাৰতক দেখিয়ে উচ্ছাসিত
 হৈ কৈ উঠিলে, “ভাৰত মহান দেশ।”

এবা, ভাবত অতি মহান দেশ । অতি মহৎ ইয়াব
 আত্মা...অতি উচ্চ ইয়াব আদৰ্শ । এই পবিত্ৰ ভাবভূত
 জনম লভিবলৈ স্বৰ্গৰ দেৱতা সকলেও কামনা কৰে । অথচ
 মই—মোৰ দৰে ঘোৰ পানী তাপী এজনেও এই স্বৰ্গীয়
 ভাবভূমিত জন্মিবলৈ সৌভাগ্য লাভ কৰিছো; ই মোৰ
 পক্ষে যে কি আনন্দৰ কথা!—কি যে মই মহা ভাগ্যৱান !
 হে, ভাবত ! হে, মাতৃ ! মই তোমাক পূজা কৰিবলৈ
 নিশ্চিকিলো । তুমি মোক—তোমাৰ অধম পুত্ৰ বুলি ঘাভে
 ক্ষমা কৰা । মই তোমাৰ পৰা অশ্ল একোৱেই নিবিচাৰো ।
 মাথো; এই ক্ষুদ্ৰ জীৱনটি ৰাখিবলৈ এডোখৰ অতি ঠেক
 ঠাই তোমাৰ কোলাৰ চুক এটিত মোক দিবা, মা ! যদি
 তোমাৰ অৰ্পিত সেই ঠাই অতি কঠোৰ, কুটিল কাৰাগাৰো
 হয়—তেন্তে হওঁক মা, তাত মোৰ আপত্তি নাই ।

—:— —

(এঘাৰ)

কি যে অসহ্য ! কিমান দিন আৰু এই ক্ষুদ্ৰ
 কোঠাটিত দিনে ৰাতি সমানে বন্ধ হৈ থাকিম ! কোঠাটো
 মাথো বাৰফুট দীৰ্ঘ, আঠফুট প্ৰশস্ত ।— নে আছে ইয়াত

এখন খিৰিকি, নে আছে বড়োহ সোম্বাৰ পৰা অন্য কোনো
পথ । সমুখত থকা সোম্বাৰ নাওঁঠ বজ্জকঠোৰ দুহাৰখনেই
বামু চলাচলৰ একমাত্ৰ পথ । এই এটি মাত্ৰ পথেৰেই বামু
দেৱডাই ভেঙৰ দয়া হলে ভিভৰ সোম্বাই—নহলে, নোসোম্বায় ।
এই ক্ষুদ্ৰ কোঠাটোতে শোচো কৰিব লাগে, পেঁচাবো কৰিব
লাগে । শোচ-পেঁচাবৰ বাবে অন্য কোনো বাহিৰা কোঠা
নাই । সময়ে সময়ে বাধ্যত পৰি পায়খানাৰ গামলাটোতে
মুখ-হাতো ধুব লাগে । অৱশ্যে দিনটোত তিনিবাৰ—
বাতিপুৱা, দুপৰীয়া আৰু আবেলি মেতৰে গামলা চাক্ কৰে ।
ইয়াৰ অলপো ব্যতিক্ৰম নহয় । আপুনি ‘পেট বেয়া’ বুলি শতবাৰ
শোচ কৰিলেও নহয় । আইনৰ বাহিৰে বেআইনী কাম
চেলত নচলে । ময়ো এই আইনকে মানি চলিছো । কিন্তু
কি যে আইন ! এজন মানুহক—সি যিমানেই কিয় দোষী,
পিচাচ পাৰণ নহওঁক, দিনে বাতি সমানে ভাল লগাই
সঁজাবপক্ষীৰ দৰে বন্ধ কৰি বখাটো জ্বানো কোনো আইন ?
মই আপত্তি কৰিলে কয়, “তোমাৰ বিশ্বাস নাই—দিনতে
জেলৰ পৰা পলোৱা মানুহ ।” মই চুপ থাকো । চুপেই
আছো । কিন্তু ভবিৰ পাঁচ সেৱীয়া ডাঙাবেড়িডালে বৰ
উৎপীড়ন কৰে, এই ‘পিণ্ড দিয়া’ ডাল লৈ বহাভ অসুবিধা,
শোৱাভ অসুবিধা, কোঠাটোৰ ভিভৰত ঘূৰি-ফুৰাও ভীষণ
অসুবিধা । অসুবিধা আৰু বহু ধৰণৰেই ঘটে । কিন্তু মোৰ
দৰে পাপীষ্ঠ পাৰণ এজনৰ সুবিধা অসুবিধা লৈ কোনে

মুখ তুলি চাব ? আছে নে, এনে কোনো সম্ভবত্বশীল ব্যক্তি
 অসমৰ ভিতৰত ? হয়তো, আছে। কিন্তু থাকিলেও বা চাব
 কিয় ? পাপী জানো মাহুহ ? মাহুহেহে মাহুহক চায়।
 অমাহুহক চাব কিয় ? মইতো অমাহুহ—পাপী ! কিন্তু মই
 নিজকে নিজে বাবে বাবে কিয় পাপী পাৰও বুলিছো, মই নিজেই
 বুদ্ধি নেপাওঁ। জেলৰ পৰা পলোৱাৰ বাবে নে, ডকাইতি
 কেহুত জেল খটাৰ বাবে ? হায়, হায় ! যদি মোৰ বিষয়ে
 পৃথিবীয়ে প্ৰকৃত কথাৰ সন্তোষ পালেহেঁতেন ; তেন্তে কি যে
 ওলোটাটোৱেই নঘটিলহেঁতেন ! মোৰ অকল মুখৰ কথা
 নো বাক কিয় পৃথিবীয়ে বিশ্বাস কৰিব ? পৃথিবীক বিশ্বাস
 কৰাবলৈ নো মোৰ কিটো সুযোগ সুবিধা আছে ? খত কষ্ট
 পালেও মই ধৈৰ্য্যেৰে সহ্য কৰিবই লাগিব।

যিমান পাবো সহ্যও কৰিছো। আজি মধ্যাহ্ন ভোজন
 শেষ কৰি কোঠাটোৰ ভিতৰতে অতি কষ্টে ঘূৰা-ফুৰা কৰি
 আছো। মাজে মাজে সহস্ৰ প্ৰকাৰৰ দুঃখজনক, হৃদয়
 বিদাৰক চিন্তা ভাবনা আহি মনটোক জুমুৰি দি থৰিছে।
 কিন্তু পিচ মুহূৰ্ত্ততে মনৰ সমস্ত শক্তি প্ৰয়োগ কৰি সকলোকে
 জাবি জোকাবি পেলাই খোজৰ বেগ বঢ়াই দিছো। চিন্তা
 ভাবনাৰ পৰা হাত সাৰিবলৈ খোজৰ বেগ বঢ়াওঁতে বঢ়াওঁতে লাহে
 লাহে দৌবাৰ সমতুল্য হৈ পৰিছে। কিন্তু তথাপিহেঁতেন, এই নিৰ্ভৰ
 চিন্তা ভাবনাই এৰি দিয়া নাই। ভাবিছো, 'মোৰ বিৰুদ্ধে
 সাক্ষী ক'বলৈ পুলিচে বা কাক আনি আদালতত থিয় কৰাই ?'

আকৌ ভাবিছো, ‘সাক্ষীবোৰেনো কি ক’ব—ক’ব নে মই ডকাইতি কৰিছো বুলি ?’ এবাৰ ভাবিছো, ‘স্না-ব বা এতিয়া কি অৱস্থা হৈছে।’ পুনৰ ভাবিছো, ‘ডাঙাবেড়ি লগাই মোক সদায় জেলত বন্ধ কৰি ৰাখিবনে ?’ পিচ মুহূৰ্ত্তে ভাবিছো, ‘মোৰ আকৌ জেল হ’ব নেকি ?’ ভাবিয়েই আছে। ভাবি ভাবি পাৰ নেপাওঁ। মনৰ দুৰ্বলতাৰ সুযোগ লৈ এই ‘চিন্তা-ভাৱনাৰ দলে’ পালে-পালে, দলে-দলে আহি মনৰ দুৰাৰত আঘাত কৰিছে। দুৰ্ভগীয়াক আঘাত কৰাৰ শক্তি মানুহতকৈ ‘চিন্তা-ভাৱনা’ৰ বেছি যেন অনুমান কৰিছো। উপায় নাই। ইহঁতৰ সৈতে যুঁজিবও নোৱাৰি। যুঁজিলেই ইহঁতৰ শক্তি যেন আক বাঢ়িহে যায়। ভাবিছো, ইহঁতৰ সৈতে আক গুৰুজো, আহক, কিমান আহিব পাৰে এই ‘চিন্তা ডকাইত’ৰ দল। এইবোৰ ভাবি চিন্তি থাকোতেই বিহাৰী চিপাহী প্ৰহৰী-জন আহি ছাঁতা মাতেৰে কলে, ‘অ’ ডাঙাবেড়ীৱালে—চল, বাহাৰ নিকাল—আজ তুমহাৰা চিনাক্ত আয়া।” ভাবিলো, কোননো আহিল ?

সি ডলাত ছাবি লগালে—ময়ো খোজ বন্ধ কৰিলো।

—:~:—

(বাৰ)

এদিন এদিন কৈ যোৰ জীৱনৰ মহামূল্যবান দিনবোৰ
নিৰ্ভূৰ কালৰ কবালগ্ৰাসত মূল্যহীন ভাৱে নিঃশেষ হ'ব
ধৰিলে। ওচৰৰ কোঠাত থকা আগৰ পগলাকেইজনৰ ছজন-
মান ভাল হৈ মুক্তি পালে, ছজনমানে পগলা কাটেকত গৈ
আমন গ্ৰহণ কৰিলে। এতিয়া এই চেলবোৰত কেইজনমান
কমিউনিষ্ট নেতাক আনি বন্ধ কৰিছে। অৱশ্যে কেইজনমান
মই অহাৰ পূৰ্বৰ পৰাই আছে। এওঁলোকক পাই মনটো
ভাল লাগিছে। এওঁলোক মোৰ প্ৰতি বৰ সহানুভূতিশীল :
কিন্তু জেলত কাৰো সহানুভূতিয়ে কাকো কাম নিদিয়ে।
পিতৃয়ে যদি শ্লেহবশতঃ নিজৰ কাঁহিব ভাত এমুঠি ভোকাতুৰ
পুত্ৰক দিয়ে তেন্তে; সেই মুহূৰ্ত্তে পিতৃদেৱতা পুত্ৰৰ সন্মুখতে
জেল কৰ্মচাৰীৰ দ্বাৰা অপদস্থ হ'ব। তথাপি বিপদৰ সময়ত
সামান্য এঘাৰি মৌখিক সহানুভূতিয়েই বিপদগ্ৰস্তৰ মনত
প্ৰভুত পৰিমাণে শক্তি প্ৰদান কৰে। ময়ো 'গ্ৰেডেডসকল'ৰ
আন্তৰিক সহানুভূতিত বহু পৰিমাণে শাস্তি লাভ কৰিছো।
কিন্তু মনত শাস্তি লভিলেও শৰীৰত অশাস্তিয়ে বাঁহ বান্ধিছে।
দিনে ৰাতি কোঠাটোৰ ভিতৰতে শুই ৰহি থাকিব লগা হোৱাত

গাৰ বিষ উঠিছে। হুজুৰী শক্তিও কমি গৈছে। একো
 খাব-লবও নোৱাৰা হৈছো। কলড, শৰীৰ শুকাই যাব
 ধৰিছে। কোঠাটোত কেতিয়াবা এনে গৰম উঠে যে, ভাবো
 এতিয়াই বোধকৰো সংজ্ঞাহীন হৈ পৰিম। একোবাৰ চিঞ-
 বিবৰ ইচ্ছা হয় ‘খুলি দিয়া’ বুলি! আকৌ একোবাৰ
 নাকটোকে জোৰে ঠেলি হেঁচি দুৱাৰৰ ছুই চিকৰ মাজেৰে
 বাহিৰ কৰি দিও, কিজানি বা অলপ শীতল নিশ্বাস বায়ু
 পাওঁৱেই। কিন্তু, পোৰা কপাল।—যি গোন্ধ আহি নাকত
 লাগে, সিও ভিতৰৰ গোন্ধতকৈ কোনো গুণে কম নহয়।
 সন্মুখৰ নলাবোৰত, ওচৰৰ চেলবোৰত আৰু পায়খানাৰ
 ‘গামলা’বোৰত মেতৰে, নিয়মমতে ফেঁনালতো নিদিয়ৱেই,
 পৰিস্কাৰো নকৰে। এনেয়ে ফেঁনাল হেঁনো ডাক্তৰে কম দিয়ে—
 তাতে আকৌ ভাবে এটি অংশ মেতৰটোৱে বিক্ৰী কৰে।
 জামাদাৰক আমি এই বিষয়ে আপত্তি কৰিলে, জামাদাৰে
 ওলোটাই আমাৰ ওপৰতেই দম্‌দমাই উঠে। কম, “তুমি-
 লোগ ঝুঠমুঠ চিল্লাতা—চৰ্খিক হয়।” আমি জানো,
 মেতৰৰ সৈতে জামাদাৰৰ অংশ থাকে। সেয়ে, জামাদাৰে
 মেতৰৰ বিক্ৰমে কোনো অভিযোগেই হুণুনে। কোনো
 অফিচাৰক যে, এই বিষয়ে কিবা আপত্তি কৰিম, তাৰো কোনো
 উপায় নাই। আমাৰ ওচৰলৈ কোনো অফিচাৰেই নাহে।
 অৱশ্যে, মাজে সময়ে ডাক্তৰক লগ পাওঁ সঁচা—ভেঙে আমাৰ
 বেমাৰ চাব আহে। কিন্তু ভেঙক ক’লে, ভেঙে আকৌ

জামাদাৰকহে কয় ! জামাদাৰে কেতিয়াবা ডাক্তাৰক দেখুৱাই মেডুটোত 'হুই এটি ধমক নিয়ে। কিন্তু আৰ্মি বুজো, সেইটো বাহ্যিক ধমকহে। কাৰণ, ইয়াৰ পিচতো অৱস্থাৰ কোনো উন্নতি নহয়। কিন্তু যিদিনাখন কোনো জেল ডিজিটৰ আহিব বুলি জেলত খবৰ ওলায়, সেইদিনা মেডুৰে জামাদাৰৰ উপস্থিতিত নলাত, গামলাত, কোঠাত এনেভাৱে কেঁনাল ছটিয়াই যে কেঁনালৰ উৎকট গোন্ধত পেট-মুখ ওফলি উঠে।

এইবোৰৰ উপৰিও মোৰ আৰু এটা বিশেষ আৰু বিৰক্তিকৰ জুলুম হ'ল ভবিৰ ডাঙাবেঢ়িডাল। এইডাল টানি লৈ ফুৰোৱাটোতো এটা জুলুমেই ভাবোপৰি ; এইডালৰ খটং খটং শব্দই যোক অস্থিৰ কৰি তোলে। এনেকি, শুই থাকিলেও এই মৰণ নোহোৱা ডাল খটংখটঙকৈ বাজি থাকে। এনেকৈয়ে মই পাচ মাহ অতিক্ৰম কৰি ছমাহত আহি ভৰি দিলো। এতিয়াও সেই একেই অৱস্থা—এক মৰণ—এক নিয়ম। মই অতিষ্ঠ হৈ উঠিলো। ভাবিলো ; প্ৰতিদিন এনেকৈ নিৰ্বিকৰ হৈ থাকিলে ইহঁতে মোৰ জীৱনকে শেষ কৰি দিব। এইবোৰৰ নিশ্চয় প্ৰতিবাদ জনাবই লাগিব। কিন্তু প্ৰতিবাদ জনাওঁ কেনেকৈ ? কি উপায় আছে মোৰ ইয়াৰ প্ৰতিবাদ জনাবৰ ? অৱশ্যে আছে এক উপায় সেইটো হৈছে, আমৰণ অনশন।

যিটো জাবিলো, তাকেই কবিলো। অনখন আকন্ত
কবিলো জামাদাবে ভয় খাই উঠিলে। লবি আহি বয
আদবেবে শ্বথিলে: কা-হ',—কাহে ভাত নেহী খাতা ?”

মই ক'লো : এক দবখাস্ত কি কাগজ লেকব দিঅীয়ে—
উচ্পব লিখকব দেগা কিচ্'লিয়ে ভাত
নেহি খাতা ।

: আচ্চা. আচ্চা ! অতি লেতা হ' !

জামাদাবে বেগাবেগিকৈ অফিচলৈ গৈ (বোধকৰো
জেইলাবক কৈ) এখন দবখাস্তব কাগজ আক এযোব দোৱাত
কলম আনি মোব ওচবত দিলে। মই দবখাস্তখন চুপাৰি-
ণ্টেণ্টেলৈ লিখিলো। দবখাস্তখনত যিমানখিনি লিখা সম্ভৱ
সিমানখিনিয়েই লিখিলো। লিখা হোৱাত, জামাদাবে দবখাস্তখন
নি অফিচত দিলে।

পিচদিনা, বাতিপুৱা আঠবজাত চুপাৰিণ্টেণ্টেৰ ওচবত
মোক হাজিৰ কবিলে। ডাক্তৰকো চুপাৰিণ্টেণ্টে মাতি
নিলে। এইজন আগব চুপাৰিণ্টেণ্টজন বহয়। এওঁ আগব
জনভকৈ বহুগুণে ভাল। তেখেতে সহানুভূতি সহকাৰে মোক
কলে, “তোমাৰ ডাঙাবেঢ়িডাল একেবাৰে গুচাই দিবলৈ
হুকুম দিব নোৱাৰি মই হুঃখিত হৈছো। তথাপি এইডাল
গুচাই ইয়াতকৈ পাভল শিকলিবেটি এডাল লগাই দিবলৈ
মই জামাদাবক হুকুম দিছো। আক শুনা, তোমাক দিনে
বাতি সমানে চেলত বন্ধ কৰি ৰাখে বুলি তুমি অভিযোগ

কৰিছ। অৱশ্যে এই কথা আগতে ~~মই~~ 'বাহিলো'।
 যিয়েই নহওক, আজিৰপৰা তোমাক আঁক বন্ধ কৰি ৰাখিব
 নোৱাৰে। দিনত তুমি মুঠাচালিত গৈ কাম কৰিবা আৰু
 ৰাতি চেলত থাকিবা।" ডাক্তৰলৈ চাই মোক দেখুৱাই
 অলপ কঠোৰ সুৰত কলে, "তুমি এওঁক ভালদৰে চাবা—
 কিবা দৰকাৰ হ'লে, 'পাছ' কৰি দিবা—স্বাস্থ্য বেয়া হৈছে।"

মোৰ প্ৰতি চুপাৰিণ্টেণ্ডেণ্টৰ এই অকৃত্ৰিম আৰু
 অন্তৰায়ী মৰম দেখি জেইলাৰ ভিতৰে ভিতৰে জ্বলিব
 ধৰিলে।—কিন্তু জ্বলি আৰু কৰিব কি,—চুপাৰিণ্টেণ্ডেণ্টৰ হুকুম
 মানিবই লাগিব।

—:—:—

(তেৰ)

ডাক্তৰে মোক এপোৱা গাখীৰ আৰু এহটাক মাহ
 'পাছ' কৰি দিলে। জামাদাৰে নি মুঠাচালিত সুমুৱাই দিলে।
 এতিয়া পুৰণি জীৱনটোকেই আকৌ নতুন জীৱন বেন অক্লান্ত
 কৰিব ধৰিলো। নিভৌ নতুন নতুন মানুহৰ সংস্পৰ্শত আহিব
 ধৰিলো। এই মানুহবোৰৰ এটা ভাগ দোষী, আনটো
 নিৰ্দোষী। দোষী নিৰ্দোষীৰ চিন ধৰাৰ এটা ডাঙৰ উপায় হল,
 জেলৰ সকলো কৰ্মদাৰী সৈতে একাত্ম হৈ মিলি যোৱা। জেলৰ

ভিত্তিক সকলো কয়দীয়েই এই কথা ভালকৈ উপলব্ধি কৰে যে, জেল হোৱাৰ পিচত, পুনৰায় আঁক জেল নহয়। সেয়ে, 'মই দোষী' বুলি কলেও কোনেও একো অপকাৰ কৰিব নোৱাৰে। কিন্তু যি বিলাক নিৰ্দোষী, সেই বিলাকে (খাতিৰ পিচত) নিজৰ নিৰ্দোষীতাৰ কথা কৈ কৈ বিলাপ কৰিব ধৰে। হাকিমৰ বিচাৰত 'সম্পূৰ্ণ দোষী' বুলি সাব্যস্ত হোৱা কিছুমান 'সম্পূৰ্ণ নিৰ্দোষী' মানুহক মই প্ৰায়েই লগ পাব ধৰিলো। আঁক কিছুমান 'সম্পূৰ্ণ দোষী' মানুহো 'সম্পূৰ্ণ নিৰ্দোষী' প্ৰমাণিত হৈ মুক্তি পোৱা দেখিলো। এনে ধৰণৰ বহু কথাই দেখি শুনি আমাৰ বৰ্ত্তমান বিচাৰ পদ্ধতিৰ দোষ আঁক দুৰ্ব্বলতা ক'ত এই সম্বন্ধে মই ভালকৈ উপলব্ধি কৰিব ধৰিলো। লগতে, আঁক এটি কথা—উপলব্ধি কৰিলো—'দোষী' বুলি দণ্ড বিহিলে দোষীৰ দোষ নাওঁৰে। দোষীক সংশোধন কৰিব লাগিলে, দণ্ড বিহাৰ উপৰিও অন্য ব্যৱস্থা হাতত লব লাগিব। কিন্তু সেই ব্যৱস্থা মনুষ্যত্ব বিবৰ্জিত হ'ব নালাগিব। 'মনুষ্যত্ব বিবৰ্জিত' খৰটি ব্যৱহাৰ কৰাৰ কাৰণে বৰ্ত্তমান সমাজ 'ব্যৱস্থাৰ ব্যৱস্থাপক সকল হয়তো জাদুল খাই উঠিব। কিন্তু তেনেকৈ উঠাৰ কোনো কাৰণ নাই। স্পষ্টভাৱে ক'ব লাগিলে, আমাৰ বৰ্ত্তমান বিচাৰ পদ্ধতিত মনুষ্যত্বৰ সুকোমল গুণবাখিৰ কোনো সংশ্ৰৱ নাই, আছে মাথো নিৰ্ভুৰতাৰ প্ৰতিহিংসা পৰায়ণ দুৰ্গন্ধ বাস্পবাখি। যিমান দিনলৈ আমাৰ বিচাৰ পদ্ধতিৰ এই কেবোপ নাওঁবিব, সিমান দিনলৈ দোষীয়ে খডবাৰ দণ্ডিত হৈও দোষ-মুক্ত কামৰ পৰা বিৰত নহ'ব।

মই জেলৰ কথা কম বুলি সমাজৰ কথা বকিব
 ধৰিছো। কিন্তু নবকিও উপায় নাই। জেল হৈছে
 সমাজৰ এটি ক্ষুদ্ৰ সংস্কৰণ। সমাজখনক চিনিব খুজিলে,
 জেললৈ অহাটো অতি বাঞ্ছনীয়। সমাজ সংগঠন পদ্ধতিৰ
 দোষ-ত্রুটি সম্বন্ধে জেলৰ ভিতৰত আপুনি এবছৰতে যিখিনি
 শিকিব পাবিব, বাহিৰত দহ বছৰ সমাজ নীতিৰ পুস্তক
 অধ্যয়ন কৰিও সেইখিনি শিকিব নোৱাৰিব। মোৰ কথাও
 কোনোবাই হাঁহিব পাৰে, কিন্তু মোৰ জীৱনৰ ন' বছৰ সজ্জম
 কাৰাদণ্ডৰ অভিজ্ঞতাৰ পৰাই মই এই কথা কৈছো।
 নিভো নতুন নতুন মানুহ 'দোষী' সাব্যস্ত হৈ কয়দীকপে
 আহি যেতিয়া চকুৰ আগত উপস্থিত হয়; তেতিয়া মনত
 হয়, আমাৰ সমাজখন যেন এটা ভয়ঙ্কৰ মেচিন, যিটো
 মেচিনত নিভো নতুন নতুন দোষীৰ নতুন নতুন ভাৱে সৃষ্টি
 হয়। মই আকৌ সমাজৰ কথাকে বকিব ধৰিছো, ক্ষমা
 কৰিব। এইবাব জেলৰ কথাই কম। জেলৰ কথা বোলোতে—
 মোৰ নিজৰ কথাকে কম। দিনত চেলৰ পৰা বাহিৰ হৈ
 মুঠাচালিত অহাৰ পৰা মই এটি নতুন জীৱন পোৱা যেন
 লাগিছে, এই জীৱনটোত সুখ-শান্তি নাথাকিলেও যুত্থাৰ ক'লা
 হাঁ নাই। ধৰি লৈছো, মই আক কিছুদিন বাচিম। বচাটোৱেই
 মোৰ আনন্দ আৰু সেইটোৱেই মোৰ নতুন জীৱন। এই
 জীৱনটো নিম্নলিখিত ভাৱে আবদ্ধ হ'ল।

— * —

(১৮৮)

বাতিপূৰাৰ প্ৰথম গতিৰ পিচতে, স্বয়ং জামাদাৰ আহি
হিম্পিটেলৰ ওচৰত থিয় হৈ চেলৰ (ইয়াৰ পৰা চেল আয় ২০
গজ দূৰ) চিপাহী আৰু ক'লা পাণ্ডৱিক উদ্দেশ্য কৰি লম্বা
স্বৰত চিঞৰি কয়, “কা-হ’,-ভুঅন কো ভেজ্ দেঁ।”
মই প্ৰস্তুত হৈয়েই থাকোঁ। জামাদাৰৰ মাত শুনিলেই
এখন হাতত কাঁহি-বাটিযোৰ আৰু আনখন হাতত কিতাপ
কেইখনমান লৈ চেলৰ বাহিৰলৈ খোজ দিওঁ। জামাদাৰ
মোৰ পিচে পিচে আৰু মই ভেঁৰৰ আগে আগে হিম্পিটেলৰ
বাবালাৰে মুঢ়াচালিলৈ আহোঁ। মই যেতিয়া আহোঁ,
তেতিয়া গোটেই জেলখনেই গম পাই যে, মই আহিছোঁ।
জেলখনক গম দিয়াৰ দূত হৈছে, মোৰ ভৰিৰ শিকলি
ৰেটিডাল। প্ৰতিটো খোজতে এইডাল এনেকৈ বাজিব ধৰে
যে, নোচোৱায়ো এযাব কিম্বা চাবলৈ বাধ্য হয়। সেয়েহে
চেলৰ বলো ককাইয়ে মোক ‘পগলা হাতী’ বুলি মাতে।
‘পগলা’ বোলাৰো কাৰণ, আছে। কাৰণ, শিকলিবোৰি ডালৰ
ৰাৰে খোজ কঢ়াত বৰ অনুৰিধা ঘটে। মই উপায়হীন হৈ
যি ধৰণে খোজ কাঢ়োঁ, সি সৰ্টাকৈয়ে পগলাৰেই ধৰণ।

বুলো ককাটৰ গাভ দোষ নাই। জামাদাৰে মোক মুঢ়া-
 চালিলে নি মুঢ়াচালিৰ চিপাহী আৰু মেটক গভাট দিয়ে।
 ইয়াৰ উপৰিও মোৰ ওপৰত নজৰ ৰাখিবলৈ এজন স্পেচিয়েল
 মেট পহৰা মোৰ সৈতে দিয়ে। মই দিনটো চালিও বন্ধ
 থকাৰ পিচত আবেলি আকৌ জামাদাৰে আহি মোক
 চেললৈ আন। চেলৰ চিপাহীয়ে মোৰ ভাৰাসী কৰি পুনৰ
 চেলত বন্ধ কৰে। এয়ে হৈছে মোৰ জীৱন! লাহে লাহে
 এই একসুৰীয়া জীৱনটিতো বিৰক্তিব ঢল নামি আহিল।
 প্ৰথমতেই বিৰক্তি আহিল শিকলিবেড়ি ডালৰ ওপৰত।
 এই ডাল চাৰি সেৰীয়া। পূৰ্বৰ ভাণ্ডাবেড়ি ডালতকৈ এইডাল
 অলপ পাভল হলেও ভাণ্ডাবেড়িতকৈ ই বুলে বেছি আৰু
 চিঞৰেও বেছি। এদিন সুযোগ চাই চুপাৰিণ্টেণ্ডেণ্টক
 লগ ধৰি পুনৰ এই বেড়িডালৰ সম্বন্ধে আপত্তি দৰ্শালো।
 চুপাৰিণ্টেণ্ডেণ্টে দয়া পৰবশ হৈ জামাদাৰক ছফ্ৰম দিলে, এডাল
 তিনিসেৰীয়া শিকলিবেড়ি লগাই দিবলৈ। এইবাৰ চাৰিসেৰীয়া
 ডাল আঁতৰি, আহিল তিনিসেৰীয়া। তথাপি, কষ্টৰ পৰা
 যেন কিছু বেহাই পালো। কিন্তু বিৰক্তি নাভিল।
 বিৰক্তিৰ দ্বিতীয় কাৰণ হ'ল, পগলা কেইজন। আগতেই কৈছো,
 মই চেলৰ ন' নম্বৰত থাকোঁ। দহ, এঘাৰ আৰু বাৰ নম্বৰত একো
 জনকৈ তিনিজন পগলা থাকে। আগতে, দহ আৰু এঘাৰত
 দুজন কমিউনিষ্ট নেত্ৰা আছিল। যেতিয়া, হয়োজনে দ্বিতীয়
 শ্ৰেণী (B. Division) পালে, তেওঁলোক তিনি আৰু চাৰি

নম্বৰ চেললৈ গ'ল। লগে লগে সেই খালি ছোৱা কেঁচা
 ছটাড ছজন পগলা আহিল। বাৰ নম্বৰত পূৰ্বৰ পৰাই
 এজন আছে। হয়, সাত আৰু আঠ নম্বৰতো একোজন কৈ
 তিনিজন কমিউনিষ্ট নেভা আছে। পাচ নম্বৰত আছে,
 এজন নবহস্তাকাৰী। পাঁচৰ পৰা বাৰলৈ, এই আঠটা চেল
 একেশাৰিতে। একৰ পৰা চাৰি অন্য শাৰিত। হলেও,
 ইটো চেলৰ পৰা চিঞৰি সিটো চেলৰ মাত্ৰহৰ সৈতে কথা
 হ'ব পাৰি। এই ছয়ো শাৰি চেলৰ পিচত কাঁচিৰ
 মঞ্চটো। মোৰ বিৰুদ্ধৰ কাৰণ হ'ল, পগলা তিনিজন।
 তিনিজনৰ এজনে,—যি জন বাৰ নম্বৰত থাকে, তেখেতে হ'লে
 কাৰো সৈতে মাত বোল নকৰে। তেখেতক এজন মহাতপস্বী
 বুলি ক'ব পাৰি। কাৰণ, তেখেতে, সম্পূৰ্ণ উলঙ্গ হৈ মূৰটো
 তলৰ ফালে কৰি ছয়ো ভৰিৰ কাঁকেৰে সৰগলৈ চাই গ্ৰহ
 নক্ষত্ৰৰ গতি বিধিৰ ওপৰত ভীক্ৰ দৃষ্টি ৰাখে। আমি
 তেখেতক দিনে দহোকুৰি বাৰ কওঁ—বোলো ককাই, আপুনি
 মূৰটো অলপ ওপৰৰ ফালে তোলক, ব'দ দিব।

দহবাৰ ক'লে, ককায়ে এবাৰ (মূৰ নোভোলাকৈয়ে)
 উত্তৰ দি কয়, “হা, হা—তহঁতেও এনেখন নকৰগৈ কিয়?”
 আমি বুজো, ককায়ে আমাক তেখেতৰ দৰে প্ৰাণায়াম
 কৰিব কয়। কিন্তু যি হেতু, তেখেতৰ উপদেশ পালন কৰাটো
 আমাৰ পক্ষে সম্পূৰ্ণ অসম্ভৱ। তেনেহলত; তেখেতৰ সৈতে
 আমি আৰু বেছি যুথ চুপতি নকৰো। কবিলে, বিপদো

আছে । ককায়ে ষ'তে ড'তে ইচ্ছানুযায়ী শৌচ-পেঁচাৰ কৰি
 থয় । খং চৰিলে, তাৰে পৰাই এচপৰা তুলি আমালৈ মাৰি
 পঠিওৱাটো একো অসম্ভৱ নহয় । এই নিবৰ যোগীজনৰ
 পৰা মোৰ কোনো অশুৰিখা নঘটে । কিন্তু দহ আৰু এঘাৰ
 নম্বৰত যি হুজুৰ পগলা থাকে, সিহঁতৰ ভয়ঙ্কৰ ! দহ নম্বৰৰ
 জন অসমীয়া আৰু এঘাৰৰ জন, বঙালী । মই ৰাতিপূৱা
 যেতিয়া মুঢ়াচালিলৈ যাব ওলাওঁ, তেতিয়া মোৰ পিচকালৰ
 পৰা দহ নম্বৰৰ জনে মোক গালি-অপনি পাৰি চিঞৰি বাৰ্থৰি
 কয়, “ঐ কুকুৰৰ পোৱালী, টকা নিদিয়াকৈ তই ক'ত পলাৱ...
 টকা দি যা, টকা দি যা কুকুৰ,— ধাৰে নিবলৈ লাজ নেলাগে,—
 ধাৰ সাজিব লাজ লাগে ।” মই তাৰ কথা শুননা ভাওঁ
 জুৰি হিম্পিটেলৰ ফালে গুচি আহো । কিন্তু সি পিচৰ পৰা
 চিঞৰি চিঞৰি কয়,—“যা কুকুৰ যা,—তোৰ চৈধ্য গোষ্ঠী
 গুলী কৰি মাৰিম, যা,...তোৰ ঘৰত জুই দিম যা,—তোৰ
 সৰ্বংশ নাশ কৰিম যা ।...মই লৰা লৰিকৈ মুঢ়াচালিৰ ফালে
 খোজ দিওঁ ।

আকৌ যেতিয়া আবেলি মুঢ়াচালিৰ ফালৰ পৰা চলৰ
 ফাললৈ আহো, তেতিয়া, এঘাৰ নম্বৰৰ পগলাটোৱে মই
 হিম্পিটেলমান পাওঁতেই চিঞৰি চিঞৰি কয়, “দ্যাখ,
 দ্যাখ হালাকে দ্যাখ ! দ্যাখ হালাকে আমাৰ গলাৰ শিকল
 পায়ৈ পৰে কি বকম ভদ্দৰলোকেৰ মত যুবে বেৰাঙ্গে ।
 হালা শিকল খুলবি না ?—খুল হালা, খুল ।—খুল হালা

শীগগিল খুল, তোমাৰ বাবাৰ দিনেৰ শিকল পেয়েচ, হালা !...”
 মই একেবাৰে চুপ্ থাকোঁ । আৰু নাথাকিয়েই বা উপায় কি ?
 মুখ খুলিলেই ইহঁতৰ গালিৰ মাত্ৰা আৰু দহ গুণে বৃদ্ধি
 পায় । অন্তৰ্ভাৱে, অকল ময়েই যে ইহঁতৰ গালি শপনি খাওঁ
 এনে নহয়, ইহঁতৰ এই গালিৰ পৰা জেলৰ কোনো এজনেই
 বাদ নপৰে । ইহঁতৰ সন্মুখত যি জনেই আহি পৰিব, সেই
 জনৰেই চৈধ্য গোষ্ঠী ইহঁতে আনন্দ মনে উদ্ভাৱ কৰিছে
 এৰিব । পগলাৰ সৈতে আপুনি এতিয়া কেনেকৈ পগলা হ’ব,
 কওঁক ? কিন্তু,— তথাপি বৰ বিৰক্তি লাগিব ধৰিলে ।
 ভাবিলো, এই পগলাৰ ওচৰৰ পৰা আঁতৰো কেনেকৈ ?

—:~:—

(পোন্ধৰ)

আঁতৰাৰ কথা ভাবোতেই আঁতৰাৰ সুযোগ পালো ।
 পাঁচ নম্বৰৰ কয়দীজনক অন্য জেললৈ চালান দিয়াৰ ছকুম
 হ’ল । এই কয়দীজনৰ নাম বমেশ । কাৰাবাস, কুৰি বছৰ ।
 পাঁচ বছৰহে খাটনি হৈছে, মাথোঁ । ইয়াৰ ভিতৰতে এওঁৰ
 কেইবাটাও বিপোর্ট হৈছে । এওঁ, মই অহাৰ কিছুদিন

আগতে অন্য এখন জেলৰ পৰা ইয়ালৈ চালান আহিছিল। সেই জেলৰ পৰা এওঁক চালান দিয়াৰ কাৰণ,— এওঁ সেই জেলৰ বেচন বাবুক ইটাৰে মূৰত আঘাত কৰিছিল। আঘাত কৰাৰ অৱশ্যে কাৰণে আছিল। বমেশ ডেকা লৰা। মিলিটাৰীত কাম কৰিছিল। যুদ্ধলৈয়ো গৈছিল। যুদ্ধত গুলীও খাইছিল। কিন্তু বেচেৰাৰ পদোন্নতি নহ'ল। বমেশ এনেয়ে বিজোহী। সংসাহসীও। মিলিটাৰী বিভাগৰ দুৰ্নীতি দেখি বমেশে ভিতৰে ভিতৰে জ্বলিব ধৰিলে। শেষত, এদিনাখন ধৈৰ্য্য হেৰাই সিহঁতৰ চাহাবকে গুলী কৰি মাৰিলে। ফাঁচি নহল, যাবজ্জীৱন কাৰাবাস হ'ল। বাতি আহি একাৰে-মুখাৰে জেলত সোমাল। বাতিপুৱা শুই উঠিয়ে বমেশে দেখিলে, চাহ-কটিৰ সলনি গৰুৰ দানা সদৃশ জুলীয়া মাড়ি ভাত ! বেচেৰাই মূৰ-কপালে হাত দিলে। কিন্তু উপায় কি ?— খাবই লাগিব। এইখন বাহিৰৰ মিলিটাৰী বিভাগ নহয়,— নিষ্ঠুৰ জেলখানা। খালে বমেশে চকু-কান মুদি। কিন্তু দুদিনতে বেচেৰাৰ পেটে এই মাড়ি ভাতৰ সম্পূৰ্ণ বিজোহী হৈ উঠিল। পেটে শুড়গুড়াব ধৰিলে। পাম্প দিয়া ফুটবলৰ দৰে পেটটো চাৰিওফালৰ পৰা সমানে ফোঁপাই ওফন্দি উঠিল। সি সমানে পায়খানালৈ লৰিব ধৰিলে। শোচ কৰি কৰি বিছনাৰ পৰা উঠিব নোৱাৰা হ'ল। ডাক্তৰক, কম্পাউণ্ডাৰক, জেইলাৰক কিহৰ পৰা কি হ'ল, বেচেৰাই সকলো বিৱৰি ক'লে। আক ক'লে, বাতিপুৱা যদি মাড়ি ভাতৰ সলনি, তাক এটুকুৰা শুকান

কটি দিয়া হয় ভেঙ্গে; তাক আক একোৱেই নালাগে—
 অস্তুতঃ, তাৰেই বলত সি আক কেইটামান দিন পৃথিবীত
 জীয়াই থাকিবলৈ সক্ষম হ'ব। কিন্তু কোনেও তাক আশা
 নিদিলে। উপায়হীন হৈ বেচন বাবুকেই কাবো-কোকালি
 কৰিব ধৰিলে। কিন্তু বেচন বাবু জানো সহজে গলা ভকত ?
 নিষ্ঠুৰবো নিষ্ঠুৰ নহলে জানো বেচন বাবু হ'ব পাৰি ? বেচন
 বাবুই বমেশক ক'লে : তোৰ বাৰাৰ ঘৰৰ পৰা আটা আনি
 ইয়াত ৰাখিছ নেকি, যে তোক ঘাই সদায়
 ৰাতিপুৱা কটি দিম ?

বমেশে পৃথিবীৰ সকলো কথাই পাহৰি গল। পাহৰি
 গল জেলৰ আইন-কাৰুণ্যৰ কথা। সি বেচন বাবুৰ কথাৰ
 উদ্ভৱ দিবলৈ একোকে বিচাৰি নেপাই তাৰ ভৰিৰ ওচৰৰ
 ইটাচটাকেই তুলি ললে... আক লৈ তাৰেই মাথ-মাৰ দিলে
 বেচন বাবুৰ মূৰত— যি মূৰটোৱে অনৱৰত কয়দীৰ বেচন চুৰিব
 কথাকে ভাবি থাকে।

বেচন বাবু বাগৰি পৰিল। কাপোৰ-কাৰি ভেঙ্গেৰে
 লুতুৰি পুতুৰি হ'ল। চিপাহী জামাদাৰ আক মেট গ্ৰহণ
 হুইচেলবোৰে আন্তৰ্জনাদ কৰি চিঞৰি উঠিলে। গুড়-গুড়,
 ঢং ঢং শব্দৰে পগলা ঘণ্টি বাজিব ধৰিলে। জেলখনৰ
 কলিঙাখনে থক্ থক্ কৰে কঁপিব ধৰিলে। ইয়াৰ পিচত কি
 ঘটিব পাৰে, আপোনালোকে প্ৰথম খণ্ড পঢ়িয়েই বুজিছে।

চিপাহী, জামাদাৰ আৰু অফিচাৰৰ মাৰৰ ভীতভাত
 বমেশ অচেতন হৈ বেচন গুদামৰ সন্মুখতে বাগৰি পৰিল।
 লগে লগেই কেইজনমান চিপাহীয়ে অফিচাৰৰ সহযোগত তাক
 টানি চৌচৰাই নি চেলৰ ভিতৰত দলিয়াই পেলাই থলে। চেলৰ
 চিপাহীয়ে দুৱাৰত তলা লগালে। কিন্তু বমেশ নমৰিল।
 কেইদিনমান পিচতে আকৌ সুস্থ হৈ উঠিল। জেলৰ আইন
 মতে বিচাৰ হ'ল।— বিচাৰত, বমেশক কটিৰ সলনি টিক্‌টিকি
 দিয়াৰ হুকুম হ'ল। ভাইহঁত, টিক্‌টিকি কোনো সোৱাদ
 লগা মিঠা বস্তু নহয়— টিক্‌টিকি হৈছে, সৌকাৰ কাৰ। যি
 সৌকাত তেল ঘঁহি ঘঁহি মাৰে। ঈশ্বৰে নকৰক, কেতিয়াবা
 যদি দুৰ্ভাগ্যবশতঃ আপুনি টিক্‌টিকিৰ সোৱাদ পায়, তেন্তে
 আমাৰ আজিৰ সমাজখন প্ৰস্তুৰ যুগৰ পৰা কিমান ফুট, কিমান
 ইঞ্চি আগবাঢ়ি আহিছে, আপুনি নিশ্চয় সেইদিনাই জুখি মাপি
 সঠিককৈ ক'ব পাৰিব বুলি মোৰ দৃঢ় বিশ্বাস।

টিক্‌টিকিৰ পিচত, বমেশক এই জেললৈ চালান দিয়ে।
 আজি আকৌ এই বমেশৰেই চালানৰ হুকুম আহিছে, অলু
 জেললৈ। ভাবিছো, বমেশৰ কোঠাটোত কেনেবাকৈ সোমাৰ
 পাৰিলেই, পগলাৰ পৰা কিছু বন্ধা পাম।

(যোল্ল)

বাতিপুৰাই বমেশক ক'লো : বমেশ ককাই, তইতো আজি
চালান যাবি, তোৰ কোঠাটোত
মই আহিলে জামাদাব-জেইলাবে
কিবা ক'ব নেকি অ' ?

মোৰ কথাষাৰিয়ে বমেশক গৰম কৰি তুলিলে ।
সি মোৰ ফালে চকু বঙা কৰি চাই ক'লে : কি ক'ব জামাদাব
জেইলাবে,— কি ক'ব অ' জামাদাব
জেইলাবে ? ইয়াত থাকিব খুজিলে, যা
এতিয়াই বিছনা লৈ গুচি আহ,— চোৰ
কেইটাকেই তই ভয় কৰি থাক নে ?

- : কিন্তু ডিউটিৰ চিপাহীয়ে যদি দোষ ধৰে ?
- : কি দোষ ধৰিব অ' চিপাহীয়ে ? এই
চিপাহী বেচেৰাকেই দেখোন স্পেচিয়েল
জেলৰ পৰা বিনা দোষে ইয়ালৈ চালান দি
পঠিয়াইছে । 'দোষ' জিনিষটো জামাদাব
জেইলাবে সিহঁতৰ ইচ্ছানুযায়ী তৈয়াৰ কৰি
লয় । যেতিয়া সিহঁতে দোষ ধৰিব,

নিৰ্দোষীও দেৱী সাব্যস্ত হয় । যা, ভই
এতিয়াই বিছনা লৈ ইয়ালৈ আহ ।

মই সুখিলো : ককাই, এই চিপাহীজনক কি কাৰণে
স্পেচিয়েল জেলৰ পৰা ইয়ালৈ চালান দিছে,
কোনো দোষ নকৰাকৈয়ে নে ?

: কি দোষ কৰিছে অ' ? গগৈ বাবুৱে
কয়দী-হাজোতিৰ বেচনবোৰ চুৰি কৰি
নি সদায় বজাৰত বেচে । সেইদিনাখন
কলিতাই সত্য কৰিব নোৱাৰি ছইচেল বজাই
গগৈক চুৰি মাল সহকাৰে হাতে-পাতে
জেলৰ ভিতৰতে ধৰে . ধৰাত চুপাৰিণ্টে-
ণ্ডেণ্টৰ পৰা আবস্ত কৰি জিলাৰ ডি, চি,
পৰ্য্যন্ত আহিল । কিন্তু গগৈবাবুৰ কি
হ'ল ?—হ'লগৈ চিপাহীৰ দোষ--উপবিৱালাৰ
দোষ ধৰিব যোৱাৰ বাবে । সেয়ে বেচেৰাক
বদলি কৰিলে ইয়ালৈ । দেখিলি, দোষী
নিৰ্দোষীৰ বিচাৰ ? তোৰ যদি দোষ
ধৰিবলৈ সিহঁতে ইচ্ছা কৰে, তেন্তে তোৰ
খোজে প্ৰতি সিহঁতে দোষ ধৰিবই ।
যা, যা !—ভাবিব নালাগে, বিছনাখন
এতিয়াই লৈ আনি মোৰ কোঠাত সন্মুৱাই
থ' । ইয়াৰ বাবে যদি কোনোবাই তোৰ

কিবা দোষ ধৰে ভেঙ্গে; সৌ চেলৰ সন্মুখত
পৰি থকা ইটা কেইচটাৰে ভালকৈ
উত্তৰ দিবি ।

বমেশ যেনে, তাৰ বিচাৰো ভেনে । ঐকোৱা পঁকোৱা
বিচাৰ সি সমূলি ভাল নাপায় । ময়ো বমেশ ককাইৰ যুক্তিকেই
সৰ্ব্বাঙ্গঃকৰণে - সমর্থন কৰিলো । নহলে, এই পগলা-
বোৰৰ সৈতে আক সদায় সমানে যুঁজি থাকিব পাৰি নে ?
কাকো নোসোধাকৈয়েই মোৰ কোঠাটোৰ পৰা বিছনাখন
দাঙি আনি বমেশৰ কোঠাত স্তমুৱাই থলো । ককাই বমেশ
আজি চালান যাব ।

—:~:—

(সোঁতৰ)

গধূলি জামাদাৰে মোক মুঢ়াচালিৰ পৰা চেললৈ
আনিলে । জামাদাৰক মই বাটতে ক'লো, পাঁচ নম্বৰ
চেললৈ বিছনা অনাৰ কথা । জামাদাৰ কেইমুহুঙমান চুপ্-
ধাকি ক'লে : আজ্ঞা, থিক হয়, আভি বহু পাঁচ নম্বৰ মেন্টি ।

তুমহাৰা নঙ নম্বৰমে একঠো পাগল ৰাখনে
পৰেগা— আৰ আউৰ এক পাগল আয়া ।

জামাদাবে কোনো কাজিয়াৰ সৃষ্টি নকৰাত মনটো
 অলপ ভাল লাগিল। প্ৰথমে ভাবিছিলো, নোসোখা-নোপো-
 ছাকৈ পাঁচ নম্বৰলৈ অহাৰ বাবে বোধকৰোঁ আজি কাজিয়া
 লাগিব। কিন্তু নালাগিল। অৱশ্যে কাজিয়া নলগাবো কাৰণ
 আছে। কাৰণ হৈছে, যিহেতু বমেশ চালান যোৱাত পাঁচ
 নম্বৰটো খালি হৈছে, তেনেস্থলত তাত এজনক বাখিবই
 লাগিব (চেল খালি ৰখাৰ নিয়ম নাই)। আজি যিজন নতুন
 পগলা আহিছে, এই পগলাজনক নিশ্চয় খালি হোৱা চেলটোত
 বাখিব লাগিব। কিন্তু, যদি এই পগলাজনক খালি হোৱা
 চেলটোত জামাদাবে ৰাখে তেন্তে; আমি আটাইকেইজনে
 ভীষণ অসুবিধাৰ সন্মুখীন হ'ম। কাৰণ, দুয়োফালৰ পৰাষ্ট
 পগলাই আমাক বিৰক্ত কৰিব। এই বিষয়ে মই যদি
 নিৰৱো থাকো, কমিউনিষ্ট কেইজনে নিশ্চয় প্ৰতিবাদ জনাব।
 অৰ্থাৎ গোলমাল লাগিবই। সেয়ে আটাইবোৰ পগলা
 একলীয়াকৈ ৰাখিবলৈ, জেইলাৰ-জামাদাৰ ৰাখা। গতিকে,
 ন'নম্বৰ চেলৰ পৰা জামাদাবে মোক আজি খালিহোৱা পাঁচ
 নম্বৰ চেলটোলৈ আনিবই লাগিলেহেঁতেন। কিন্তু, ইতিমধ্যে
 মই নিজে আহি সোমোৱাত জামাদাবে ভাবি গুণি নিবল ব'ল।

মই পাঁচ নম্বৰত সোমালো,— ন'নম্বৰত সোমালেগৈ
 নতুনকৈ অহা পগলাজন। আকৌ এক ধবনৰ জীৱন আৰম্ভ
 হ'ল।

—:~:—

(ওচৰ)

এইবাৰ পগলাৰ পৰা কিছু বন্ধা পৰিলো সঁচা, কিন্তু
যিমানখিনি ভাবিছিলো, সিমানখিনি নহয়। নতুনকৈ অহা
পগলাজনো কম বীৰ নহয়। মানুহজন অসমীয়া, উকীল।
গতিকৈ, উকীল যেতিয়া পগলা হয়, তেতিয়া তাৰ মুখ খনো
কিমান চোকা হৈ পৰিব পাৰে ভাবি চাব। সি আহিয়েই
আমাৰ নাম কেইটা শিকি ললে। যেতিয়া গধূলি আটায়ে
নিজ নিজ চেলত বন্ধ হৈ যাওঁ, সি আৰম্ভ কৰে আমাৰ
নাম খৰি খৰি গালি ! প্ৰথমেই তাৰ ওচৰৰ চেলটোত থকা
ডেকাক দীঘলীয়া সুৰত মাত দি সোধে : অ' বোপাই ডেকা,
বোপাই ডেকা আছ নে, ও ?
ডেকাই মাত নিদিলে পুনৰ সোধে : বোলো বোপাই ডেকা
আছ নে ও। অ' বোপাই ডেকা !
ডেকাই উপায়হীন হৈ মাত দি সোধে : মোক মাতিছে
নেকি, উকীলবাবু ?
: হেৰোঁ কুকুৰ ভোক মতা নাই ইমান পৰে
কাকনো মাতি আছে ও ? তই হেৰ' কম

কুকুৰ নহয় দে । আমাৰ বসুমতাৰী
হ'লে বৰ ভাল মানুহ !

এইবাৰ ডেকাৰ ওচৰৰ সাত নম্বৰ চেলৰ বসুমতাৰীক
মাত দি কয় : অ' বসুমতাৰী, বোপাই বসুমতাৰী ও !

বসুমতাৰীয়ে বুজ্জ, মাত দিলেই গালি পাৰিব । ভেও
চুপ্ থাকে । কিন্তু উকীল এৰা ডকড নহয় । পুনৰ আৰম্ভ
কৰে : অ' বসুমতাৰী ! বসুমতাৰী ।— হেৰ' কুকুৰৰ পুতেক
শুনা পাইছ নে, নাই ও । নমতা হৈছা । নেমাভিলে মোৰ...
— সেখ কিন্তু ভাল মানুহ দেই !

এইবাৰ আহি সেখৰ ওচৰ পায় । সেখ হয় নম্বৰ
চেলত থাকে । উকীলে অতি কোমল মাতৰে সোধে : মোৰ
বোপাই সেখ,— অ' বোপাই সেখ । শুলি নেকি বোপাই ?
সেখে কিন্তু নমতাকৈ নেথাকে । মাত দি সোধে : মুশুই
নো কি কৰিম, উকীল বাবু ?

উকীলে কয় : হেৰো, বাপেৰৰ মূৰটোকে নকৰ কিয়
কুকুৰ ?

সেখৰ পিচতে আহি মোক ধৰে । মোখনা কণ্ঠেৰে
সোধে : বোপাই, জিঞ্জিৰীৱালা ! অ' সোনাই, জিঞ্জিৰীৱালা !

মট নেমাতো । কিন্তু সি চিঞৰি থাকে । সোধে
: সোনাই জিঞ্জিৰীৱালা শুলি নে ও ? বোলো, জহৰা জিঞ্জিৰী-
ৱালা মৰিলিনে ও ? হেৰ' কটাৰ পো নেমাত কিয় ও ? ..

সি চিঞৰি থাকে। মাজে মাজে আমাক ইভিকিং
কৰি নিজে নিজে খিলখিলকৈ হাঁহে। কেতিয়াবা কমিউনিষ্ট
পাৰ্টিৰ মূৰ চোৰাব ধৰে। সময়ে সময়ে বাহিৰত কোনো
মাহুহক উদ্দেশ্য কৰি গালি পাৰি পাৰি ছবাৰ্ভৰায়ে কান্দিব
ধৰে। সময়ত, গান গাই গাই নাচিব ধৰে। আমি
নেমাতে। মাতিলেই তাৰ চিঞৰ-বাৰ্ধৰ, গালি-খপনিৰ মাজা
বুজি পায়। দেখিলো, যি উদ্দেশ্য লৈ পাঁচ নম্বৰ চেলটোলৈ
আহিছিলো, সেই উদ্দেশ্যৰ এটি ক্ষুদ্ৰ অংশও পূৰ ন'হল।

-----:~:-----

(উনৈশ)

ভাবিলো, যিটো এবাৰ নোৱাৰা, অনিবাৰ্য্য—ভাৰ
অৱসান ঘটাবৰ চেষ্টা কৰাটো মুখ্যমি মাথোন। বিধিৰ ইচ্ছা—
মই পগলাৰ মাজত থকাটোহে। মই অনিচ্ছা কৰিলে, বিধিৰ
ইচ্ছাত ব্যাঘাত জন্মোৱা হ'ব; আৰু তেতিয়া হ'লে পৃথিবীৰ
সমস্ত অশান্তি আহি মনটোক উৎপীড়ন কৰিবলৈ স্তুবিধা
পাব। যদি ভাগ্যত যি আছে তাকেই আনন্দেৰে গ্ৰহণ

কবো ত্বেন্তে ; অশান্তিৰ ক'তো স্থান নাথাকে,—মনো মুহু
 থাকে । কিন্তু ভাগ্যত যি আহে তাকেই গ্ৰহণ কৰিব পৰা
 ক্ষমতা জনো মোৰ আছে ? যোৱা ছুদিনৰ পৰা মম্বৰ
 একাগ্ৰতা আনিবলৈ ইমান চেষ্টা কৰিছো ; কিন্তু ক'তো মনকতো
 বন্ধ কৰিব পৰা নাই ? এবাৰ ভাবিছো, অনশন কবো—
 ভৰিত শিকলি বাতি চেল, পঁচা ভাত ভাতে আকৌ পগলাৰ
 উৎপাত—কিয় ইমান সহ্য কৰিম ? আকৌ ভাবিছো, অনশন
 কৰিয়েই বা কি হ'ব ?—খুব বেছি হ'ব—মোক এই জেলৰ
 পৰা অন্য জেললৈ চালান দিব । নিৰ্ভীকভাৱে থকাৰ কাৰণে
 বমেশকতো দিলেই । বমেশৰ দৰে সকলো সাহসী কয়দীকেই
 ইখন জেলৰ পৰা সিখন আৰু সিখনৰ পৰা ইখন জেললৈ
 চালান দি ঘূৰাই পকাই ব্যতিব্যস্ত কৰে । অকল সাহসী
 কয়দীকেই নহয়, সাহসী চিপাহী-জামাদাৰবো এই দশা কৰে ।
 আজি ছবছৰমান আগৰ কথা, জামাদাৰ জংবাহাছৰক
 অন্যায়ভাৱে চিপাহীৰ পৰ্য্যায়লৈ নমাই দিছে । দিয়াৰ কাৰণ
 হ'ল, সেই জেলখনত কয়দী-হাজোতিৰ অংশৰ পৰা যিখিনি
 বস্ত্ৰ চুৰি হয়, সেই সমস্ত বস্ত্ৰখিনিকে অফিচাৰবোৰে ভাগ
 কৰি লয়—চিপাহী জামাদাৰে নাপায় । এদিনাখন জামাদাৰে
 খঙতে কয়দীবোৰক ক'লে, “যাতে সিহঁতে অফিচাৰবোৰৰ এই
 অন্যায়ৰ বিৰুদ্ধে সমূহীয়াভাৱে প্ৰতিবাদ কৰি অনশন কৰে ।”
 কয়দীবোৰে অনশন আৰম্ভ কৰিলে । অফিচাৰবোৰে গোপণে
 অহুসন্ধান কৰিলে কোনো কয়দীবোৰক এই বুদ্ধি দিলে ।

‘দ্বালাল কয়দী’ হুজনে জেইলাবক জনাই দিলে যে, এই বুদ্ধি জামাদাব জং বাহাছুবে দিছে । জেইলাবে নিজৰ ক্ষমতা প্ৰয়োগ কৰি, চুপাৰিণ্টেণ্ডেণ্ট আৰু আই, জিক তুল ভাৱে বুজাই দি জামাদাব জং বাহাছুবক চিপাহীৰ পৰ্য্যায়লৈ নমাই দিলে আৰু লগে লগে অন্য এখন জেললৈ চালান দিলে । গতিকে, জং বাহাছুবে ভবিষ্যতে আৰু এনে কাম কয় কৰিব যাব, কওঁক ? চকুৰ আগতে শত সহস্ৰ অনায়া দেখিলেও তেওঁ চুপচাপ থাকিবই লাগিব । শুনিছো, আজি কালি হেঁনো, বেচন বাবুই জামাদাববোৰৰ মুখ বন্ধ ৰাখিবলৈ এটি ‘প্ৰাইভেট দৰমহা’ দিয়ে । —দিয়ক, তাত আমাৰ আপত্তি নাই । কিন্তু আমাৰ প্ৰধান আপত্তি হৈছে এয়ে যে, ইহঁতে মাটি-বাবী কিনিছে, সুন্দৰ সুন্দৰ ঘৰ-দুৱাৰ ৰাখিছে, গাড়ী কিনিছে, বেডিঅ’ বজাইছে, ল’ৰা ছোৱালী পঢ়ুৱাইছে, আমাৰেই বক্তৃ শোষণ কৰি অথচ, আমাৰ ওপৰতেই ইহঁতে নিৰ্দ্ধয়ভাৱে লাঠি ঘূৰায় ! কিয় ঘূৰাব ?

আকৌ সেই পৰ চৰ্চা ! কোনে কি কৰিলে কোনে কি ক’লে, কোনে কি নিলে, কি দিলে, কি খালে...কিয় লাগে মোক এইবোৰ ? এইবোৰ চিন্তাতেই যদি মোৰ মনটো ঘূৰি পকি ফুৰে তেন্তে ; চিন্তাৰ একাগ্ৰতা আহিব কেনেকৈ ? চিন্তাৰ একাগ্ৰতাই যদি নাহে, মনলৈ শাস্তিয়েই বা আহিব কিয় ? আৰু শাস্তিহীন জীৱনৰ প্ৰয়োজনেই বা কি ? কিন্তু বৰীশ্বৰ নাথে যে কৈ গৈছে, অনায়া সহ্য কৰাটো অনায়া কৰাৰ দৰেই ।

আজ এইবোৰ সহ্য কৰাৰেই বা মোৰ শক্তি ক'ত ? যুৱটো
দুবাৰ ধৰিলে ।

(কুৰি)

এনেকৈয়ে,—কেতিয়াবা মূৰ ঘূৰায়, কেতিয়াবা মন
ক্লান্ত হয়, কেতিয়াবা শৰীৰ অৱশ্য হয়, কেতিয়াবা নিজাহীন
হওঁ, কেতিয়াবা নিজাত্ব হওঁ—এই বিচিত্ৰ পৰিস্থিতিৰ
মাজেৰে বিচিত্ৰ অভিজ্ঞতা বুটলি সামৰি আৰু পাঁচটা মাহ
অতিক্ৰম কৰি মৃত্যুৰ ফালে আগবাঢ়ি আহিলো ! পলোৱাৰ
পিচত,—ধৰা পৰাৰ পৰা আজিলৈ সৰ্বমুঠ পোন্ধৰটা মাহ
জমা থকা জীৱন কালৰ পৰা অনাহকতে যেন বিচ্ছিন্ন হৈ
গ'ল। এই সময়ছোৱা—জেলকৰ্তৃপক্ষক সমালোচনা, সমাজ
মূৰব্বী সকলক দোষাবোপ কৰি থাকোতেই শেষ হৈ গল—
আত্মচিন্তা কৰিব যেন অৱকাশেই নাপালো। আজি বহু
চিন্তাই মনটোক আহি বেটি ধৰিছে। প্ৰধান চিন্তা হ'ল—
মোৰ পুনৰায় জেল হ'ব নেকি। যদি পুনৰ জেল হয়, তেন্তে

জেল হোৱাৰ পিচতো এই দীৰ্ঘ দণ্ডিত জীৱনটোৰ কোনো মূল্য থাকিব নে, নাথাকে। এই চিন্তাবেই সূত্ৰ টানি আনি ভাবিছো, যদি জেল হয়— তেন্তে জীৱনটো নিশ্চয় কৰ্মহীন হৈ পৰিব। কাৰো সেৱাতেই ইয়াক খটুৱাবৰ আৰু কোনো সুযোগেই নাথাকিব। আৰু সেয়ে হলে, এই কৰ্মহীন সেৱাহীন জীৱনটো পৃথিৱীৰ এটি অপ্ৰয়োজনীয় আৰু অবাঞ্ছিত বোজাস্বৰূপ হৈ পৰিব। তেন্তে— যদি দণ্ডিত হওঁ—সেই অপদাৰ্থ জীৱনটোক মই কি কৰিম—ত্যাগ নে, গ্ৰহণ? জীৱন ত্যাগ কৰাতকৈ, গ্ৰহণ কৰিব পৰাৰ শক্তি থকাটোৱে প্ৰাণ-সনীয়। জীৱন মূল্যহীন ভাবি ত্যাগ কৰে কাপুকষে, আৰু গ্ৰহণ কৰে পুকষে। জীৱনটোক গ্ৰহণ কৰিব পৰাৰ পৌৰুষত্ব আৰু শক্তি সামৰ্থ্য মোৰ আছেনে? পাবিমনে মই, সেই মূল্যহীন জীৱনটোক পুনৰায় মূল্যবান কৰি গঢ়ি তুলিবলৈ? স্বামী বিবেকানন্দৰ অমৰ উপদেশ কেইটামানলৈ আজি বৰকৈ মনত পৰিছে? তেখেতে কৈছে : “বন্ধু। *তুমি কিহৰ বাবে কান্দিছা? তোমাৰ অন্তৰতে সকলো শক্তি নিহিত আছে। হে, মহিয়ান! তোমাৰ সৰ্বশক্তিমান স্বৰূপ জগাই তোলা। দেখিবা, দৃশ্যমান এই গোটেই বিশ্ব জগৎ তোমাৰ পদতলত পৰিব।” নিজক মূল্যহীন কয়দী ভাবি যেতিয়া নিজৰ ওপৰতে ঘৃণাভাৱ ওপজে তেতিয়া, স্বামীজীৰ

---

* স্বামী বিবেকানন্দৰ ‘Thus Spake Vivekananda’
ৰ অনুবাদ। অনুবাদক, শ্ৰীমহাদেৱ শৰ্মা।

উপদেশ এয়াবিলৈ মনভ পৰে । স্বামীজীয়ে কৈছে : “বি
 মাহুহে নিজক যিণ কবিলৈ আৰম্ভ
 কৰিছে, জানিবা ডেওৰ অধঃপতনৰ দূৱ
 মুকলি হৈছে । আৰু এটা জাতিৰ পক্ষেও
 সেই একে কথা । আমাৰ প্ৰথম কথা
 হৈছে, আমি যেন নিজকে যিণ নকৰো ।
 কিয়নো, উন্নতি পথত আগ বাঢ়িবৰ হ’লে
 আমাৰ আত্মবিশ্বাস লাগে প্ৰথমতে,—তাৰ
 পিচতহে ঈশ্বৰত বিশ্বাস ।”

দুৰ্বলতাই বেচি ধৰিলেই স্বামীজীলৈ স্মৰণ কৰো । ডেও কৈছে—
 “জানিবা, সকলো পাপ আৰু সকলো দুৰ্গুণ
 কাৰণ একে আধাৰে ক’ব পাৰি—
 দুৰ্বলতা । সকলো অসৎ কৰ্ম্মৰ মূল
 উৎস হ’ল, এই দুৰ্বলতা । এই দুৰ্বলতাই
 সকলো স্বাৰ্থপৰতাৰ মূল কাৰণ । মাহুহে
 দুৰ্বলতাৰ কাৰণেই আনৰ অনিষ্ট সাধন
 কৰে । এই দুৰ্বলতাই মাহুহৰ প্ৰকৃত
 স্বৰূপ প্ৰকাশত বাধা জন্মায় ।”

অতীতৰ কোনো দুঃখজনক কথালৈ মনভ পৰি
 যেতিয়া হতাশতাৰ আহে, তেতিয়া পুনৰ স্বামীজীকেই স্মৰণ
 কৰো । ডেওৰ বাণী হৈছে : “অতীতৰ কালৈ চাবৰ প্ৰয়োজন
 নাই । আগবাঢ়া, আগৰকালে চোৱা—

আমাক লাগে অসীম শক্তি, অদম্য উৎসাহ,
 দুৰ্জয় সাহস আৰু অসীম ধৈৰ্য্য । ভেটিয়া-
 হলেহে আমি মহৎ কাৰ্য্য সাধন কৰিব
 পাবিম ।”

আজিও স্বামীজীৰ কথাই ভাবিছো । জীৱনটোক কিয়
 কামত খটুৱাব নোৱাৰিম ? কোনে কয়, মই জীৱ-সেৱাৰ
 কোনো সুযোগ নাপাম ? স্বামীজীয়ে কৈছে : “মুৰ্খ, দৰিদ্ৰ,
 অশিক্ষিত, মুচি, মেতৰ, তোমাৰ মাংস
 আৰু তেজ মণ্ডহব ভাই ।”

ভেঙে, আজিৰ সমাজৰ এই অস্পৃশ্য কয়দীসকলকো
 মই কিয় মোৰ ভাই বুলি সাবটি লব নোৱাৰিম ? কিয়
 ইহঁতৰ সেৱাতে মোৰ জীৱনটো উচৰ্গা কৰিব নোৱাৰিম ?
 এই নগ্ন, ক্ষুধিত, অৱহেলিত কয়দীসকলেইতো মোৰ প্ৰকৃত
 ভাউ । ইহঁতকেইতো আজি সবাতোকৈ বেছি সেৱাৰ
 প্ৰয়োজন হৈ পৰিছে । এই মহৎ সুযোগ মই হাতে হাতে
 পায়ো কিয় হেলাতে হেৰুৱাম ? স্বামীজীয়ে বিজয় গৰ্বেৰে
 ঘোষণা কৰি ক’ব কৈছে : “তুমিও সিহঁতৰ দৰে ফটাকানি
 এডোখৰ পিন্ধি উচ্চস্বৰে ঘোষণা
 কৰা, মুৰ্খ ভাৰত, দাল-দৰিদ্ৰ ভাৰত,
 ব্ৰাহ্মণ ভাৰত, অস্পৃশ্য ভাৰত
 মোৰ ভাই । ...ভাৰতীয়সকল
 মোৰ জীৱন, ভাৰতৰ দেৱ-দেৱী

সকল মোৰ ঈশ্বৰ, ভাৰতীয় সমাজ
 মোৰ শিশু-জীৱনৰ দোলা, যৌৱনৰ
 প্ৰমোদ উজ্জ্বল আৰু বৃদ্ধ কালৰ
 বাৰাণসী ধাম পবিত্ৰ ভূস্বৰ্গ । কোৱা
 ভাই, ভাৰত ভূমিয়েই মোৰ উচ্চতম
 স্বৰ্গ আৰু ভাৰতৰ মঞ্চলৈই মোৰ
 মঞ্চল ।

স্বামাজীৱ উপদেশৰ ভীষ্ক শব্দে মোৰ দৌৰ্বল্যৰ নিবন্ধ
 লোহ বেটনী ধকাসৰকা কৰি পেলাইছে । মনলৈ অজস্ৰ
 শক্তি অবিৰাম ভাৱে বৈ আহিছে । ভাবিছো, পুনৰায়
 দণ্ডিত হলেও ছুখ কৰিবৰ একো নাথাকিব । কিন্তু আনন্দ
 কৰিবৰ বহু কিছু থাকিব... আনক ক'ব পাৰিম, 'মই প্ৰকৃত
 ঈশ্বৰকেই বহু দিন সেৱাৰ সুযোগ পালো আৰু সেই
 সুযোগ মোক ঈশ্বৰেই দিলে ।'

—:—

(একশ)

ইতিমধ্যে মোৰ মোকদ্দমা নিম্ন আদালতৰ পৰা চহন কোৰ্টলৈ গৈছে। তাৰিখো অহা মাহতে। কিন্তু এই সম্বন্ধে মৰত্ৰ কোনো উদ্বেগ, আলোড়ন, উত্তেজনা নাই। নিৰ্ভয়ে দিনবোৰ পাৰ হ'ব ধৰিছে। মাথো এটি কথা বাবে বাবে মনলৈ আহিছে—মই পাপী নে, কি? ‘মই পাপী নে কি’ এই চিন্তা মনলৈ অহাৰ লগে লগে স্বামীজী আহি খুন্দা মাৰি কয় : “বেদান্তই ‘পাপ’ বুলি এটা কথা স্বীকাৰ নকৰে কিন্তু ‘ভুল’ স্বীকাৰ কৰে।”

মই ভাৱো, ভুল নহয়—ক’বাত কিবা অমানুষিক দোষ কৰিছো। এই ‘অমানুষিক দোষ’ কৰাৰ কথা ভাবিলেই Shaw আহি সন্মুখত থিয় হৈ কয় : “When a man wants to murder a tiger, he calls it sport. When the tiger wants to murder him, he calls it ferocity. The distinction between crime and justice is no greater.

জ্ঞায় আৰু অন্যায়ৰ মাজত ডাঙৰ পাৰ্থক্য নাথাকিব পাৰে, কিন্তু তথাপি অলপ হলেও নিশ্চয় পাৰ্থক্য আছে নতুবা, মাত্ৰহে খোজ পেলাব কোন পথেৰে. কোৱা ?

প্ৰিয় পাঠক ! আপুনি হয়তো ভিতৰে ভিতৰে বিৰক্তি বোধ কৰিছে, মই বাৰে বাৰে মোৰ প্ৰতিশ্ৰুত প্ৰসঙ্গ সলনি কৰাব বাবে । ক্ষমা কৰিব, ‘জেল-জীৱন’ৰ ধাৰাই হৈছে. বৈচিত্ৰময় ! কত শত ভাৱ, কত শত দিশৰ পৰা যে অজস্ৰ সোঁতৰ দৰে এই ‘জেল-জীৱন’ৰ বুকুলৈ বাৰিষাৰ উচ্ছ্বাল ঢল নমাদি নামি আহে তাৰ কোনো সীমা সংখ্যা নাই । সেয়ে. মোৰ লিখনীতো বাৰে বাৰেই প্ৰসঙ্গৰ সাল সলনি ঘটে । বাক, এইবাৰ ‘জেল-জীৱন’ৰ কথাই কওঁ. শুনক ! আজিৰ কথাই কম । আজি জেলত বৰ হুলস্থূল লাগিছে । ইমান সময় মই এই হুলস্থূলৰ বিষয়ে একোকে নকৈ মাথো আন আন বিষয়বোৰহে বলকি আছো । এইবাৰ আজিৰ হুলস্থূলৰ বিষয়ে কম ।

আজিও আন দিনাখনৰ দৰে খুব পুৱাতে আমাৰ চেলবোৰ খুলি দিছে । আমি ততোকৈই চকু মুখ মোহাৰি মোহাৰি উঠি বহিছো । হাতমুখ ধুবলৈ নিজৰ নিজৰ কাছি বাটি লৈ বাহিৰলৈ ওলাব খুজিছো মাথোঁ । এনেতে, চেলৰ ডিউটি লৈ অহা ক’লা পাণ্ডবীজনে মোৰ চেলৰ সন্মুখতে এটা বিভলভাৱৰ গুলী দেখি চিঞৰি উঠিল । চেলৰ চিপাহীয়েও গুলীটো চালে, কিন্তু হুইচেল নবজালো মাথো— জামাদাৰ আৰু

জেইলাবক খবৰ দিলে । সকলো অফিচাৰ লবি আহিল । কেইজনমানে ভিতৰে ভিতৰে কঁপিব ধৰিলে । ভাবিলে, জেলত আজি কিবা অঘটন ঘটিব । জেইলাবে সেই মুহূৰ্ত্তে ফোন কৰি বিজাৰ্ডত জনালে, স্পেচিয়েল প্ৰহৰাৰ বাবে, থানাত জনালে কেছটো ইনকোৱাৰিৰ বাবে । কিছু সময় পিচত পাৰ্চশমান বিজাৰ্ডৰ সশস্ত্ৰ পুলিচ আহি জেলখন ভিতৰে বাহিৰে বেঢ়ি ধৰিলে । ভিতৰৰ চাৰি আলিয়ে, চাৰি আলিয়ে চাৰিজনকৈ পুলিচে হাতত ষ্টেন গান আদি লৈ অৱবোধ প্ৰাচীৰ (Barricade) নিৰ্ম্মান কৰিলে । জেলৰ সমস্ত হাঞ্জোতি কয়দীকে নিজ নিজ ঠাইত তলা-বন্ধ বাখি বাহুল্য ভাৱে তালচী আবস্ত কৰিলে । এই তালচী চলালে থানাৰ পুলিচ বিভাগে । আমি হতভম্ব হলো । ভাবিলো, আমিভো যুদ্ধৰ কথা চিন্তা কৰা নাই ? তথাপি জেল কৰ্ত্তৃপক্ষই যুদ্ধৰেই প্ৰস্তুতি চলালে । কিন্তু প্ৰতিপক্ষ নাথাকিলে যুদ্ধ চলিব কেনেকৈ ? সেয়ে, সমস্ত জেলৰ চুক-কোণ তল তলকৈ তালচী হোৱাৰ পিচত,—প্ৰতিপক্ষৰ পৰা যুদ্ধৰ কোনো চিন্-চাব নাপায়, জেলকৰ্ত্তৃপক্ষৰ উষ্ণ বক্তৰ উচ্চতম ডিগ্ৰী— একেবাৰে নিম্নতম ডিগ্ৰীলৈ নামি আহিল । ইয়াৰ পৰিবৰ্ত্তে পুৱাই পুৱাই আমাক অযথা জুলুৱ কৰাৰ বাবে আমাৰ বক্তৰ সোঁত অলপ বেগেৰে বৈছিল । কিন্তু সি উল্লেখযোগ্য ধৰণৰ নহয় ।

—:~:—

(বাইশ)

ইমানদিন যিটো চিন্তাই মোক অহৰহ পীড়ন কৰিছিল, আজি সেই চিন্তাৰ সমাধি ঘটিল। মোৰ পুনৰায় জেল হ'ল,— আঠ বছৰ। কয়দী ভাইসকলক সেৱাৰ বাবে ঈশ্বৰে যেন মোক এটি সুবৰ্ণ-সুযোগ দান কৰিলে। তাৰোপৰি, এই সুযোগ ময়েই প্ৰথমে লাভ কৰাৰ বাবে, নিজকে মহাভাগ্যবান বিবেচনা কৰিলো। ভাবিলো, এই 'বায়'ৰ বিৰুদ্ধে 'আপীল' নকৰো। 'আপীল' কৰাৰ অৰ্থ হ'ব, ঈশ্বৰৰ দানক অৱহেলা কৰা। 'আপীল'ৰ চিন্তা মই এৰি দিলো। চিন্তা হ'ল,—কি ধৰণে, কোন পদ্ধতিত মই এই কয়দী সেৱা (যিটোক ঈশ্বৰ সেৱা বুলি ধৰি লৈছো) আৰম্ভ কৰিম। অৱশ্যে, যোৱা কেইবছৰে মই একধৰণে এই কয়দী সেৱাকেই মন-প্ৰাণ ঢালি দি কৰি আহিছো। কিন্তু এইবাৰ—এই সেৱাৰ পদ্ধতি সলনি কৰাৰ ইচ্ছা জাগিছে। ভাবিছো, নিজাম আৰু নিভুল সেৱা কৰিবলৈ হ'লে, প্ৰথমতে সেৱিতক আৰু বেছি ভালকৈ জনা আৰু বুজাৰ প্ৰয়োজন। ইহঁতক ভালকৈ জানিবলৈ আৰু বুজিবলৈ হ'লে, ইহঁতৰ আৰু বেছি ওচৰ চাপি যাব লাগিব। আৰু এই 'ওচৰ' হ'ব অকল শাৰীৰিক নহয়, আন্তৰিকো। অৰ্থাৎ, অন্তৰৰ ওচৰ

চাপি অস্তবৰ কথা জানিব আৰু বুজিব লাগিব। কিন্তু এখন জেলত থাকি নহ'খন জেলৰ অভাৱ-অভিযোগৰ কথা জানিব পৰা নাযায়। এই জেলত মই বছৰি থাকিলো। এই জেলৰ সমস্ত কথাই মোৰ ভালকৈ জনা হৈ গৈছে। কিন্তু অন্য জেলৰ কথা একোকে নাজানো। হয়তো, অন্য জেলত ইয়াৰ বিপৰীতটোৱেই হ'ব পাৰে। সমস্ত কয়দীকেই সমূহীয়া ভাৱে নাজানিলে, সকলো কথাই জনা নাযায়। সকলো কথা নাজানিলে সেৱাৰ পদ্ধতিও নিৰ্দ্ধাৰণ কৰা টান হৈ পৰে। সেয়ে ভাবিছো, এই জেলৰ পৰা অন্য এখন জেললৈ চালান যাব পাবিলে, বোধকৰো বেয়া নহ'ব।

চালানৰ কথা ভবাৰ লগে লগে চালানৰ খবৰকে পালো। অফিচত এটেণ্ডেণ্ট কাম কৰা কয়দী পহৰাজন আহি মোক গোপনে কলে : আপোনাক কালিলৈ চালান দিব, প্ৰস্তুত থাকিব।

চালান দিয়াৰ কথাটো অফিচাৰবোৰে গোপন ৰাখে, কয়দীক জানিব নিদিয়ৈ। অৱশ্যে বিশ্বাসযোগ্য আৰু নিৰ্ভৰ-যোগ্য কয়দী হলে চালান দিয়াৰ কিছু আগতে জনাই দিয়ে। জেলৰ অফিচাৰ সকলৰ বাবে মই হৈছো। সম্পূৰ্ণ অবিভাসী আৰু অনিৰ্ভৰশীল কয়দী। কিন্তু, কয়দী আৰু হাজোতি সকলৰ বাবে মই ইয়াৰ বিপৰীতটো। সেয়ে অফিচত কাম কৰা কয়দীজনে, দেখাত যদিও সি অফিচাৰৰ পিনে, যদিও ডাক অফিচাৰবোৰে অফিচৰ গোপন কথা কাকো নজনাৰি

ধূলি খপখ ধুৱাইছে, তথাপি কয়দী স্বাৰ্থ অকুৰ বাখিবলৈ সি
মোক কিভাপ দিয়াৰ চলেবে আহি গোপনে কথাটো জনাই গ'ল।

কথাটো জানিব পাৰি সুখী হৈছো যদিও এটি বেদনাৰ
চট মনৰ ছুৱাবলৈ তীব্ৰ গতিত বাগবি আহিছে। এই বেদনা
আন একোৰে নহয় মাথো, —বিচ্ছেদৰ। যিসকল ভাই-বন্ধু
সৈতে ইমানদিন একেলগে ব'লো, যিসকলে মোৰ সুখৰ সময়ত
কান্দিছে আৰু সুখৰ সময়ত হাঁহিছে, যিসকলে মোক
তেওঁলোকৰ অন্তৰৰ সমস্ত ভালপোৱাখিনি সকলো সময়তেই
উজাৰি উদঙাই দিছে, কাইলৈ তেওঁলোকক এবিম। এই
'এবা'ৰ বেদনাই মোৰ বক্ষ পঙ্কৰত তীক্ষ্ণ শেল বিদ্ধাদি বিদ্ধি
খৰিছে। এটি কথাও মনলৈ আহিছে। এই কয়দী সকলক
—যি সকলক কোনোৱে কোনো দিনেই এটি সহানুভূতিমূলক
ইঙ্গিত দিয়ো সান্তনা দিবলৈ বিচৰা নাই, যি সকলক সকলোৱে
সকলো সময়তে মাৰ্খো হেয়জ্ঞানেই কৰি আহিছে, সেই
অৱহেলিত, পদদলিত কয়দী সকলৰ প্ৰতি মোৰ অন্তৰ আজি
কিয় এনেকৈ কান্দি উঠিছে? বহু চিন্তা, বহু বেদনাৰ চটৰে
অন্তৰত আহি খলকনি তুলিলে। চট্ফট্, ধব্ফবকৈ ৰাতিটো
অতিক্ৰম কৰিলো। পুৱাই ভাবিলো, মই চালান যোৱাৰ
কথাটো কয়দী সকলক জনাই দিও। আকৌ ভাবিলো যদি
এতিয়াই জনাওঁ তেন্তে এটা বিশৃঙ্খল অৱস্থাৰ সৃষ্টি হ'ব
পাৰে। ভাবোপৰি, অফিচৰবোৰে হয়তো বুজিব যে কয়দী-
পহৰাজনেই মোক এই চালান যোৱাৰ কথাটো জনালে।

তাকে মাৰপিট কৰিব আৰু অফিচৰ পৰা বাহিৰ কৰি দিব ।
ঐখ্যা ধৰি চুপ্‌চাপেই বৰ্লে ।।

তুপৰীয়াৰ আহাৰৰ পিচত, গেটৰ পৰা এজন চিপাহী
আহি ক'লে : আপোনাক অফিচলৈ মাতিছে ।

মোৰ বুজিবৰ বাকী নব'ল । গেটৰ ভিতৰত সোমালে
আৰু ওলাব নিদিয়ে, সেই কথা জানো । আৰু জানো
কাৰণেই ওচৰতে লগ পোৱা কয়দী কেইজনক হাতজোৰকৈ
ক'লো : ভাইহঁত,—আছিলো দেই !

মোৰ কথাত সিহঁত চকুখাট উঠিল । কি ক'ব, কি
কৰিব একো বুজিব নোৱাৰি বেচাৰাহঁতে উপায়হীন হৈ কান্দিব
ধৰিলে । সিহঁতৰ কান্দোন দেখি 'চালিৰ' বাহিৰত থকা আন
আন কয়দী কেইজনমানো লৰি মোৰ ওচৰলৈ আহিল ।
ইহঁতকো হাতজোৰকৈ ক'লো : ভাইহঁত থাকিবা—আছিলো ।

ইহঁতেও হতভম্ব হৈ পূৰ্বৰ কেইজনকে অনুসৰণ
কৰিলে—নিঃসহায়ভাৱে কান্দিব ধৰিলে । প্ৰায়ভাগ কয়দীয়েই
চালিয়ে চালিয়ে বন্ধ হৈ থকাত সকলোকে লগ ধৰা মোৰ পক্ষে
অসম্ভৱ হ'ল । তথাপি গেটৰ সম্মুখত থিয় হৈ সকলো কেইটা
চালিলৈ চাই বিদায়ৰ ইচ্ছিত দিলো আৰু হাতঘুৰি সোৱা
জনালোঁ । সকলো ফালৰ পৰাই সঁহাৰি পালো ।

কিন্তু চিপাহীয়ে জামাদাৰৰ সহায়ত মোক গেটৰ
ভিতৰলৈ ঠেলি আনিলে ।

—:~:~:~:—

(তৈশ)

চাৰিজন সশস্ত্ৰ চিপাহীৰে পৰিবেষ্টিত হৈ চহৰৰ মাজেৰে
খোজ দিব ধৰিলো। মোৰ এখন হাতত ডবল্ হেণ্ডকাফ্,
আৰু আনখন হাতত কেইখনমান কিতাপ। হেণ্ডকাফ্
লগোৱা হাতখনতো এখন আঠুৱাৰ টোপোলা এটা আছে।
যাম ষ্টেশনলৈ। প্ৰতিটো খোজতে ভৰিৰ শিকলিযোৰে
গৰজি উঠিছে। লগে লগে মোৰ মনলৈও কিছু খং ভাব আহিছে।
অহাৰ কাৰণ, ভৰিৰ এই শিকলিযোৰ ! চালান দিবৰ সময়ত
ভৰিৰ এই শিকলিযোৰ খুলি দিয়াৰ নিয়ম। কিন্তু বিবেকহীনৰ
দলে এইযোৰ পিন্ধায়েই পঠিয়াইছে। বাস্তৱত অজস্ৰ মানুহে
বেঢ়ি বেঢ়ি চাইছে। কেতিয়াবা এই ভিৰৰ মাজেৰে খোজ
দিয়া টান হৈ পৰিছে। পিচে পিচে উৎসুক জনতাৰ এটা
দলে চিপাহীকেইজনৰ সৈতে সমানে খোজ মিলাই সিহঁতক
নানা ধৰণৰ প্ৰশ্ন সুধি ব্যতিবাস্ত কৰি তুলিছে। কেতিয়াবা
চিপাহীৰ মূৰব্বীজনে হাতজোৰকৈ জনতাক প্ৰাৰ্থনা জনাইছে,
জীয়াবি ৰাবলৈ। মই কাৰো মুখলৈ নেচায়, কাৰো সৈতে
কোনো কথা নেপাতি, ভলমূৰকৈ মাথো খোজ দিছো...
ভাবিছো, ষ্টেশনটো সোনকালে পালেই বন্ধা পাম।

ষ্টেশন পালো। তাতো উৎসুক জনতাই বেড়ি
 ধৰিলে। সিহঁতৰ জীৱনত কোনো দিনেই ভৰিত এনেকৈ
 শিকলি পিন্ধা জেলৰ মানুহ দেখা নাই। গভিকে বেচাৰ
 সিহঁতে থাকে কেনেকৈ, কোৱা? মই যেন প্ৰদৰ্শনীৰ এটি
 বস্তু হৈ পৰিলো। ভিৰ লাহে লাহে বাঢ়িব ধৰিলে। চিপাহী-
 কেইজনো পেপুৱা খালে। সিহঁতৰ সেই মৰম লগা মুখ-
 কেইখন দেখি মই নিজে জোৰকৈ বৈ ধকা গাড়ীখনৰ কোঠা
 এটিত সোমালো। লগে লগে চিপাহীকেইজনো সোমাল।
 মূৰ্ছ পিচতে গাড়ী এৰি দিলে। মই জনতাক এটি প্ৰণাম
 জনালো।

এক ষ্টেশন গৈ আকৌ নামি পৰিলো। এইবাৰ
 জাহাজত উঠিব লাগিব। ইয়াতো সেই উৎসুক জনতা।
 ভৰিৰ শিকলি ডালেই মানুহবোৰ মাতি আনে। কোনো
 লগে গৈ জাহাজত উঠিলো। নৈ পাৰ হৈ পুনৰ বেলত
 উঠিলো। এইবাৰ লম্বা বাস্তা। ওচৰৰ কোনো ঠাইত আক
 নামিব নালাগে। চিপাহীকেইজনৰ ঘাম ব'ব ধৰিলে। ইহঁতেও
 মোক বৰ আচৰিত মানুহ বুলিয়েই ভাবিলে। তাৰোপৰি
 ইহঁতক হেনো জেইলাবে কৈ পঠিয়াইছে, মোক খুব সান্নাথে
 আনিবলৈ। ইহঁতে এতিয়া জেইলাবৰ কথাও কিবা এটা
 ডাঙৰ সত্য লুকাই ধকা যেন অক্লভৱ কৰিছে।

চিপাহীকেইজন বৰ ভাল মানুহ। ইহঁতৰ মূৰবীজনো
 মুখৰ ঘামবোৰ কমাল এখনেৰে ম'চি ম'চি ক'লে, “বোপাই,

আমি বহু কয়দা জনা নিয়া কৰিছো। কিন্তু, ভোম্বাৰ দৰে
আচৰিত কয়দা আজিয়ে প্ৰথম আনিলো।”

কমালখন ভেপত সুমুৱাই ক’লে, ভোম্বাৰ কেহ
কি, বোপাই?”

: ডকাইতি ।

‘ডকাইতি’ বোলাৰ লগে লগে আটাইকেইজন চিপাহী
উচপ্ খাই উঠিল। সিহঁতৰ চকুৰ জিহ্বাসু দৃষ্টিবোৰ আহি মোৰ
মুখমণ্ডলত, এহাঁৰ খাই পৰিল। লগে লগে জনপূৰ্ণ কোঠাটোৰ
সমস্ত চকুৰ সেই একে দৃষ্টিয়েই মোৰ ওপৰত আহি স্থাপিত
হ’ল। মই চাৰিওফালে এবাৰ চকু ঘূৰালো। দেখিলো,
সমস্ত দৃষ্টি মোৰ ওপৰতেই পলকহীন ভাৱে নিৱদ্ধ আছে। মুখত
সামান্য হাঁহি বিৰিঙাই সকলোকে উদ্দেশ্য কৰি ক’লো:—

“বিশ্বাসযোগ্য কথা নহয়,—কি কয় আপোনা-
লোকে?”

চিপাহীৰ যুবকীজনে সাৰ পোৱা দি পাই চকুমুখ
মোহাৰি ক’লে: “কথাটো হয়—আমি বিশ্বাসেই কৰিব পৰা
নাই, বোপাই!”

কোণৰ পৰা এজন বৃদ্ধ যাত্ৰীয়ে ক’লে: “ভোম্বাক ডকাইত বুলি
ভাবিবই নোৱাৰি।”

লগে লগে আন এজনে ক’লে: “আপুনি সঁচাকৈয়ে ডকাইতি
কৰিছিল নে?”

‘ডকাইত বুলি ভাবিব নোৱাৰি’— ‘ডকাইতি কৰিছিল

নে'—এই প্ৰশ্ন সহস্ৰজনৈ সহস্ৰভাৱে মোক আগন্তে কৰিছিল—
আজিও কৰিছে। কিন্তু কোনো দিনেই ইয়াৰ সঠিক উত্তৰ
মই কোনো মানুহকে দিয়া নাই। আজি হঠাতে ইয়াৰ
উত্তৰ দিওঁ কেনেকৈ ? অৱশ্যে—নিশ্চয় দিম। কিন্তু আজি
ভাৰ দিন নহয়, দেও। মই নিকন্তব ব'লো।

মোৰ মুখৰ ভাৱ দেখি কোনোও ছনাই আক সেই
প্ৰশ্ন নকৰিলে, উত্তৰো নিবিচাৰিলে।

গাড়ী কেইবাটিও ষ্টেশ্বন পাৰ হৈ আহিল। ইয়াৰ
ভিতৰতে কেইবাটিও ছঃখ-মিজ্জিত পুৰণি স্মৃতি জোঁৱাবৰ
জলবাখিৰ দৰে মনলৈ বাগৰি আহি পুনৰ ভাটাৰ পানীৰ
দৰেই নিঃশেষ হৈ গ'ল।

আহি জ্ঞান পালো। ইয়াত গাড়ী সলনি হ'ব।
কোঠাটোত সমস্ত যাত্ৰীয়ে,— কোনোৱে মোক প্ৰণাম কৰি,
কোনোৱে স্নেহৰ দৃষ্টি নিঃক্ষেপ কৰি, কোনোৱে ভক্তিৰ,
কোনোৱে ভাতৃৰ, কোনোৱে বন্ধুত্বৰ ভাৱ দেখুৱাই কোঠা-
টোৰ পৰা নামি গ'ল। মই কোনো এজনৰেই মুখত, দৃষ্টিত,
ভাৱ আৰু ভঙ্গীত স্বৰ্ণাৰ ভাৱ নেদেখিলো। মোৰ কথা
যেন সিহঁতে বিশ্বাসেই নকৰিলে।

অলপ সময়ৰ পিচত—প্ৰায় আটাইবোৰ যাত্ৰী নামি
শেষ হোৱাৰ পিচত, মই নামিলো। আকৌ সেই উৎসুক
জনতাৰ ভিৰ ! সকলোৱে মোক বেঢ়ি ধৰিলে। মই নানান
প্ৰশ্নৰ সন্মুখীন হ'লো। উপায়হীন হৈ আমাৰ বৰ্ত্তমান সমাজ

সব্বদে এটি সকল সুখা বস্তুতাই দিলো। সকলোৱে একান্তমনে
 শুনিলে। আমাৰ চিপাহী এজনে মোক কেইটামান কল
 আনি দিলে খাবলৈ। মোক মোৰ ভালদৰেই লাগিছিল।
 মই কল খাব ধৰিলো। মোক কল খোৱা দেখি জনতাৰ
 পৰা কেইজনমানে লৰি গৈ অলপ পকামিঠাই আনি
 দিলে। এজনে চাহ দিলে। আৰু চাওঁতে চাওঁতেই
 বহুজনে বহু ধৰণৰ খোৱা বস্তু আনি মোক উপচাই
 দিলে। মনেহ'ল, পৰমেশ্বৰে যেন মোৰ চকুৰ অন্তৰালত
 থাকি মোক সহায় কৰিছে। মোৰ প্ৰতি জনতাৰ এই
 আন্তৰিক মমতা দেখি মই আনন্দত অভিভূত হৈ পৰিলো।
 কৃতজ্ঞতাৰ চিন্ স্বৰূপে মই দুয়োহাতযুৰি সমূহ জনতাকে এটি
 সশ্ৰদ্ধ প্ৰণাম জনালোঁ।

এইবাৰ আহি অন্য গাড়ীত উঠিলো। অলপ সময়ৰ
 পিচতে গাড়ীও এবিলে। উৎসুক জনতা তাতেই বৈ গ'ল।
 সেই জনতাৰ সৈতে বৈ গ'ল মোৰ সমগ্ৰ মনপ্ৰাণ। মাথো,
 দেহটো গাড়ীখনে কঢ়িয়াই আনিলে।

* * * *

গাড়ী তীব্ৰ গতিত লৰিব ধৰিলে, ভাব গম্ভীৰ হ'ল।
 লগে লগে মোৰ মনলৈ বাগৰি আহিল, অজস্ৰ চিন্তাবাদি।
 সকলো চিন্তাক চেৰ্ পেলাই যিটো চিন্তাই মূৰ দাঙি উঠিল,
 সি মাৰাত্মক। ভাবিলো; জীৱনত পুনৰ দেখি পাম নে,
 নোঁ মাৰাত্মক ককাইহঁতক ?—দেখি পাম নে, নোঁ গৰবীয়া

ভাইহঁতক ?—দেখিমনে, সৌ খেতিয়ক বহু সকলক ? সৌ
 দেখিছো, গাওঁৰ বাই-ভনীহঁতে হাঁহি ধেমালি কৰি পানী নিব
 আহিছে । সৌ-দেখিছো, হুঙ্-পোষ্য সন্তান সমূহে মাতৃ-স্তনৰ
 পীয়ুষধাৰা পান কৰি মিচিকি হাঁহিছে । সৌ দেখিছো, শুভ্র-
 কেশী দম্ভহীন ককাদেউতাইভৰ প্ৰাণ খোলা স্নমধুব হাঁহি !
 দেখিমনে, পুনৰ এই জীৱনতে এই স্বৰ্গীয় দৃশ্যবোৰ ?
 দেখিমনে, পুনৰ সৌ শাৰি শাৰি ধ্যান মগ্ন পৰ্ব্বতবাশি ?
 —আক সৌ পবিত্ৰ পদুমৰ পাহি ভৰা বিল আক পুখুৰীবোৰ ?
 ...কি ককণ আৰ্দ্ৰনাদ ! আৰ্দ্ৰনাদ নহয়, হেৰ্বেলনি শুনিছো ।
 সৌ মাতৃহাৰা দামুৰীজনীয়ে মাকক বিচাৰি চিঞৰিব ধৰিছে ।
 হেৰা, কুৰি শতিকাৰ যান্ত্ৰিক বাহক ! অলপ বোৱা ভাই,
 মই সৌ মাতৃহাৰা পোৱালীজনীৰ মাকক বিচাৰি দিওঁ ।
 আহা ! বেচেৰীয়ে কি নিকপায়ত পৰিছে । ...এইবাৰ কাৰ
 ক্ষৌৰশ্ৰাবী সুকণ্ঠৰ স্নমধুব সঙ্গীত ধাৰা আহি কৰ্ণ-কুহৰত ধলকনি
 তুলিছে ? বন বিহঙ্গৰ ? কাৰ কামাতুৰ কণ্ঠ কাকলিয়ে মোৰ
 মন-প্ৰাণ চকল কৰি তুলিছে ? ভীৰ বেগে উৰি যোৱা
 সৌ শবালি হাঁহজাকৰ ? গাওঁৰ কুকুৰবোৰে কিয়
 চিঞৰি উঠিছে ? সিহঁতৰ অচিনাকীজনক দেখি ? শুনিম
 নে, ইহজীৱনতে এই সুশ্ৰাব্য কণ্ঠধ্বনিবাশি আকৌ
 এবাৰ ? আকৌ এবাৰ শুনিমনে, জাতিৰ প্ৰাণধাৰা সম নদ-নদী
 সমূহৰ আক নাচনী নিৰ্ঝৰিণী বাইহঁতৰ কল্, কল্, ধ্বনি ? হে,
 ভীৰ বেগী চলন্ত যান্ত্ৰিক বাহক ! তুমি সঁচাকৈয়ে হৃদয়হীন ! মোৰ

মৰ্মভেদী কান্দোনৰ ধাৰা তুমি অকনো শুনা নাই নে ?
 তোমাৰ বধিৰ কৰ্ণদ্বয় মোৰ বুকুৰ ওপৰত বাধি ভালকৈ
 শুনাচোঁ—হৃদয়ৰ কি হিয়াভগা হাঁহাঁকাৰ ! অলপ ধীৰে ধীৰে
 যোৱা, ভাই ! মোৰ জন্মদাতৃ মাতৃ সম শস্ত্ৰ-শ্ৰামণী মাতৃ
 ভূমিখন শেষবাবৰ কাৰণে চাই লওঁ ! মোক তুমি কলৈ
 নিব ধৰিছা,—তুমি জানানে ? অলপ লাহে ধীৰে যোৱা ।
 অলপ পিচতে যমপুৰী পাম । তাত জীৱিত মানুহ নাথাকে
 ...থাকে জীৱিত মানুহ সদৃশ কিছুমান জীৱহীন কাঁয়া ।
 মোৰো অলপ পিচতে সেই দশাট ঘটিব । এই ৰূপে-ৰূপে-
 গোন্ধে-ভৰা জনপূৰ্ণ পৃথিবীৰ পৰা মই চিদিনৰ বাবে দূৰ হৈ
 যাম । জীয়াই জীয়াই মোৰ মৃত্যু ঘটিব । যদিও কবি
 গুৰুৰ দৰে ময়ো ক'ব বিচাৰো—‘এ সুন্দৰ ভুবনে আমি মৰিতে
 চাহিনা, মানবেৰ মাখে আমি বাচিবাবে চাই ।’ কিন্তু মোৰ
 দৰে ভাগ্যহীনৰ তো বাচিবৰ অধিকাৰ নাই । তুমি আক
 অলপ লাহে ধীৰে যোৱা, ভাই ! তোমাৰ ওপৰতে মোৰ
 জীৱনৰ আয়ুষ নিৰ্ভৰ কৰিছে ।

* * * *

মনৰ আকাশখন ছুখ শোকৰ ক'লা মেঘবোৰে ছাঁটি
 ধৰিছে । হাঁহাঁকাৰৰ বিজুলীয়ে হিয়াখুনি চিকমিকাই কুৰিছে ।
 ব্যৰ্থতাৰ—পছোঁৱাজাকে মৃত্যুৰ স্তৰেৰে মৰ্মভেদী আলোড়ন
 তুলিছে । মই অভিকৈ হুৰ্বল, দৃষ্টিহাৰা আৰু পথহাৰা হৈ
 পৰিছো । সহায়হীন হৈ অন্ধৰ দৰে উপায় নেপায় অন্ধকাৰত

পথ বিচাৰিছো। হঠাতে ক'ববাৰ পৰা স্বামীজী আহি হাতত
ধৰি কলে : বন্ধু !

হৃৎক নয়ন ক্ষীণ   জয়ন্ত হৃৎকল
যাওঁক আভৰি বন্ধু প্ৰেমৰ শিকলি ;
দিয়ক ভাগ্যই খঙ   খঙ বজ্জ্বাভ
কবক আক্কাৰে পথ ধুৱালী-কুঁৱালী ।
ধৰক প্ৰকৃতিদেবী   ঘোৰ-কক্কৰণ
ভোমাক কবিতা বুলি ভাঙি চুবমাৰ ;
তথাপি হে আত্মা মোৰ   নকৰিবা ভয়—
স্বৰ্গীয় বিভূতি তুমি হৃৎকয় হৃৎকাৰ !
আগ বাঢ়া, বাঢ়া আগ   জয়ন্ত যাত্ৰাত
একমাত্ৰ অস্তিমৰ লক্ষ্যক থিয়াই ;
মাত্ৰৈ : মাত্ৰৈ : বুলি   ছফাৰি সমনে ;
অকাভৰে হেলাৰঙে যোৱা আঙুৱাই ।
যিজনৈ বৰণ কৰে   হাঁহি মুখে ছফ
হেঁপাহে সাৰটি লয় মূৰ্ত্তি মৰণৰ ;
নাচে যেয়ে প্ৰথমৰ   তাণ্ডৱ নাচোন ।
আছে মাতৃ কাষৰলৈ তেজুৱাজনৰ ।
ডাৱৰৈ আৰৰি যদি   ধৰে নুৰুহক
ঘোৰ অন্ধকাৰে ধৰে বনুধাক হাঁটি ;

স্বামী বিবেকানন্দৰ 'Sermons in verse'ৰ অন্তৰ্ভাৱ ।
অনুবাদক—ঐশ্বৰ্য্যচলিহা, এম, এ, বি, এল ।

সাহসী হৃদয় মোৰ   নহবা অধীৰ
 জয় ভব অনিবার্হা গুচিব অৰ্হাতি ।
 শীত বা বসন্ত, নাই;   ছৰ্হোৰ বাৰিষা
 উদ্ভাল ভৰজ মাধোঁ গৰজে অপাৰ ;
 তুমুল সংগ্ৰাম হয়   জ্যোতি আন্ধাৰ
 নহবা অস্থিৰ তুমি অকনো এবাৰ ।

স্বামীজীৰ অমৰ কণ্ঠধ্বনিৰ বিজুলী স্পৰ্শত মোৰ
 মনৰ ছখ-শোকৰ ক'লা মেঘবোৰ চকুৰ পলকতে ঙাঁতবি গল ।
 হাঁহাকাৰৰ বিজুলীবোৰেও হিয়া খুনিব এবিলে । ব্যৰ্থতাৰ
 পছোৱাজাকৰ মৃত্যুশুৰীয়া মৰ্মভেদী আলোড়নৰ অৱসান
 ঘটিল । মনৰ আকাশখন দিগন্ত ব্যাপী পৰিস্কাৰ হৈ উঠিল ।
 স্বৰ্গীয় আনন্দত অভিভূত হৈ মই একান্ত মনে স্বামীজীৰেই
 কণ্ঠধ্বনি শুনি যাব ধবিলো : হে, বীৰ !

মাননী জীৱন মাথো   কৰ্তব্যৰ মেলা
 কল্লেখকীয়া আনন্দত নহবা অধীৰ;
 লক্ষ্যস্থান বহুদূৰ   নমনি চকুৰে,—
 তথানিও বাঢ়াশাগ মৃত্যুঞ্জয়ী বীৰ ।
 বীৰ বেশে বীৰ দৰ্গে   যোৱা আগুৱাই
 সত্যক সাৱধি কৰি লৈ প্ৰাণ পণ,
 দিঠক সত্যক কৰা   জীৱন লগবী
 অলীক সপোন খেলা, দিয়া বিসৰ্জন ।
 সোণালী সপোন যদি   কদাপি নেদেখা
 নিঃস্বাৰ্থ সেৱাৰ আৰু অনন্ত প্ৰেমৰ;

এঁহাঁবি পেলোৱা ভেনে   মোহৰ বাকোন
 সোণ ৰূপ মৰীচিকা মায়া কাননৰ ।
 বাখিৰা মনত ভব   দাসত্ৱ কালিয়া,
 প্ৰেম যুগা উভয়কে ভাবিবা সমান
 চেনেহৰ চুমা পোৱা   কিম্বা বেজাঘাত
 তথাপিও দাস তুমি, কি যে অপমান ।
 হ'লেও জঁজিবি ভব   হীৰা মুকুতাৰ
 দাসত্ৱ কালিয়া ঘোৰ তথাপি নাযায়;
 “সকলোৰে খাস্তি হক”   বুলি কোৱা তুমি
 “মোৰ পৰা কাৰো যেন নঘটে বিলাই ।”
 ধনলিপ্সা, যশস্পৃহা   যত বৰ্ত্তমান
 নাহে সত্য কাষ চাপি স্থানলৈ সেই;
 বিদ্যাৰ গৌৰৱ কিম্বা   পূজা অৰ্থ্য দান,
 শৌৰ্য্য বীৰ্য্য সকলোটি নিষ্ফল ভেনেই ।
 নিঃস্বার্থ প্ৰেমেই মাথো   ভৰসাৰ খল
 কীট পতঙ্গই তাৰ জলন্ত প্ৰমাণ,
 সোৱা চোৱা শিক্ষা দিয়ে   ছগাই আগতে—
 বঙেৰে অগ্নিত দিয়ে আত্ম বলিদান ।
 নিম্বাস নিৰোধ কিম্বা   কঠোৰ সাধনা
 কৰ্ম্মকাণ্ড, পূজাপৰ্ব্ব, দৰ্শন বিস্তান;
 পৰিগ্ৰহ পৰিত্যাগ   কামনা বাসনা
 সকলোটি সংসাৰত মায়াৰ নিদান ।

প্রেম, প্রেম একমাত্র   প্রেমেই সার্থক,

প্রেমেই অমূল্য নিধি শাস্তিৰ নিচান;

বিশ্বপ্রেম কৰি লোৱা   জীৱনৰ ব্ৰত

প্রেমেই তোমাৰ হ'ক, জপ, তপ, ধ্যান ।

এইবাৰ মনলৈ অজস্ৰ দিশেৰে অজস্ৰ শক্তিবান্ধি বৈ আহিছে । শবীৰৰ সমস্ত অঙ্গ প্ৰত্যঙ্গত থকা বিবিধ লোহ বন্ধনবাণিয়ে মনটোক অকনো বিৰূপ আৰু বিৰক্ত কৰিব পৰা নাই । সমগ্ৰ মনটো প্ৰেমময়, শাস্তিময় আৰু শক্তিময় হৈ উঠিছে ।

*   *   *   *

গাড়ীৰ গতিবেগ ক্ৰমান্বয়ে কমি আহিছে । পূব দিগন্ত, দিবাৰবৰ পদস্পৰ্শত ভিৰবিবাই উঠিছে । গন্তব্যস্থানলৈ আৰু বেছি দূৰ নাই ।

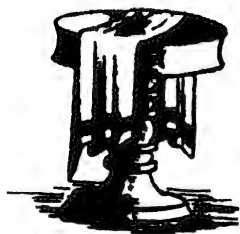
এইবাৰ যি ঠাইলৈ আহিছো, ইয়ালৈ আন আন জেলত দমন কৰিব নোৱাৰা সমস্ত দুৰ্দাস্ত, দুৰ্দমনীয় আৰু দুঃসাহসী কয়দীবোৰক চালান দিয়ে । এইবাৰ ময়ো ইহঁতৰ মাজত গৈ সোমাম । হওক,—ভীষণ আনন্দৰ কথা, ইহঁতকেই মই মোৰ সমগ্ৰ মন-প্ৰাণ ঢালি দি সেৱা কৰিম । মোৰ গোটেই জীৱনটোৱেই সেৱাময় হৈ উঠক ।

স্বামীজয়ে কৈছে : “পবিত্ৰতা লাভৰ কাৰণে চেষ্টাৰ মাজতে (প্ৰয়োজন হ'লে) ধ্বংস হৈ যোৱা,—ভেনে কথাও মৃত্যু সহস্ৰ গুণে বাঞ্ছনীয় ।”

মোৰো মৃত্যু হওঁক ! মোৰ মৃত্যুৰ বাবে মোৰ
 অকনো শোক-ভাপ, বেজাৰ-আপত্তি নাথাকিব । মাথো,
 মৰণৰ আগতে, যেন হে, বিশ্বজননী ! হে শক্ত্যাধিষ্ঠাত্ৰী
 দেৱী !—মোৰ দুৰ্বলতা দূৰ কৰি, অমানুষিকতা আঁতৰাই
 মোক মনুষ্যত্ব দিয়া—মোক মানুহ হবলৈ শিকাই, মানুহ
 কৰি তোলা ।

২য় খণ্ড সমাপ্ত

এঁহাঁবি পেলোৱা ভেনে   মোহৰ ৰাছোন
 সোণ ৰূপ মৰীচিকা মায়া কাননৰ ।
 ৰাখিবা মনত তব   দাসত্ব কালিমা,
 প্ৰেম স্বৰ্ণা উভয়কে ভাবিবা সমান
 চেনেহৰ চুমা পোৱা   কিম্বা বেজাঘাত
 তথাপিও দাস তুমি, কি যে অপমান ।
 হ'লেও জঁজিবি তব   হীৰা মুকুতাৰ
 দাসত্ব কালিমা ঘোৰ তথাপি নাযায়;
 “সকলোৰে শাস্তি হক”   বুলি কোৱা তুমি
 “মোৰ পৰা কাৰো যেন নঘটে বিলাই ।”
 ধনলিপ্সা, যশস্পৃহা   যত বৰ্ত্তমান
 নাহে সত্য কাষ চাপি স্থানলৈ সেই;
 বিদ্যাৰ গোবৰ কিম্বা   পূজা অৰ্ঘ্য দান,
 শৌৰ্য্য বীৰ্য্য সকলোটি নিষ্ফল ভেনেই ।
 নিঃস্বার্থ প্ৰেমেই মাথো   ভবসাৰ ধল
 কীট পতঙ্গই তাৰ জলন্ত প্ৰমাণ,
 সোৱা চোৱা শিক্ষা দিয়ে   ছগাই আগতে—
 ৰঙেৰে অগ্নিত দিয়ে আত্ম বলিদান ।
 নিশ্বাস নিৰোধ কিম্বা   কঠোৰ সাধনা
 কৰ্ম্মকাণ্ড, পূজাপৰ্ব্ব, দৰ্শন বিজ্ঞান;
 পৰিগ্ৰহ পৰিত্যাগ   কামনা বাসনা
 সকলোটি সংসাৰত মায়াৰ নিদান ।

প্রেম, প্রেম একমাত্র   প্রেমেই সাৰ্বক,
 প্রেমেই অমূল্য নিধি শাস্তিৰ নিচান;
 বিশ্বপ্রেম কৰি লোৱা   জীৱনৰ ব্ৰত
 প্রেমেই তোমাৰ হ'ক, জপ, তপ, ধ্যান ।

এইবাৰ মনলৈ অজস্ৰ দিশেৰে অজস্ৰ শক্তিবান্ধি বৈ
 আহিছে । শৰীৰৰ সমস্ত অঙ্গ প্ৰত্যঙ্গত থকা বিবিধ লোহ
 বন্ধনবাশিয়ে মনটোক অকনো বিকল্প আৰু বিবন্ধ কৰিব
 পৰা নাই । সমগ্ৰ মনটো প্ৰেমময়, শাস্তিময় আৰু শক্তিময় হৈ
 উঠিছে ।

*   *   *

গাড়ীৰ গতিবেগ ক্ৰমান্বয়ে কমি আহিছে । পূব
 দিগন্ত, দিবাৰ পদস্পৰ্শত ভিৰুবিবাই উঠিছে । গন্তব্য-
 স্থানলৈ আৰু বেছি দূৰ নাই ।

এইবাৰ যি ঠাইলৈ আহিছো, ইয়ালৈ আন আন
 জেলত দমন কৰিব নোৱাৰা সমস্ত দুৰ্দাস্ত, দুৰ্দমনীয় আৰু
 দুঃসাহসী কয়দীৰোৰক চালান দিয়ে । এইবাৰ ময়ো ইহঁতৰ
 মাজত গৈ সোমাম । হওঁক,—ভীষণ আনন্দৰ কথা, ইহঁতকেই
 মই মোৰ সমগ্ৰ মন-প্ৰাণ ঢালি দি সেৱা কৰিম । মোৰ
 গোটেই জীৱনটোৱেই সেৱাময় হৈ উঠক !

স্বামীজয়ে কৈছে : “পবিত্ৰতা লাভৰ কাৰণে চেষ্টাৰ
 মাজতে (প্ৰয়োজন হ'লে) ধ্বংস হৈ যোৱা,—তেনে কথাও
 যত্ন সহস্ৰ গুণে বাঞ্ছনীয় ।”

মোৰো মৃত্যু হওঁক ! মোৰ মৃত্যুৰ বাবে মোৰ
 অকনো শোক-তাপ, বেজাৰ-আপত্তি নাথাকিব । মাথো,
 মৰণৰ আগতে, যেন হে, বিশ্বজননী ! হে শক্ত্যাধিষ্ঠাত্রী
 দেবী !—মোৰ দুৰ্বলতা দূৰ কৰি, অমানুষিকতা আঁতৰাই
 মোক মনুষ্যত্ব দিয়া—মোক মানুহ হবলৈ শিকাই, মানুহ
 কৰি তোলা ।

২য় খণ্ড সমাপ্ত

